

Tudomány: út a világ megismeréséhez

TUDOMÁNY: ÚT A VILÁG MEGISMERÉSÉHEZ

A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából
2022. november 16-án rendezett
tudományos konferencia anyaga

Nyíregyháza
2023

A Pedagógiai és Pszichológiai Központ
Kiadványai
6. kötet

Kiadja:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi
Főiskola

Nyíregyháza
Bethlen Gábor u. 13-19.
Telefon, fax: (42) 597-600

Felelős kiadó:
Dr. Odrobina László rektor

Lektorálta:
Földvári Katalin

Szerkesztette:
Dr. habil. Pauwlik Zsuzsa Orsika
Dr. Schmercz István

Nyomdai előkészítés:
Balogh Katalin

© 2023 szerzők

ISSN 2630-8630
ISBN 978-615-6201-28-7

Tartalom

Előszó	7
Janka György: Kétszáz éve született Roskovics Ignác nagyprépost	9
TEOLÓGIAI SZEKCIÓ	19
Kruppa Tamás: A háború és béke teológiai értelmezése	19
Ivancsó István: Isten és a világ a bizánci egyház liturgiájában: megismerés, felismerés, értékelés	31
Orosz István Mokiosz: Teremtés-tanítás: a teremtés pedagógiai dimenziói az V-VI. századi szír patrisztikus társadalomban	45
Somodiné Dobó Katalin: Ima és munka egyensúlya a keresztény Jeruzsálemben (Egeria IV. századi útinaplója alapján)	59
Kiss-Kökényessy Zsófia: A kulturális örökség paradigma, a görögkatolikus örökség megközelítési lehetősége	79
Kührner Éva: Görög Katolikus Szemle = Görögkatolikus Szemle?	89
INTERDISZCIPLINÁRIS SZEKCIÓ	99
Barabásné Kárpáti Dóra – Olajos Judit: Életmódszokások változásainak gazdasági hatásai	99
Nagy Andrea – Barabásné Kárpáti Dóra – Oroszné Ilcsik Bernadett – Szabóné Berta Olga: Lehet-e kötelező az oltás? A kötelező oltásokkal kapcsolatos vélemények vizsgálata emberi jogi szempontból	111
Buhály Attila: Háború és béke Urartuban. Legitimációs eszközök és integrációs stratégiák egy birodalomépítés szolgálatában	123
Schmercz István: A nyelvi tehetséggondozás hatékonysága a Covid járvány alatt	143

Előszó

A Magyar Tudományos Akadémia által 18 éve meghirdetett program-sorozathoz kapcsolódva a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola 2022-ben hatodik alkalommal rendez konferenciát a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából. Rendezvényünk célja az, hogy nemcsak a szűkebb szakterület művelői találkozzanak egymással, hanem szélesebb körben népszerűsítsük a régió tudományos eredményeit, az egyes diszciplínák művelői megismerhessék más kutatók munkáit is.

197 évvel ezelőtt, november 3-án Széchényi István birtokainak egy éves jóvedelmét ajánlotta fel egy tudós társaság megalapítására, ami a Magyar Tudományos Akadémia létrehozását jelentette. Fontos nap ez a magyar tudomány és a nemzet történetében. Ezt ünnepeljük a mai napon megrendezett konferenciánkkal is.

Az idei rendezvény mottója: „Tudomány: út a világ megismeréséhez” arra is utal, hogy a tudós, aki kutatója, elemzője és értelmezője a jelenségeknek, aktív részese is ennek a megismerési folyamatnak.

Ebben az évben a plenáris ülésen Janka Györgytől hallottunk egy előadást Roskovics Ignác születésének kétszázadik évfordulója alkalmából.

A teológiai szekcióban nyolc előadás hangzott el, melyek közül hatban a főiskola oktatói és kutatói, másik kettőben pedig a PPKE-HTK illetve az ELTE BTK doktori iskola mutatkozott be tudományos eredményeivel.

Az interdiszciplináris szekcióban ugyancsak nyolc előadást hallottunk a főiskola, valamint a Nyíregyházi Egyetem oktatóitól és kutatóitól.

Mindkét szekcióban a diskussziók során élénk vita és eszmecsere alakult ki, lehetőség nyílt az előadásban elhangzottak szélesebb kontextusban történő értelmezésére is. A tanácskozás hozadéka többek között az is, hogy megismerhettük egymás kutatómunkájának főbb irányait, az esetleges kapcsolódási pontokat saját kutatásainkhoz és ezzel egy katolikus és regionális kutatói hálózat kialakulásnak lehetősége is megnyílt.

A szerkesztők

JANKA GYÖRGY

SZAGKHF

Kétszáz éve született Roskovics Ignác nagyprépost

1822. július 11-én, kétszáz évvel ezelőtt született meg Tokajban Roskovics Ignác, a magyar nyelvű görögkatolikus liturgikus mozgalom első vezéregyénisége.¹ Szülei *Roskovics János* (Tarcál jegyzője) és *Gregorovics Veronika* voltak. Családi feljegyzések szerint az ősök apai ágon szerb származásúak, akik a 18. század elején költöztek Tokajba, mert itt a Hegyalján nagy szükség mutatkozott a hordókra, amik készítésével foglalkoztak. A nagyszülők neve is fennmaradt: *Roskovics András* és *Dávid Anna*, közelebbi életrajzi adataik nem ismertek. Az apa, Roskovics János szíven viselte Ignác fia taníttatását: Tarcalon megismerkedett, majd barátságot kötött *Waltherr Lászlóval*, a Károlyi grófok jószágigazgatójával, aki felajánlotta segítségét a tehetséges fiú képzéséhez szükséges anyagiak előteremtéséhez. Levelezésükből kiderül, hogy Roskovics Jánosnak nagy szüksége volt a pártfogói segítségre, mert egy korábbi betegsége szövődményeként fél szemére megvakult, és Ignác fia mellett még több kiskorú gyermeket nevelt. Ignác pedig azért is megérdemelte a támogatást, mert a kétszáz tanulóból az első tízbe tartozott, és vasszorgalommal küzdött, hogy még előrébb jusson. Végül Waltherr László segítségével a szükséges iratok alapján sikerült Roskovics Ignácnak egy pesti ösztöndíjat szerezni az utolsó pillanatban, mert az édesapa, Roskovics János 43 éves korában, 1839. november 15-én agyvérzés következtében meghalt, s november 19-én helyezték örök nyugalomra a tokaji temetőben.²

A közkézen forgó életrajzok alapján Roskovics Ignác tanulmányai a következőképpen rekonstruálhatók: az elemi iskola után Ungváron folytatta középiskolai tanulmányait, majd Pesten bölceletet tanult. Papi hivatást érezve – amit édesanyja is támogatott – jelentkezett a munkácsi egyházmegyébe papnövendéknek. Ide helyhiány miatt nem nyert felvételt, ezért jogi tanulmányokat folytatott Egerben és Nagyváradon. A jogi oklevél megszerzését követően egy *Fekésbázy*

1 PIRIGYI ISTVÁN, *Görög katolikus papi sorsok*, Debrecen 1999, 7-14.

2 TERDIK SZILVESZTER, *Roskovics Ignác festőművész, Egy elfeledett életmű*, Nyíregyháza 2022, 153-155.

nevű királyi ügyésznel volt „patvarista”, aki szorgalmával és felkészültségével annyira meg volt elégedve, hogy önálló állást is szerzett számára. Roskovics Ignác azonban, megköszönve főnöke jóindulatát, ezt elutasítva újra jelentkezett *Popovics Bazil* munkácsi püspöknél az 1843-as konkurzusra, és most már nemcsak felvételt nyert a kispapok sorába,³ hanem a megyéspüspök mint kiváló képességű papnövendéket egyenesen a nagyszombati szemináriumba szándékozott küldeni a teológiai tanulmányokra. Itt azonban egy félreértés miatt nem kapott helyett, mivel a püspök szándékáról nem tudva a szemináriumi elöljárók már mászt küldtek oda, ezért a pesti Közpon-ti Szemináriumban kezdte meg papságra való felkészülését. Már kispapként „kimondhatatlan hévvel szerette egyházunk magasztos szertartásait”, ezért Pestről Ungvárra kérte át magát, mivel ott jobban el tudta sajátítani és átélni görögkatolikus egyházunk liturgiáját. 1844. november 10-én írt levelében a másodéves kispap Roskovics nemcsak édesanyja haláláról számolt be (aki 51 éves korában súlyos betegség után, 1844. október 21-én hunyt el) megemlítve két árván otthon maradt testvérét, hanem az ungvári szemináriumi élet-ről is. Az ungvári szemináriumban Roskovics szerint majdnem mindenki oláh, orosz, vagy tót anyanyelvűnek vallotta magát, de a társalgási nyelv a magyar. Magyar újságokat olvasnak és a kaszinóból magyar könyveket kölcsönöznek, sőt a lelkesebbek nagyon örülnének egy magyar egyházirodalmi iskola létrehozásának is. A beszámoló szerint a munkácsi egyházmegyében 1830-tól magyar nyelven vezették az anyakönyveket, a kispapok körében köztudott, hogy az eperjesi görögkatolikus püspök kihirdette, hogy senki ne jelentkezzen kispapnak, aki nem jó magyar. Erre a munkácsi egyházmegyében nem volt szükség a levél írója szerint, mert akik iskolába jártak, mind tudtak magyarul.⁴

A tanulmányvégzett Roskovics Ignác papnövendék megházasodott, Gulovics György falkusi parókus (Falkušovce, Szlovákia) és Molnár Terézia lányát, *Gulovics Rozáliát* vette feleségül. Popovics Bazil megyéspüspök 1848. december 17-én Ungváron áldozópappá szentelte. Első lelkipásztori állomáshelye a Zemplén vármegyei *Szalók* (ma: Slavkovce, Szlovákia) lett. Itt négy gyermekük született. Elsőszülött fiuk *Emánuel* 1850-ben született, ő később édesapja hivatását követte és pap lett, majd huszonkilenc éven át

3 PIRIGYI ISTVÁN, *Görög katolikus papi sorsok*, Debrecen 1999, 8.

4 Roskovics Ignác levele Waltherr Lászlóhoz Ungvár, 1844. november 10. A levelet szó szerint közli: TERDIK SZILVESZTER, *Roskovics Ignác festőművész, Egy elfeledett életmű*, Nyíregyháza 2022, 175.

az ungvári királyi katolikus gimnázium hittanára, címzetes kanonok és szentszéki ülnök.⁵ Második fiuk 1852-ben született és a *János* nevet kapta a keresztségben. Ő apai nagyapja példáját követve jogi pályára lépett, és királyi ítélőtáblai bíró lett.⁶ A gyerekek közül (később leghíresebb) *Ignác* fiuk 1854. szeptember 28-án jött világra, ő vallási és világi tárgyú festményeivel országos hírnév festőművész lett, aki többek között a magyar görögkatolikus mozgalmat is támogatta.⁷ A mozgalom szimbólumának számító *Magyarok Nagyasszonya* című képe ékesítette a XIII. Leó pápának 1900. március 9-én, Rómában csaknem félezer magyar görögkatolikus zarándok jelenlétében átnyújtott *Emlékkönyv* borítóját. Később ez a festmény lett a Rózsák terei görögkatolikus templom oltárképe is.

Itt Szalókon 1856. október 22-én még egy kislányuk született, aki a *Heléna* nevet kapta.⁸

Nyolc év lelkipásztori szolgálat után egy új kinevezés érkezett 1857-ben, mégpedig *Nyírkarászra*. Itt egy az elődje által öt évvel azelőtt téglából épített, nádfedeles, négyszobás, valamint konyhás és két kamrával ellátott új parókiába költözhetett. Itt született 1858 decemberében ötödik gyermekük *Sándor*, aki még másfél éves kora előtt, 1860. február 23-án kelevény miatt meghalt.⁹ Hatodik gyermekük, *Mária* is Nyírkarászban született 1860-ban. A templomban a régi oltár aranyozása az Roskovics buzgóságát dicsérte, s a ránk maradt első leltár 1861-ből az ő keze vonását és precizitását örököltette meg az utókor számára.¹⁰ Ebből az is kiderült, hogy a parókia kerítését ő építtette 1860-ban. A nyírkarászi évek, a már csak magyarul beszélő görög-

5 Uo. 13. Roskovics Emánuel feleségét Baksay Máriának hívták és öt gyermekük született: Konstantin, Emánuel, Erzsébet, Ilona és Ignác. 1905. október 29-én halt meg.

6 Uo. 13. Felső Zékány Valburga. Gyermekük nem született. 1913. április 3-án halt meg.

7 Felesége Schütz Alojzia, gyermekük nem született. Roskovics Ignác 1915. november 28-án halt meg Budapesten, a Fiumei úti sírkertben a főváros által adományozott sírhelyre temették. Özvegye jelentős misealapítványt tett a Rózsák terei templomban évenként a férje halála napjához kapcsolódó gyászliturgia végeztetésére. TERDIK SZILVESZTER, *Roskovics Ignác festőművész, Egy elfeledett életmű*, Nyíregyháza 2022, 153-155.

8 TERDIK i.m. 13. Heléna Mosolygó Antal görögkatolikus paphoz ment feleségül, és házasságukból egy nagy papi család származott, ugyanis négy lányuk papné, egy fiúk pedig pap lett sok leszármazottal, akik közül számosan a pap hivatást választották. Roskovics Heléna 1917-ben hunyt el.

9 Nyírkarászi Görögkatolikus Parókia Levéltára, Kereszteltek Anyakönyve II. kötet, 110. 57. sor-szám

10 TAKÁCS JÁNOS, „A Nyírkarászi Görög Katolikus Egyházközség története a kezdetektől 1912-ig”. In: KISS OTTÓNÉ SZOTÁK NÓRA, LESKU JÁNOS, KACZUR ZSOLT (szerk.) *A nyírkarászi Görögkatolikus kőtemplom 200. évfordulójára*, Nyírkarász 2018, 194-196.

katolikus hívek közössége megerősítette Roskovics Ignácban az elhatározást, hogy nagy szükség lenne egy magyar nyelvű imakönyvre, és már itt elkezdte a szertartások és imádságok magyarra fordítását.

1861-ben egy jelentős egyházközségbe kapott parókusi kinevezést: *Hajdúböszörménybe*. A következő év nagyon szomorú lett a család történetében: a kétéves Mária kislányuk meghalt, őt követte az ebben az évben született néhány hetes *Rozália*. Mindkét lányka temetésére *Szabó György* hajdúdorogi parókust kérte fel, aki a kis Rozi keresztapja is volt. Lelki nagysága mutatkozott meg abban, hogy a két gyerek elvesztése fölötti gyász ellenére sem hagyta el magát. Itt Hajdúböszörményben véglegesítette énekeskönyv fordítását, melyet 1862-ben adott ki először Debrecenben. Az „*Ó hitű imádságos és énekes könyv*” nemcsak azért hatalmas jelentőségű, mert a magyar nyelvű híveket segítette abban, hogy megértsék a szertartásokat, hanem azért is, mert az egész munkácsi egyházmegyében az első olyan liturgikus kiadvány, mely a híveket bekapcsolta a liturgiában való aktív részvételbe, sőt két évvel megelőzte az első ósláv nyelvű gyűjteményes énekeskönyvet.¹¹ A következő években még két leányuk született, *Mária* és *Terézia*.¹²

Hajdúböszörmény igen nagy feladatot jelentett lelkipásztori szempontból: a városban és a környező tanyákon 2000 volt a hívek száma, a város iskoláiban 240 gyermek hitoktatásáról kellett gondoskodni, a vasárnapi iskolában pedig 200 gyerek vett részt. Mindemellett szívügyének tartotta a debreceni görögkatolikusok lelki ellátásának megszervezését is. Már elődje, *Vályi János* parókus végzett felméréseket, ő 360 görögkatolikus személyt írt össze, és úgy kalkulált, hogy ehhez a létszámhoz kb. 250 cselédet, 200 katonát és mintegy 40 görögkatolikus rabot lehet számítani. Roskovics Ignác szerint az eddigi létszámnál biztosan nagyobb a görögkatolikus hívek lélekszáma. Az egyetlen lehetőségnek azt látta, hogy a hívek megmaradjanak a rítusukban, ha legalább egy kihelyezett káplánság és egy kántori állás létesülne, ehhez ideális lenne az üresen álló ferences templom, és az akkor dohánymagazinnak használt ferences rendház megszerzése. A püspökség elképzelése az volt, hogy ebben a törekvésben Debrecen város támogatását kéri. Roskovics Ignác 1866 májusában írt levelében rámutatott, hogy

¹¹ DOBOS ANDRÁS, „*Roskovics-féle énekeskönyv*”. In: TERDIK SZILVESZTER (szerk.), *Országvilágossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen 2020, 395-396.

¹² TERDIK SZILVESZTER, *Roskovics Ignác festőművész, Egy elfeledett életmű*, Nyíregyháza 2022, 13. Mária később Drohobeczky Bazil görögkatolikus pap felesége lett, Terézia pedig Magyar Lajos ügyvédhez ment feleségül.

a kálvinista Róma csakis akkor fog érdemben a görögkatolikusok ügyével foglalkozni, ha megvalósul a magyar liturgia, és minden kétséget kizáróan meggyőződik a görögkatolikus hívek magyar mivoltáról.¹³

Jóllehet Hajdúböszörmény nagy helynek számított, Roskovics 1866 másújában szegénységi bizonyítvány kiállítását kérte Szabó György hajdúdorogi esperestől, hogy fiai taníttatásához a Helytartótanáctól stipendiumot kaphasson. 1863-ban ugyanis olyan időjárás volt, hogy földje nem termett semmit, és a tehenei is elpusztultak. Ennek következményeként a hívek is csak az előírt gabonajuttatás töredékét adták a parókusnak, a következő két évben pedig közepes termés mellett az eladósodás miatt a párbér negyedét fizették be. A várostól kapott jövedelem, 107 forint 97 krajcár olyan kevésnek bizonyult, hogy a filiákba való eljutáshoz tartott kocsis bérére elment. Ennek következtében kölcsönt is kényszerült felvenni a szakolyi egyháztól és a dorogi iskolától. Nehéz helyzete miatt maga tanította három fiát: Emmánuel a VI. osztályra, Jánost a IV. osztályra, Ignácot az első osztályra magántanulóként, bizonyítványaik tanúsága szerint jeles és kitűnő eredménnyel.

Az anyagi gondok ellenére a legnagyobb buzgósággal végezte lelkipásztori munkáját és folytatta irodalmi munkásságát. 1864-ben Debrecenben jelentette meg „*Görög Katolikus Katekizmus*” című munkáját, két évvel később, 1866-ban szintén Debrecenben „*A magyar királyság földirata*” c. könyvét adta ki iskolások számára verses formában.

1866. július 14-én szombaton nagy csapás érte Roskovics Ignácot és családját: 36 órás nehéz szenvedés után elhunyt felesége, Gulovics Rozália, hat gyermek maradt édesanya nélkül.

Az özvegy Roskovics Ignác kisebb helyre került ebben az évben: *Nyírpilisre*. Itt olyan szegény volt a falu iskolája, hogy semmiféle szemléltető eszköz nem állt rendelkezésre. Ezért a parókus kihirdette, hogy karácsony szenteste az iskolásfiúk betlehemmel fogják bejárni a falut és az összegyűlt pénzből olvasótáblákat és bibliai képeket fognak vásárolni az iskola számára. Ifj. Roskovics Ignác tanította be a gyerekeket a karácsonyi énekekre, és mivel az öreg pásztor nem tudta megtanulni a szöveget, édesapjától engedélyt kért, hogy ő is szerepelhessen. Minden nagyszerűen sikerült, jutott pénz a szemléltető táblákra, csak az öreg pásztor játszó papgyerek lázasodott be, és hosszú lábadozást követően maradandó halláskárosodást szenvedett. Többek között

13 PIRIGYI ISTVÁN-IVANCSÓ ISTVÁN, *A debreceni Görög Katolikus Egyházközség története*, Debrecen 1993, 20-26.

ennek is nagy szerepe lett abban, hogy az ifjú Roskovics a festőművészeti pályát választotta.¹⁴

Nyírpilisen Roskovics Ignác tovább folytatta irodalmi munkásságát: megjelentette az „Ó-hitű kis imádságos és énekeskönyv” című fordítását, aminek csak a harmadik kiadása maradt fenn, ez 1873-ban látott napvilágot Debrecenben. Szintén ebben az évben jelentette meg ugyanitt a „*Görög Szertartású Katholikus keresztény szertartás elemei*” című könyvét. Szívügye volt az oktatás, a Lonkay Antal által az 1860-as években szerkesztett *Tanodai Lapokba* iránycikket írt, és a szegénysorsú tanítók között ezt a lapot olvasásra terjesztette úgy, hogy több számot egybefűzve füzetként adta azt kölcsön. Későbbi nekrológja megemlítette, hogy elkötelezett pedagógiai munkásságával a kormány figyelmét is felkeltette, úgyszólván Eötvös József kultuszminiszter ki akarta nevezni Szabolcs vármegye királyi tanfelügyelőjévé.¹⁵

Roskovics Ignác nemcsak magyar nyelvű liturgikus fordításokat készített, hanem támogatta a magyar görögkatolikusok mozgalmát egy magyar görögkatolikus püspökség felállításáért. Legnagyobb fiával, Emánuellel személyesen részt vett 1868. április 16-án Hajdúdorogon a magyar görögkatolikusok nagygyűlésén.¹⁶ Ez a nagygyűlés programjára tűzte Hajdúdorog központtal egy magyar görögkatolikus püspökség alapítását, a magyar liturgikus nyelv szentesítését és a szertartási könyveknek a vallás- és tanulmányi alap költségén való lefordítását. Roskovics Ignác annyira magáévá tette a kongresszus céljait, hogy még azon a nyáron levélben fordult az ország első főpapjához, *Simor János* hercegprímáshoz a magyar liturgiafordítás tárgyában. Ebben egy egészen különleges megoldást javasolt: a papi csendes imák görögül lennének, a fennhangon, nyilvánosan mondtak egymás mellett öt oszlopban görög, orosz, magyar, román, és latin nyelven.¹⁷ A levélhez mellékelte Aranyszájú Szent János liturgiája nyilvánosan mondott részeinek magyar fordítását is.¹⁸

14 TERDIK SZILVESZTER, *Roskovics Ignác festőművész, Egy elfeledett életmű*, Nyíregyháza 2022, 14-15.

15 KELET a Magyarországi Görög Katholikusok érdekeit képviselő hetilap, Ungvár 1895. február 21. 2.

16 FARKAS LAJOS, *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896, 47.

17 VÉGHSEŐ TAMÁS-KATKÓ MÁRTON ÁRON (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* (Collectanea Athanasiana II/4/1.), Nyíregyháza 2014, 110-114. Roskovics Ignác levele Simor Jánoshoz, Nyírpilis, 1868. június 20.

18 NYIRÁN JÁNOS, „*Az elveszettnek hitt Roskovics-féle liturgiafordítás*”. In: *Athanasiana* 42 (2016) 127-153.

1874-ben az uralkodó I. Ferenc József, a Pankovics István halálával megüresedett munkácsi püspöki székre *Pásztélyi Kovács János* máramarosi külhelynököt, címzetes apátot nevezte ki, akit 1875 tavaszán Eperjesen szentelt püspökké Gaganecz József. Az új munkácsi püspök Nyírpilisről *Ungvárra* helyezte Roskovics Ignácot, és a Papnevelő Intézet spirituálisává nevezte ki. 1876-ban az a megtiszteltetés érte, hogy címzetes kanonoki kinevezést kapott, 1878-ban pedig tényleges kanonok és egyházmegyei főtanfelügyelő lett, s mint a szeminárium tanári karának tagja, az erkölcssteológia, a lelkipásztorkodástan, és a pedagógia tantárgyakat tanította. Ehhez kapcsolódóan jelentette meg jegyzetét „*Moralis*” címmel Ungváron, 1877-ben. Közben négy éven keresztül az árva papfiúk intézetének volt az igazgatója. 1881-ben Budapesten nyomtatta ki magyar és ruszin nyelven „*Görög szertartású katolikus kis káté a népiskolák I. és II. osztálya számára*” című katekizmusát. 1887-ben Budapesten „*Zbornik*” címmel egyházi szláv énekeskönyvet adott ki a ruszin hívek számára.¹⁹

A tanításban sohasem elégedett meg csupán az elméleti tudás átadásával, mindent megtett, hogy szemléltető anyagok segítségével még hatékonyabb pedagógiai munkát tudjon kifejtetni. A nőnevelés úttörőjeként szívügyének tekintette, hogy a papleányok tanítónői képezést szerezzenek. Életrajzírója megjegyzi, hogy 8-10 papleányt maga köré gyűjtve ingyen foglalkozott velük, szobája valóságos tanítónőképzővé vált, naponként tanította azokat a lányokat, akik életpályát akartak maguknak teremteni, köztük Mária nevű leányát is. Jó példája nyomán egyre több papleány szerzett tanítónői oklevelet.²⁰

1879-ben Roskovicsot megválasztották a Szent Bazil Társulat igazgatójának, mely tisztséget haláláig látta el.²¹ 1892-ben az uralkodó a munkácsi káptalan nagyprépostjává nevezte ki.

Roskovics Ignác legismertebb és legnagyobb példányszámban megjelent műve az „Ó-hitű imádságos és énekeskönyv” volt. Életében hétszer adták ki (1862; 1868; 1873; 1875; az ötödik kiadás pontos éve nem ismert, csupán a ténye; 1888; 1893) és még halála után is egyszer, 1898-ban. A könyv húsz, római számmal jelölt fejezetre van osztva. Az I. rész „Köz imádságok és hitbeli tudnivalók” néven a szokásos kezdetet és a legfontosabb alapvető hitismereteket

19 SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái XI. kötet*, Budapest 1906, 1190-1191.

20 KELET a Magyarországi Görög Katolikusok érdekeit képviselő hetilap, Ungvár 1895. február 21.2.

21 MAYER MÁRIA, *Kárpátukrán /ruszin/ politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*, Budapest 1977, 27,69.

nyújtja az olvasó számára: tízparancs részletes magyarázattal, az egyház öt parancsa, a hét szentség, lelkitükör, gyónás előtti és utáni ima, 50. zsoltár, a hétköznapi és a szentek közös tropárjai. A II. rész a „Reggeli magános ájtatosság”: magánimákkal és liturgikus szövegekkel. A III. rész a reggeli istentisztelet, az utrenye szövegét hozza. A IV. rész a liturgia alatti magánimákat hoz, a miatyánkot részletesen el is magyarázza. Az V. rész a liturgia énekelt részeit tartalmazza a minden jó kérésre, valamint az elhunytakért végezhető változó részekkel. A VI. részben a déli istentiszteletet fordította le, különösen is ajánlva olyan filiákban, ahol nincs jelen áldozópap. A VII. részben a vecsernye állandó részei mellett a hatodik hangú sztichirákat is lefordította. A VIII. részben ebéd és vacsora előtt és után mondható imákat gyűjtött egybe a zsolozsmából. A IX. részt esti magánimákból állította össze. A X. rész gyónás előtti és utáni magánimádságok fűzére. A XI. rész áldozás előtti imáinak legnagyobb része a második hangú áldozati kánon. A XII. rész áldozás utáni magánimákat tartalmaz. A XIII. rész a „Kérő tisztelet a boldogságos Szűz Máriához” nevet kapta, és azért is nagyon jelentős, mert a Paraklitznak ez az első magyar fordítása. A XIV. rész a teljes felnőtt temetést, a XV. rész a teljes gyermektemetést hozza. A XVI. rész a nyolchangú énektár vasárnapra rendelt énekeit, a XVII. rész a tizenegy evangéliumi sztichirát tartalmazza. A XVIII. rész a böjti triódból, vámos és farizeus vasárnapjától a nagyböjt ötödik vasárnapjáig tartó vasárnapi liturgikus szövegek fordítása, kibővítve egy hosszabb magyarázó tanítással a böjtről. A XIX. részben a virágvasárnaptól a mindenszentek vasárnapjáig előírt liturgikus szövegeket fordította le. A XX. részben az állandó ünnepek legfontosabb liturgikus szövegei szerepelnek. A könyvet „Szent Ambróz Hálaadó éneke” teszi befejezetté.²²

Roskovics Ignác amíg egészsége engedte, minden nap végzett szent liturgiát. Nagy bánata volt, amikor élete utolsó évében a látása annyira meggyengült, hogy már az oltárnál nem misézhetett. Ezt a hiányt úgy pótolta, hogy az utrenyét követően a katedrálisban két-három liturgiát is végighallgatott és imádkozott. Annyira szerette a szertartásokat, hogy ünnepekkor szinte teljesen átszellemült, karácsonykor a Velünk az Isten (Sznámi Boh), húsvétkor a feltámadt Krisztus (Hrisztosz voszkresze) éneklése közben nem tudta elrejtetni a könnyeit. Ungváron mindenki tudta, mennyire jószívű, minden elesetten igyekezett segíteni, adakozni a rászorulóknak.²³

22 IVANCSÓ ISTVÁN, *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I.*, Nyíregyháza 2006, 11-32.

23 KELET a Magyarországi Görög Katolikusok érdekeit képviselő hetilap, Ungvár 1895. február 21.1.

1895. február 15-én délelőtt fél tízkor elindult a székesegyházba, hogy részt vegyen az ó naptár szerinti Találkozás ünnepének liturgiáján, amikor a kapu előtt rosszul lett. Fia, Roskovics Emmánuel főgimnáziumi tanár az ájult édesapát a járókelők segítségével visszavitte a házba és azonnal orvost hívtak. A gyors orvosi ellátás ellenére nem sikerült a beteg állapotán javítani, s a jelenlévő orvosok konstatálták az agyszélhűdés következtében beállt halál tényét. A halálhír futótűzként terjedt el a városban, minden jelentősebb épületre kitűzték a fekete zászlót, s a székesegyház harangjai a távollakóknak is továbbították a gyászhirot. Az elhunytat a nagypréposti ház nagytermében ravatalozták fel érckoporsóban, a ravatalnál kispapok és tanítóképzős növendékek felváltva olvasták a zsoltárokat. A koporsót az elhunyt végakarata szerint csak a család és Drohobeczky Gyula körösi püspök koszorúja fedte, utóbbi felirata az volt: „Boldog, ki úgy élhet, mint te éltél”. Másnap február 16-án délután *Jakovics János* kanonok a székesegyház parókusa 6 pappal együtt elvégezte a papi temetés szertartását, a következő napon déli 12 órakor *Firczák Gyula* megyéspüspök számos pappal és asszisztenciával pannichidát végzett az elhunyt felett. Közben sorra érkeztek a táviratok, többek között Bécsből Dr. Hodinka Antaltól, Drohobeczky püspöktől, Budapestről a Központi Szeminárium munkácsi egyházmegyes papnövendékeitől, Vágó Pál festőművésztől, Balogh Irma írónőtől és másoktól. Az ungvári és megyei közélet jelesei személyesen rótták le kegyeletüket a ravatalnál és fejezték ki részvétüket a családnak.

A temetésre február 18-án került sor. A fogcsikorgató hideg ellenére nagy tömeg kísért a fekete liturgikus ruhába öltözött áldozópapok által vitt koporsót a halottasházból a székesegyházba a kispapság, a tanítóképzősök, a katolikus kör, a római katolikus elemi iskola diáksága részvételével. A székesegyházban a felállított ravatalon helyezték el a koporsót és *Gebé Viktor* prépost kanonok és püspöki helynök vezetésével kezdődött el a gyászliturgia, ezt követően pedig a temetés szertartása, melynek apostoli szakasza alatt megjelent gyászornátusban *Firczák Gyula* megyéspüspök nagy kísérettel, hogy befejezze a temetést és felolvassa a búcsú imádságot, ami után a koporsót levitték a katedrális kriptájába, ahol a megboldogult nagyprépostot *Mondok János* és *Markos Mihály* kanonokok sírhelyei mellé helyezték el örök nyugalomra. A temetésen a nagyszámú papság mellett jelen volt gróf *Török József* Ung vármegye főispánja és sokan a város és vármegye tekinté-

lyes személyiségei közül.²⁴

Roskovics Ignác munkássága óriási jelentőségű a magyarországi görögkatolikus papság, a magyar görögkatolikusság, a magyar görögkatolikus liturgikus nyelv megteremtése és a görögkatolikus oktatásügy terén is. A családi élet nehézségei és tragédiái - kilenc gyermekéből három nem érte meg a felnőtt kort, 44 éves volt, amikor elveszítette nála kilenc évvel fiatalabb feleségét és özvegyen maradt hat gyermekkel, akik közül a legidősebb 16 éves volt - nem roppantották össze. Mindemellett az anyagi szegénység ellenére nemcsak, hogy talpon maradt, hanem fáradhatatlan papi, irodalmi és pedagógiai munkásságot folytatott. Ennek köszönhetően hívta püspöke az egyházmegye szívébe, ahol a papnevelésben, az egyházmegye tanügyeiben nagy, és jelentős feladatot kapott. Példát adott a görögkatolikus papságnak és papcsaládoknak a tanulás és tanítás egyedülállóan fontos, pótolhatatlan jelentőségéről, és egyértelművé tette, hogy a görögkatolikusság számára a felemelkedés útja csakis az oktatásügy színvonalának emelésével képzelhető el. A magyar görögkatolikus identitás megerősítésében fordítói munkássága megkerülhetetlen jelentőséggel bírt. Imádságos lelkületével, a liturgia iránti szeretetével, a szegények és elesettek felkarolásával pedig mindenki számára mintát és jópéldát adott.

²⁴ KELET a Magyarországi Görög Katolikusok érdekeit képviselő hetilap, Ungvár 1895. február 21.1-2.

TEOLÓGIAI SZEKCIÓ

KRUPPA TAMÁS

SZAGKHF

A háború és béke teológiai értelmezése

I. A háború és béke jelentésének teológiai összefüggései

Mindnyájan ismerjük a Julius Caesarnak tulajdonított, ámde valójában egy késő ókori római írótól származó figyelmeztetést: „Ha békét akarsz, készülj a háborúra!”¹ Csak a radikális pacifisták és a szintén radikális erőpolitikát vallók nem értik ennek a jelentését. Az elsők szerint ugyanis nincsen igazságos háború, csak igazságtalan, az utóbbiak szerint pedig a hatalom gyakorlásának elengedhetetlen eszköze az erőszak alkalmazása.

A kereszténység is igyekezett utat mutatni az igazságos és az igazságtalan háború megkülönböztetéshez, de Szent Ambrus és Szent Ágoston érvelése folyamatosan háttérbe szorult a kérdés megítélésében. Szent Ambrus, Milánó prefektusból lett püspöke még azt tanítja „az erő igazságosság nélkül csak az erőszakot szolgálja, ezért a háborúban azt kell keresni, hogy az jogos vagy jogtalan-e.”² Ambrus és aztán Szent Ágoston számára a fegyveres erő alkalmazásának legfőbb oka tehát: a béke megvédése vagy helyreállítása.³ A szeretet által motivált béke megteremtésének értelmezése azonban, mint háborút igazoló okfejtés, már Szent Ágoston halála után háttérbe szorult a politikai életben. A teoretikusok igyekeztek kézzelfoghatóbb érveket megfogalmazni, amikor a háború indításának igazságos és jogos okaira keresték

1 Publius Flavius Vegetius Renuus In Citatum. In: <https://www.citatum.hu/idezet/3952>, (letöltve: 2023. 01.31.)

2 Újházi Lóránd: *Az igazságos háború-tan elemeinek továbbélése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál*. In: Göcze István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*, Budapest 2017, 26.; Szent Ambrus az „...in ipsius bellis cisiustabella an iniusta sint, spectandum putetur” jogi terminológiát használja. In: Szent Ambrus, s.d. I. 27. 36., uo. 12. lábuj.

3 Uo. 27.

a választ. Ez a hangsúlyeltolódás abból is adódott, hogy az igazságos háború tanának fejtegetése a teológia és a filozófia területéről fokozatosan a kánonjog asztalára került. Sajnálatosan még a teológusok is sok esetben a kánonjog módszertanával és kánonjogászok érvelésével dolgozták fel a területet. Így a teológiai elv folyamatosan háttérbeszorult.

2. Igazságos háború vagy jogos háború?

Ma is szomorúan tapasztaljuk a következményét annak a jogi gondolkodásnak, amelyben jobb esetben is csak az aktuális törvények szerinti jogszerűséget vizsgálják a háborús döntéshozók, de sem a filozófiai etika, sem a teológiai erkölcsösség követelményének való megfelelést nem tartják fontos szempontnak. Mintha a pacifista elv és a másik szélsőség keresztezéséből született volna az új elv. Ha nincs igazságos háború, ahogy pacifisták vallják, akkor erre fölösleges is törekedni. Viszont, ha mégis van különbség háború és háború között, akkor elég a jogosság alapján megítélni ezt a különbséget. Persze a jogszerűség védelme eredetileg az igazság szolgálatában áll, de ez az igazság a történelmi tapasztalatok szerint, szinte kivétel nélkül az erősebb jogát jelenti a gyengébbekkel szemben. Ha jogod és képességed van érvényt szerezni saját akarodnodnak, és az érdeked is ezt kívánja, akkor az erők szerint nem kell tekintettel lenni arra, hogy ez hogyan érint másokat. Elgondolkodtató, hogy Simone Weil épp ilyen következmények miatt bírálja az emberi személy jogainak 1789-ben világgá röpített megfogalmazásait, mert szerinte az az emberi személy jogait hangsúlyozza, holott nem a személyünket, hanem az emberi természetünket sérti minden emberteleség. Két elégtelen fogalom ötvözetének tartja az francia forradalom kezdetén megfogalmazott személyi jogokat, amelyek nem véletlenül nem teljesítették a beléjük vetett bizalmat. Simone szerint ugyanis bárkik vagyunk is személyünkben, és bármennyiszer hibáztunk, vagy bármennyi rosszat követtek el ellenünk, mindig, mindegyikünk azt várja el, hogy jót tegyenek vele és ne rosszat. Ez a jónak teremtett természetünk szentségének a biztos jele, amihez személyében nem mindenki nő fel.⁴ A parasztnak joga van megtartania káposztáját, ha nem kap megfelelő ajánlatot érte, de egy fiatal lány, akit erőszakkal épp nyilvánosházba kényszerítenek, hiába beszélne a jogairól, mert azok nevetségesen erőtlenek.⁵

4 Simone Weil: *Ami személyes és ami szent*, Vigilia, Budapest 1983, 69-70.

5 Uo. 84.

Az ENSZ által elfogadott nyilatkozatot közvetlenül a második világháború borzalmai ihlették. Ezért az ENSZ emberi jogokra vonatkozó nyilatkozatának elfogadása az összes emberi konfliktushelyzetre vonatkozóan, így a háborús konfliktusok idejére is érvényesen fogalmazza meg az ember, mint embert alapvetően, vagyis Őt minden körülmények között megillető jogait.⁶ A Nyilatkozatot John Peters Humphrey kanadai jogász és emberjogi aktivista szövegezte meg az ENSZ kérésére, többek között Eleanor Roosevelttel, az Amerikai Egyesült Államok akkori First Lady-je, René Cassin francia író, Charles Malik libanoni diplomata és P. C. Chang kínai professzor közreműködésével. Ezt a nyilatkozatot az ENSZ közgyűlése 1948. december 10-én, ellenszavazat nélkül fogadta el, azonban nyolc ország – köztük az akkori Szovjet blokk és Szaúd-Arábia – tartózkodott a szavazástól.⁷ Mivel a háború és béke határán a háború indítása húzódik, ezért a jogszerűen háborút indító felek igazolására azóta is jogszabályok sokasága született meg, különböző fórumokon.

A keresztény szerzők ezen a ponton megkülönböztetik a háború jogos indításának és a már kitört háborúban való jogszerű viselkedésnek az erkölcsi szabályait. Háborúk ugyanis vannak. Vlagyimir Szolovjov három híres beszélgetésében az első a háborúról szól. Az egyik vitázó, bizonyos Z. úr biztos benne, hogy „a háború nem maga a rossz, s hogy a béke nem maga a jó, vagy egyszerűbben fogalmazva előfordul jó háború éppúgy, mint rossz béke.”⁸ A katolikus kereszténység ezért ítélte el az irénizmust. Az irénizmus helytelensége a megalkuvásból fakad, „amikor az egyik vagy mindkét fél a békesség kedvéért letér az igazság útjáról, és megegyezik a hamis, közösnek vélt véleményben. Az irénizmus a gyakorlatban nem hoz igazi megoldást, csak átmenetileg hátrítja el a problémát, amivel szembe kellene nézni, s legtöbbször csak nagyobb konfliktusokhoz vezet. – A béke nagy, de nem a legnagyobb érték: az igazság teszi szabaddá az embert (vö. Jn 8,32). A béke nagy, de nem a legfőbb érték: belső szabadság nélkül sohasem valósul meg. Az irénizmus alapja mindig bizonyos rendetlen függés, rabság. – Az ökumenizmusnak is kísértése, melyet minden körülmények között kerülni kell, ha előbbre akarunk jutni az igazi egység felé.”⁹

6 https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_emberi_jogok_egyetemes_nyilatkozata, (letöltve: 2023. 02. 11.)

7 https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_emberi_jogok_egyetemes_nyilatkozata, (letöltve: 2023. 02. 11.)

8 Vlagyimir Szolovjov, *Az Antikrisztus története*, Századvég, Budapest 1993, 24.

9 Diós István: *Irenizmus*. In: Diós István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/I/irenizmus.html>, (letöltve: 2023. 02. 12.)

3. Az igazságos háború ismérvei

Egyik legrégebbi jog, ami az egész teremtés közös jellemzője, az önmagunk védelmének a joga,¹⁰ amely az egyént és a közösséget is megilleti, szinte minden teremtmény egyetértésével. Fontos teológiai kérdések is vannak e mögött a szempont mögött. Bizonyítottan elkövetett súlyos erkölcsi bűncselekmények elkövetőitől a vallási és a polgári törvények is megvonják a szabad védekezés jogát, korlátozzák az erre való képességét, és adott esetben jogszerűnek minősítik az illető életének erőszakos kioltását is. A halál, mint büntetés eltörlésének kérdése azonban máig vita tárgya politikai, jogi, etikai és vallási fórumokon egyaránt, amit látványosan tükröz az e tekintetben teljesen eltérő joggyakorlatot a föld különböző államaiban. Ahol ezt rendeli a törvény, általában ott is két nagyon eltérő gyakorlat van. Az egyik szerint a halálra ítélt életének lehetőleg fizikai fájdalomtól mentes kioltására töreksenek, a másik gyakorlat viszont súlyosan elrettentő példát akar statuálni a halálra ítélt borzalmas kínszenvedéssel járó kivégzésével. Ilyen volt a római jogban is ismert római és a nem római polgárok kivégzésének kettős gyakorlata, a kard és a kereszt, vagy a kivégzés más nyilvános és elrettentő formája.

Aquinói Szent Tamás krisztusi jogon vélelmezi, hogy az egyén, vagy a közösség olyan mércével ítélje meg a rátámadó bűnöst, amit az illető maga teremtett, a másokra való támadása által, de Szent Tamás azt is hangsúlyozza, hogy a jogos önvédelem nem léphet túl a támadás mértékén. A „szemet szemért, fogat fogért” igazságossága, amit elvileg Jézus sem vitatott, de az isteni cselekvés normatív magatartásával, ahogyan Ő maga is köztünk élt és cselekedett, egyértelművé tette a kegyelem törvényének magasabbrendűségét a „szeressétek ellenségeiteket” parancs megfogalmazásával. Ez a norma az ellenséggel szemben is megköveteli a szeretetet, mint a soha fel nem függeszthető őszinte jóakarát prioritását. Eszerint sem a rokonaink vagy barátaink kedvéért, de különösen az ellenségeink miatt nem szabad lemondanunk arról, hogy úgy és csakis úgy cselekedjünk, ahogyan igaz meggyőződésünk és lelkiismeretünk szerint élni akarunk. Isten is eszerint él, Ő nem lesz gonosz és gyilkos senki kedvéért, sem barátai, de különösen nem ellenségei kedvéért. Fontos kinyilatkoztatás Istenről és a jóra való szabadságáról, hogy Isten és az Ő gyermekei, akiket az Ő Szent Lelke vezérel, soha, senki kedvéért nem mondanak le a lényegüket jelentő őszinte szeretet benső igazságáról,

10 Diós István: *Jogos önvédelem*. In: Diós István (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/J/jogos%20%C3%B6nv%C3%A9delem.html>, (letöltve: 2023. 02. 12.)

és soha nem ereszkednek le ellenségeik gyűlöletes erkölcsi szintjére, amit a szemet szemért, fogat fogért igazságossága megengedne számukra. Szent Ambrus és Szent Ágoston felejtésre ítélt tanítása a fegyveres erő alkalmazásának helyes okáról ezért csakis a szeretet által motivált béke megteremtése, megvédése vagy helyreállítása lehet, vagyis azok megfékezése, akik az igazságos béke ellen törnek. Talán ezért nevezik előszeretettel az agresszorok is háborúikat felszabadító, békefenntartó és béketeremtő háborúknak, de ettől még nem mindegyik az. A történelmi példák azt mutatják, hogy ezek a jelzők gyakran csak ürügyként, alibiként szolgálnak, mint valódi okai lennének a beavatkozásnak. Ahol saját érdeke nem fűződik hozzá, ott nem igen szeret beavatkozni senki (vö.: Prágai tavasz, vagy Magyarország 1956), ahol viszont igen, lásd most az Ukrán-Orosz konfliktust, ott sok a fogadatlan prókátor, és a beavatkozó.

Az erőszak általában erőszakot szül, a rosszat csak a jó tudja maradéktalanul legyőzni. Az olyan békekötések, amelyek a győztesek igazságtalan győzelmét akarják legitimálni a legyőzöttek felett, nem vezetnek tartós békéhez. Az első világháborút lezáró békekötések okozói voltak a következő nagy háborúnak, ami nagyrészt a legyőzöttek lázadása volt az őket ért korábbi igazságtalanságok ellen. Ebben a logikában persze mindig ott lappang a régi sérelmekből fegyvereket kovácsoló újabb önzések és szeretetlenségek gonoszsága is, amely újabb sérelmek és revansok végeláthatatlan forrása lehet. Ferenc pápa 2020-ban a háborút a *Fratelli tutti* enciklikájában a politika és az egész emberiség kudarcának nevezte, amely szégyenteljes behódolás a gonosz erőinek. Egyúttal azt is leszögezte, hogy a tömegpusztító nukleáris, vegyi és biológiai fegyverek használata miatt ma gyakorlatilag nem gondolhatunk már az igazságos háború lehetőségére, és keresztényként el kell köteleződnünk a béke mellett.¹¹

4. Isten és a jogos önvédelem kérdése

Isten magatartása számunkra a legfőbb tájékozódási pont. Amit Isten és Krisztus megengedett magának, az normatív a mi számunkra is ugyanúgy, mint mindaz, amit megengedhetetlennek tart. A Szent Erős és Szent Halhatatlan Isten soha nem él vissza hatalmas erejével, mert ez még Őt is

¹¹ Vö.: Ferenc pápa: *Mindnyájan testvérek*, SZIT Budapest 2021, (Fratelli tutti, Assisi, 2020. október 3.), ford.: Diós István, 7. fejezet.

beszennyezni. Teológiailag biztosak vagyunk abban, hogy helyesen élni azzal a hatalommal és erővel, amivel rendelkezünk, szakadéknyi távolságra van mindattól, ami visszaélésnek nevezhető. Ez a hadseregre is érvényes. Már keresztelő Szent János is arra ösztönözte a katonákat, hogy ne éljenek vissza azzal, hogy náluk van a fegyver, és ne fosztogassanak, hogy a zsoldjukat kiegészítsék. De nem mondta, hogy hagyjanak fel a katonáskodással.¹² Az ókorban, mindaddig amíg 313-ban Nagy Konstantin nem cserélte le hadserege pogány jelképeit a keresztre, addig a keresztények sokan megtagadták a hadviselést, mert számukra nem volt meg az erkölcsi alapja az igazságos hadviselésnek.¹³

Isten magatartása az önvédelem tekintetében is normatív. Gondoskodik róla, hogy Isten országába ne törhessen be sem tolvaj, sem rabló, sem gyilkos, ami veszélyeztethetné a békeszeretők nyugalalmát. Ez is erő alkalmazása. Isten él az erejével, ha ez a helyes, de nem él vele vissza. A bűn világában a seregek Uraként is emlegetik, aki élére áll övéi küzdelmeinek, amikor az ellenségeikkel szembe szállnak. Ezért tartják a jó katonák a háborút szentnek, és a katonai hivatást szent hivatásnak, amiből a kereszténység fele is kikerült. Soha nem élünk olyan hitelesen, mint amikor készek vagyunk életünket feláldozni egy szent ügyért, hogy Isten igazságos akaratát érvényre juttassuk. Ezért igyekeztek a háborúzó felek leesdeni Isten áldását a seregeik zászlóvivőire, hogy Isten őket támogassa a harcban. Istent azonban nem lehet szövetségként belerángatni semmilyen nemtelen harcba, ahogy ezt választott népén keresztül is sokszor értésünkre adta. Szövetségi ajánlata csak a nemes küzdelmekre vonatkozik.

5. A lelki harc

Spirituális szempontból majdnem mindenki tudja, hogy Isten felszólításai elsősorban a rossz elleni kíméletlen belső küzdelemre biztatnak. Irtsd ki a gonoszt körödből gyökerestül, hogy írmagja se maradjon! Ez a harc belső szabadságharc, igazi dzsihád, a szent küzdelem a szív tisztaságáért és békéjéért. Harc a szenvedélyek uralma ellen a belső szabadságért és békéért, a hé-

12 Erdő Péter: *Hadviselés és háború a Katolikus Egyház tanításában*. In: <https://www.esztergomi-ersekseg.hu/hirek/hadviseles-es-haboru-katolikus-egyhaz-tanitasaban4> (letöltve: 2023. 02. 21.)

13 Erdő Péter: *Hadviselés és háború*, 2. fejezet.

szükhija vagy pax elérése, aminek jelentőségét és fontosságát ismerik keleten és nyugaton a keresztények és mások is.¹⁴ Az életszentség elérése elképzelhetetlen enélkül a radikális belső küzdelem nélkül. Igazságos békét hirdetni és teremteni csak azok képesek, akik rendelkeznek ezzel a belső békével.

6. Salom, Pax, Eiréné

Az ószövetség a Salom kifejezéssel írta le az ember békéjét, amely egészséget, társadalmi és politikai nyugalmat, háború és szorongatás mentes életkörülményeket jelentett, tehát külső és belső békét egyaránt.¹⁵ Ezért is lett az egymás köszöntésének, az egymás számára kívánt legfőbb jónak a kifejezése is a Salom. Izrael Isten ajándékának tekintette ezt a békét (Szám 25,12; Iz 54,10.), mint a messiási idők jelét, a paradicsomi élet tökéletes nyugalma és hiánytalan biztonságát (Iz 11,6-9; Oz 2,22). Az eljövendő Messiás is a béke fejedelme lesz (Iz 9,6), ahogy Melkizedek a magasságbeli Isten főpapja is Sále, azaz a béke királya volt, és ahogy Salomnak, Dávid fiának a bölcsességgel felépített országában is jólét és béke köszöntött Izraelre. Szent Pál apostol hasonlóképpen prófétál: „Isten országa öröm és béke a Szentlélekben.” (Róm 14,17) Ahogy Izajás is így prófétál a végső idők békességéről: „Együtt legelészik majd a farkas és a bárány, szalmát eszik az oroslán, akár csak az ökör, és a kígyónak por lesz az eledele. Sehol nem ártanak és pusztítanak, az én szent hegyemen – mondja az Úr.” (Iz 65,25)

A muszlim vallású emberek is hasonlóan köszöntik egymást „Salamalikum! – Béke legyen veled”, és ugyanez a jókívánság jár a köszöntőnek is. Így köszönt Jézus is zsidó férfiként. Így köszöntötte tanítványait és azokat, akiknek megjelent feltámadása után is: Békesség nektek! (Jn 20,19; 20,26). Meghagyta követőinek, hogy ha belépnek egy házba, így köszöntsék az ott lévőket, ott élőket, hogy „békesség-e háznak” és „ha méltók rá, Isten békéje rájuk száll, ha nem méltók, akkor visszaszáll rátok.” (Mt 10,13). „Isten békéje pedig, mely felülhalad minden értelmet, megőrzi szíveteket és értelmeteket Jézus Krisztusban.” (Fil 4,4-7).

14 *Az ortodox bézükhija és a bencés pax rokonságáról* lásd: Szergej Averincev előszava. In: Gabriel Bunge: a Szentháromság ikon című munkájához, Örökségünk, Nyíregyháza 1994. 7.

15 Gál Ferenc: *Béke*. In: Diós István (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/B/B%C3%A9ke.html>, (letöltve: 2023. 02. 15.)

A szent liturgia papi áldásaiban is Isten békéje árad reánk. „Békesség mindnyájatoknak! És a te lelkednek!” A mennyei békéért és lelkünk üdvösségeért könyörgünk minden liturgia legelső, békességi ekténiájában. Békecsókot váltva engesztelődünk ki egymással, mielőtt a mennyei szent titkokban részesülnénk, mert az Úr asztala körül nincs helye semmilyen békétlenségnek. És mégis, hogy kikopott a kereszténységből a békesség legyen veled köszöntés. Az „adjon Isten jó reggelt, jó napot, jó éjszakát köszöntésekből” is előbb „Adjon Isten! – Fogadj Isten!” lett, később már csak a „Jó reggelt, jó napot, jó éjszakát!” maradt, amit jobb érzésű hitetlenek is nyugodtan kívánhatnak egymásnak. Egyedül a kálvini reformátor egyházak tértek vissza az Istentől jövő „Áldást és békességet!” kívánó köszöntéshez. A latin egyház Krisztus-központúsága már a „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” köszöntéssel őrizgeti identitását, amit az unitus keleti keresztények is szolgálai utánóznak, a „Dicsőség Jézus Krisztusnak köszöntéssel!” A pravoszlávok nem köszönnek így, de ma már a katolikus nyugaton is csak a „jó reggelt, jó napot, jó éjszakát!” dívik szinte minden kultúrában. Nem kellene így lennie!

7. Konklúzió

Hitünk szerint a keresztény lélek a földi életben is megtapasztalhatja Krisztus békéjét, amely nem a világ békéje (Jn 13,33; Kol 3,15¹⁶; Fil 4,7¹⁷). A földön azonban minden béke – még a legnagyobb szentek esetében is – csak részesedés Isten békéjéből, s csak a mennyországban, a javak teljességének birtoklásában válik tökéletessé¹⁸ (2Pt 3,14). Veszélyeztetik belülről a test kívánságai (vö. Gal 5,22), kívülről a világ, mely nem ismeri a krisztusi élet végső célját. Úr megesküdött, hogy a „hitetlenek nem jutnak el nyugalma országába” olvassuk a zsidókhöz írt levélben. „Aki nem hisz, az elkárhozik!” – tanítja Jézus is. Csak a békességben élők lesznek boldogok, amikor meglátják az Istent, mert csak ők hívatnak Isten fiainak és Isten országa örökösinek. (Vö: Mt 5,9; Róm 8,17) Krisztus szerint nem csak az, aki öl, hanem aki gyűlöletét dédelgetve haragot tart testvérel, az is gonosz ellenség rabjává válik és ugyanazt a bűnt követi el. Ezért int bennünket az apostol is arra,

16 „Krisztus békéje uralkodjék szívetekben, hiszen erre kaptatok meghívást az egy testben. Legyetek hálásak!” (Kol 3,15).

17 „Isten békéje, amely minden értelmet meghalad, meg fogja őrizni szíveteket és gondolataitokat Krisztus Jézusban.” (Fil 4,7).

18 Gál Ferenc: *Béke*. In: Diós István (szerk.): *B* (letöltve: 2023. 02. 09.)

hogy „ne engedd, hogy legyőzzön a rossz, te győzd le a rosszat a jóval.” (Róm 12,21)

Az igazságos békét tehát ki kell vívni, mert annak vannak ellenségei! Szent Pál apostol a sport versenyekhez hasonlítja ezt a küzdelmet, az elismerés a győztesek jutalma lesz, akik nem csak a levegőt csapkodják¹⁹, teljes erőbedobással futnak a cél felé (1Kor 9,26), és férfiasan küzdenek²⁰ mint Jákob, aki küzdött Istennel, az angyallal és önmagával is, de végül győztesnek bizonyult²¹, mert legyőzte tulajdon szívében az igazságtalanságot, és örömet tudta lelni az igazság győzelmében.²² A gonosz és igazságtalan háborúzást pedig jobb megelőzni. A prevenció tehát összehasonlíthatatlanul hasznosabb, mint az intervenció, ezért a lelki életben is erre törekszünk. Történelmi példák persze vannak mondvacsinált megelőző csapásokra is, de azért még nem minden megelőzés helytelen! A keresztény ókor egyháza szívesen tekintett úgy önmagára, mint Krisztus seregére, ami tág értelemben a küzdő Egyház minden tagjára vonatkozik. Maga Jézus mondja: „Ne gondoljátok, hogy békét jöttem hozni a földre, nem békét, hanem kardot” (Mt 10,34), de tanításából és példájából nyilvánvalóvá lett, hogy ez a kard lelki fegyverzetet jelent (vö. Mt 26,52; Jel 2,16; 13,10). Szent Pál arra buzdítja Timóteust, hogy vele együtt legyen Jézus Krisztus „húséges katonája” (2Tim 2,3), s részletesen leírja a Militia Christi lelki fegyverzetét és pontosítja ennek a küzdelemnek a célját és eszközeit is.

”Erősödjétek meg az Úrban, az ő mindenható erejéből. Öltsetek föl az Isten fegyverzetét, hogy az ördög cselvetéseinek ellenállhassatok. Nem annyira a vér és a test ellen kell küzdenünk, hanem a fejedelemségek és hatalmasságok, ennek a sötét világnak kormányzói és az égi magasságoknak gonosz szellemei ellen. Ezért öltsetek fel az Isten fegyverzetét, hogy a gonosz napon ellenállhassatok, és mindent legyőzve megtarthassatok állásaitokat. Így készüljétek föl: csatoljátok derekatokra az igazság övét, öltsetek magatokra a megigazulás páncélját, sarunak meg a készséget viseljétek a békeség evangéliumának hirdetésére. Mindehhez fogjátok a hit pajzsát, ezzel elháríthatjátok a gonosz minden tüzes nyilát. Tegyétek fel az üdvösség sisakját, és ragadjátok meg a Lélek kard-

19 Én is futok, de nem céltalanul, az ökölvívásban nem a levegőt csapkodom...

20 „Vigyázzatok, legyetek állhatatosak a hitben, cselekedjétek férfiasan és legyetek erősek...” (1Kor 16,13; vö.: 1Mak 2,64).

21 „Amaz pedig mondá: Nem Jákobnak mondatik ezután a te neved, hanem Izráelnek; mert küzdöttél Istennel és emberekkel, és győztél.”

22 „A szeretet [...] nem gerjed haragra, nem feltételezi a rosszat, nem örül a gonoszságnak, örömet az igazság győzelmében leli.” (1Kor 13,4-6)

ját, vagyis az Isten szavát. Minden alkalommal imádkozzatok a Lélekben könnyörögve és imákat mondva. Legyetek éberek, és imádkozzatok kitarthatóan az összes szentért és érterem is, hogy megkapjam a beszéd ajándékát, hogy amikor megszólalok, bátran hirdessem az evangélium titkát. Ennek a bilincsekben is hírnöke vagyok, hadd hirdessem hát bátran, ahogy kötelességem.” (Ef 6,10-20)

Mindezek érvényesek háború és béke idején is. Mert az ellenség soha nem alszik. Csak néha, alattomosan a háttérben munkálkodik, valamikor meg nyíltan kimutatja a foga fehérjét. Valójában ekkor őszintébb, mert gyilkos kezdet óta (Jn 8,44), csak sokszor mosolyogva öl. Urunk kinyilatkoztatásából, életéből és szavaiból egyaránt annyi világosan látszik, hogy Krisztus seregének a „Militia Christi” fegyvertárában²³ nincsenek ember kovácsolta eszközök, amelyeket szentesíthetnének a célok, s amelyekre bármilyen erőlködéssel leeshetnénk Isten áldását, csakis lelki fegyverek. Kizárólag „az igazság támadó és védő fegyverzete megengedett” (vö.: 1Kor 6,7), mert az igazságtalanságot kell megszüntetni ahhoz, hogy beköszönthessen az igazságos béke. Hozzá kell tennünk, hogy a lovagrendek a kardot is megengedhetőnek tartották az igazságtalanságok megszüntetésének érdekében.

Sokan voltak keresztények, misszionáriusok is, akiket úgy képeztek ki, hogy mások üdvössége érdekében bármit megtehetnek. Ha igazuk lenne Isten is bármit megtenne ezért, de nem tesz, mert nem minden áron akar beteregni bennünket valami üdvösségnek nevezett helyre vagy szituációba, hanem csak a szeretet puha kötelékeivel²⁴ igyekszik meghódítani szívünket, de sohasem csalással és manipulációval, vagy erőszakkal. Aki ilyeneket enged meg magának az végül mindig csalódik és csalódást okoz. Isten békéje és Isten országa azonban nem a csalódások országa,²⁵ legföljebb kellemes csalódásoké, mert olyan hely, amit az emberi értelem most még fölfogni sem képes (1Kor 2,9). Ez a hazánk, mert a békesség Istene Teremtett minket, és Országa az öröm és béke, az igazságos béke országa. Viszont nemigen érdemli meg a mennyországot, aki nem tud elviselni egy kis poklot érte,²⁶ és

23 Kirschbaum: *Militia Christi*. In: Diós István (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon, http://lexikon.katolikus.hu/M/_M_tartalom.html, (letöltve: 2023. 02. 14.)

24 Ozeás 11,4: „Puha kötelékekkel vonzottam őket, a szeretet kötelékeivel. Olyan voltam hozzájuk, mint aki arcához emeli a csecsemőt; lehajoltam hozzá, enni adtam neki.”

25 „Az Én békémet hagyom rátok, nem úgy adom, mint ahogy azt a világ adja” (Jn 14,27).

26 „mi is, akiket a tanúknak ekkora sokasága vesz körül, tegyünk le minden terhet és a bennünket megkörtözött bűnt, és állhatatosan fussuk meg az előttünk levő pályát! Szegezzük tekintetünket Jézusra, a hit szerzőjére és beteljesítőjére, aki az előtte lévő öröm helyett a gyalázattal nem törődve szenvedte el a keresztet, és helyet foglalt Isten trónjának jobbján. Gondoljatok

nem érdemli meg a boldog nyugalmat sem, aki semmit sem hajlandó tenni érte. Krisztus küldetése Izrael nyájának elveszett juhaihoz szól, aki maga is küzdött, és győztesnek bizonyult. A lelki életben ezért nem lehetünk pacifisták, mert az megalkuváshoz vezet. Krisztus, mint Isten igaz harcosa kész volt életét adni a rábízottokért. Nem futott el, ha jött a farkas. Bele is halt a küzdelembe, de Isten feltámasztotta, mert megígérte, hogy nem hagyja romlásban szentjét.²⁷ Számunkra Krisztus élete és tanítása hordozza a teljes igazságot a háborúról és a békéről is ugyanúgy, mint sok minden másról. És az egész az igaz. Ha így olvassuk és szemléljük tudni fogjuk mikor van ideje a háborúnak és mikor a békének.²⁸

őrá, aki a bűnösök részéről ilyen ellenségeskedést viselt el, hogy lelketekben megfáradva el ne csüggedjete!” (Zsid 12,1-3)

27 „Pokolnak lelkem, mert nem engeded, nem hagyod, rothadásra szenteted.” (ApCsel 2,27).

28 „Megvan az ideje a szeretetnek, és megvan az ideje a gyűlöletnek. Megvan az ideje a háborúnak, és megvan az ideje a békének.” (Prédikátor 3,8).

IVANCSÓ ISTVÁN

SZAGKHF

„Miért is ez a világ dicsőít téged...”

Isten és a világ a bizánci egyház liturgiájában: megismerés, felismerés, értékelés

I. Bevezetés

Mint ismeretes, a Magyar Tudomány Ünnepe országos eseménysorozatban mindig egy mottó köré szerveződnek a konferenciák. Ebben – jogosan – helyet kap a hittudomány is a maga előadásaival. A tavalyi évben – 2021-ben – a „Tudomány: iránytű az élhető jövőhöz” volt a legkülönfélébb előadásokat egységbe fogó mottó. A rendezvényben szerepelt az általunk készített liturgikus témájú előadás is, amely azóta már kötetben is megjelent.¹ A környezetvédelemről szolt, s ezen belül is arról, hogy a bizánci egyház liturgiája mennyire kéri Isten segítségét környezetünk és világunk megőrzése érdekében. Természetesen most is liturgikus témát választottunk, amikor a tudomány ünnepének idején mottóját úgy fogalmazták meg a szervezők, hogy „Tudomány: út a világ megismeréséhez”.

Keresztény hitünk egyik alaptétele, hogy a világ nem a vak véletlen műve, hanem azt – amint a Biblia első sorában olvassuk² – Isten teremtette. Másik alaptételünk, hogy lesz világvége, amikor a teremtett világ megdicsőül.³ Hitünk alaptétele az is, hogy a világ és a benne élő ember számára szükség volt

1 IVANCSÓ ISTVÁN, „»A levegőnek kedvező mérsékletéért, a föld terményeinek bőségéért és békés időkért könyörögjünk az Úrhoz!« – Felülről jövő segítség kérése környezetünk és világunk megőrzése érdekében a görögkatolikus liturgia szövegei alapján”. In: PAUWLIK ZSUZSA ORSIKA – SCHMERCZ ISTVÁN (szerk.), *Tudomány: Iránytű az élhető jövőhöz*, (SZAGKHF Pedagógiai és Pszichológiai Központ kiadványai 5.), Nyíregyháza 2022, 39-51.

2 „Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet” (Ter 1,1). – A szöveget a Szent István Társulat által kiadott hivatalos fordításból vesszük.

3 Amikor megvalósul „az új ég és az új föld” (Jel 21,1).

a megváltásra, amit a mi Üdvözítőnk, Jézus Krisztus vitt végbe életének feláldozásával. A címben jelzett hármassal ezt a témát kíséreljük meg kibontani a bizánci egyház liturgikus szövegeiből, pontosabban a magyar görögkatolikus egyház általánosan használt énekeskönyvének nyolchangú énektárából.⁴

Megnézzük tehát, hogy a liturgikus szövegeink hogyan ismertetik meg velünk az említett hármassal nagy igazságot, hogyan ismertetik fel ezek fontosságát, végül azt, hogy hogyan értékelik ezeket. Ez tehát a gondolatmenetünk. Előtte azonban még érdemes röviden azt is megfontolni, hogy a Szentírás hogyan tekint a világra, illetve a bizánci lelkiségünk mit tanít az embernek a világhoz való viszonyáról.

2. Szentírási és lelkiségi alapok

A világban élünk. Kölcsönös kapcsolatban vagyunk vele. Egyrészt hatással van ránk a világ, alakít bennünket, másrészt pedig mi is hatással vagyunk rá, és alakítjuk azt.

A világ fogalma gyakran pejoratív értelemben tűnik fel előttünk; a komoly keresztények a „világi dolgoktól” igyekeznek távol tartani magukat.

Szentírási alapokra is lehet hivatkozni ezzel kapcsolatban. Jézus nagy ellentétre hívja fel a figyelmet: „Ti e világból vagytok, én nem e világból vagyok” (Jn 8,23). Az apostol pedig folytatja a tanítást, hogy ennek alapján „távol kell maradni a világ szennyétől” (Jak 1,27), mert „a világgal való barátkozás ellenségeskedés Istennel” (Jak 4,4). Azonban mégsem szabad ilyen egyoldalúan és pesszimista módon szemlélni a világot, Isten csodálatos ajándékát, mert „úgy szerette Isten a világot, hogy megszületett Fiát adta érte” (Jn 3,16).⁵

2.1. Ókori szemlélet

Sem az ókori filozófia, sem a keleti vallások nem tudták feloldani az Isten és a világ problémáját. Vagy *dualizmusba* estek, vagyis szembeállították a

4 *Dicsérvételek az Urat! Görögszertartású katolikus énekeskönyv vasár- és ünnepnapok szent szolgálatok és énekei*, Nyíregyháza 1994. (A továbbiakban: Énekeskönyv).

5 Ehhez lásd KERESZTES SZILÁRD, *A Biblia lelképásztori konkordanciája – A Biblia lelképásztori szempontból fontos szavainak és fogalmainak elemző és összehasonlító szótára*, Budapest 2013. mely tematizálva sorolja fel a világról szóló pozitív és negatív szentírási idézeteket.

szellemi és az anyagi világot, vagy pedig *panteista* módon azt vallották, hogy a világ és Isten azonos.⁶

Az Ószövetség szemléletében Isten teljesen különbözik a világtól. Mivel ő teremtette, abszolút Úr fölötte. Ugyancsak ezért a világ tőle függ. Ugyanakkor a világ az a hely is, ahol Isten kifejti az ember javát szolgáló tevékenységét, amint az ószövetségi nép az üdvtörténet tényeiben számtalanszor megtapasztalhatta azt.

Az Újszövetségben a „világ” fogalom – a szó értelmezése alapján – bonyolultabb. Jelenti ugyanis egyrészt a látható világot, amely részesedik Isten jóságából. Ennek csúcsa a megtestesülés, amelyben Jézus Krisztus a világ része lett. Másrészt azonban Szent Jánosnál és Szent Pálnál ellentét merül fel vele kapcsolatban: a világ az, ami szemben áll Istennel, Krisztussal.

A világnak ez a kettős értelmezése az atyáknál is jelen van. A lelki élet írói sokszor pejoratív értelemben szeretnek beszélni róla. Viszont a tévtanítók ellen ők is állítják a teremtett világ jóságát.

2.2. A világ egysége és szépsége

A keleti atyák – a világ egységéről szólva – a görög elgondolásra mennek vissza. Úgy tekintik a világot, mint egy hatalmas várost,⁷ mint egy lélekkel rendelkező testet. Ugyanis azt látják, hogy alapjában véve minden szép és minden jó benne. Viszont azt is felismerik, hogy a világmindenség egységének végső alapja az egy Isten, a Teremtő és Megváltó. Ugyanaz az Isten teremtette a világot, aki meg is váltja. Így nagyon szoros a kapcsolat a teremtés és a megváltás között. S minthogy Krisztus műve a Szentlélek révén teljesebben be, ő is szerepet kap az atyák világról való felfogásában. Úgy tekintik, mint a „világ Lelkét”.

A Szentírás bemutatja azt is, hogy a világ jó. A teremtés leírásában minden egyes teremtői tevékenység után olvasható: „látta Isten, hogy jó”.⁸ Az ószövetségi felfogás alapján ez a *hasznossággal* esik egybe, hiszen az akkori emberek annak alapján ítélték meg a dolgokat, hogy mennyire hasznosak. A görögök viszont a *szépséget* tekintették a világgal kapcsolatban alapnak: a rendezettség, a harmónia, a megszerkesztettség jelenti az igazi szépséget. A görög „koszmosz” (κόσμος) pedig éppen ezt jelenti az ő szóhasználatukban. A világegyetem rendezettsége a teremtő Isten nagyszerűségére hívja fel

6 Vö. IVANCSÓ ISTVÁN, *Keleti lelkiesség – A bizánci egyház lelkiisége*, Nyíregyháza 2008, 17.

7 Vö. Városállam: πόλις.

8 A teremtéstörténet hatnapos periódusában minden esetben jelentkezik a mondat.

a figyelmet, ugyanakkor bizonyítja is az ő létét, hiszen más nem hozhatta volna ezt létre. Az atyák még azt is hozzáfűzik ehhez, hogy segíti annak felismerését és tudatosítását, hogy Isten jelen van a világban.

2.3. Az ember és a világ

Az atyák, amikor a teremtés történetét kommentálják, magasztalják a világ összhangját és szépségét, és kiemelik azt, hogy minden az emberért van benne. Azonban ők helyesen tudják ezt értelmezni, nem úgy, mint a mai társadalmak nagy része, amely a világ „kizsigerelésére” törekszik, nem gondolva a jövőre.

A keleti lelkiség két módon értelmezi az ember és a világ kapcsolatát.⁹ Egyrészt tudatosítják, hogy a világ valóban az ember szolgálatában áll. Másrészt viszont arra is felhívják a figyelmet, hogy az ember a világban teljesíti küldetését.

Az atyák úgy látják, hogy az a szolgálat, amit a világ nyújt az embernek, nem annyira anyagi szempontból fontos, mint inkább lelkileg. Azokat, akik hajlandók és képesek az elmélyülésre, a szemlélődésre, a világ a „lélek iskolájaként” – ahogy Szent Bazil jelöli – segíti Isten megismerésében. Ugyanis a teremtett világ Isten dicsőségét hirdeti (Zsolt 18,1), s arra tanítja az embert, hogy a földet szemlélve Istenre irányítsa tekintetét. Amikor tehát a „természetes szemlélődést” gyakorolja, a dolgok lényegét, „logosát” láthatja meg. A világ szépségének szemlélete – amire Jézus is felhívja a figyelmet, például a mezők liliomairól szólva (Mt 6,26) – így Isten dicsőítésére vezet.

Az ember küldetéséről pedig úgy gondolkodnak, hogy az a világon való uralkodást jelenti, az Isteni parancs – „hajtsátok uralmatok alá” (Ter 1,28) – alapján. Ez azonban tüstént felveti a világért való „felelősség” nagyon fontos témáját is: művelnie kell azt, és nem tönkretenni! Lelki szempontból pedig megszabadítani a rossztól, megtisztítani és átisteníteni. Nazianzi Szent Gerely szerint az ember „mikrokozmosz” (μικρόκοσμος), aki az anyagi és lelki valóságok keveréke, hogy az anyagot átlelkessítse.

Az ember és a világ kapcsolatához tartozik a *gondviselés* is.¹⁰ Az atyák szembesülnek azzal a problémával, hogyan egyeztethető össze a „világ törvénye” és Isten atyai gondviselése. Elméletileg a Szentháromság misztériu-

9 Vö. ŠPIDLÍK, THOMÁŠ, *La spiritualità dell'Oriente cristiano. Manual sistematico*, Roma 1978, 191-197.

10 Vö. ŠPIDLÍK, *La spiritualità dell'Oriente cristiano* (9. láb.), 119-136.

mában találják meg az egyetlen megoldást. Gyakorlatilag viszont az állítják, hogy a világban nincs „véletlen” és „szerencse”, még a fizikai rossz is Isten tudtával történik, aki a szenvedésnek is értelmet ad. Aranyaszájú Szent János pedig megfogalmazza, hogy senkit sem kívülről támadnak, mindenki önmagát támadja meg. Az egyetlen rossz a bűn, ami pedig nem a világtól származik, hanem egyedül az ember szabad akaratából.

2.4. A láthatatlan világ

Órigenésztől kezdődött el az angyalokról szóló görög tanítás fejlődése. A világ harmóniája megkívánja, hogy a földi világ egyensúlyaként legyen láthatatlan, szellemi világ is. Ebbe tartoznak az angyalok, akik a világ átistenítésében működnek közre, akik segítik az isteni gondviselés történelemben való beteljesedését. A keleti lelkiség atyái tudnak arról, hogy a népeknek, az egyházaknak, a városoknak, de különösképpen az embereknek van őrangyaluk. Aranyaszájú Szent János „tanítónak”, Cezárei Euszébiosz „segítőnek”, Alexandriai Szent Cirill „Isten tiszteletében való útmutatónak” nevezi őket.

A görög lelkiatyák gyakran beszélnek „angyali gondolatokról”, amiket az őrangyal sugall. A liturgiáról szólva pedig gyakran említik az angyalok szolgálatát, amit különösen a Szent Liturgiában végeznek az emberekkel együtt.¹¹

Az őrangyal tevékenysége a keresztségnél kezdődik, és elkíséri az embert egész életén át. A halálban megélt végső harcában is segíti az embert az őrangyal. Sőt, ott van a halál után is – amikor a görög felfogás szerint – a tisztulási fázisokon kell átkelni és az életben elkövetett bűnökért fizetni. Az őrangyal ilyenkor is segítséget nyújt, és az ember életében végbevitt jó cselekedeteit mutatja be Istennek.¹²

Azonban vannak *gonosz szellemek* is, akik rosszat sugallnak az embernek.¹³ Különösen azokat támadják, akik a lelki elmélyülésre törekszenek. Nem csak kísértések formájában jelentkezhetnek, hanem a lelki élet nagy harcosainál szinte „megtettesülten”, érzékelhető formában támadnak. Szent Atanáz a Nagy Szent Antal (†365) életrajzában igen érzékletesen írja ezt le. Akik kiállják a támadások próbáit – mert meg tudják különböztetni a szellemeket –, a többi keresztény számára is segítséget nyújthatnak. Így lehetnek lelki atyák,

11 Itt különösen lehet gondolni a Szent Liturgia kerubénekére, illetve az előszenteltek liturgiájának ezt az éneket helyettesítő énekére (Most az égi erők).

12 Vö. IVANCSÓ, *Keleti lelkiség – A bizánci egyház lelkisége* (6. láb.), 19-20.

13 Vö. *uo.*

akik segítenek a küzdelemben, mert nem a test és a vér ellen kell harcolni, hanem az e világ gonosz fejedelmei ellen (vö. Ef 6,12).

3. Isten és a világ a liturgikus szövegekben

A bizánci egyház naponta énekelteni vagy imádkoztatja velünk az alkonnyati istentiszteletben az „Enyhe világossága” kezdetű, egyik legősibb liturgikus himnuszunkat.¹⁴ Ennek utolsó mondata ráirányítja figyelmünket a felvázolt alaptémára, illetve arra, amit a címben is jeleztünk: „Isten Fia, ki életet adsz a világnak, miért is ez a világ dicsőít téged”.¹⁵ Jézus Krisztus, a „mennyei Atya isteni dicsősége” ad életet a világnak. Kétszeresen is. Ugyanis egyrészt ott volt már a világ teremtésénél,¹⁶ másrészt pedig áldozati halálával és feltámadásával ő teremtette újjá a világot. Ezt lehet megismerni, felismerni és értékelni a liturgikus szövegeink alapján. Mint említettük,¹⁷ jelen vizsgálódásunkat kizárólag az énekeskönyvünk alapján végezzük.¹⁸

3.1. Megismerés

A megismerés szintjén Isten és a világ úgy jelentkezik liturgikus szövegeinkben, hogy a második isteni személlyel, vagyis Jézus Krisztussal hozzák kapcsolatba a himnuszok. Mindenekelőtt a teremtett világról van ilyen értelemben szó. Mérhetetlenül fölötte áll Isten a világnak. Felülmúlja „a világ minden bölcsességét”¹⁹ az ő parancsaival. Ám ez a mindenható Isten, Jézus Krisztus, „kit az egész világ magába fogadni nem képes, az egy szűz méhében helyezkedik el”.²⁰ Vigadoznia kell tehát az égnek és a földnek, mert az így világba érkezett Megváltó végbevitte az üdvözítés művét. Ezért „az egész

14 „A hagyomány Szent Athenogén vértanúnak (†295) tulajdonítja, de Szofróniosz pátriárka írásaiban maradt fenn. Nagy Szent Bazil azonban már korábban tanúskodik róla”. Lásd IVANCSÓ ISTVÁN, *Görögkatolikus liturgikus kislexikon*, Nyíregyháza 22001, 22.

15 Énekeskönyv (4. láb.), III-112.

16 Az Atya „benne teremtett mindent a mennyben és a földön... Mindent általa és érte teremtett” (Kol 1,16).

17 Vö. 4. láb.

18 Az áttekintés pontosságához segítséget nyújt a következő mű: IVANCSÓ ISTVÁN, *Liturgikus konkordancia a „Dicsérvjétek az Urat! című görög katolikus énekeskönyv oktoécoszához”*, (Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 7.), Nyíregyháza 2011.

19 Kánon, 3. hang, V. óda, in Énekeskönyv (4. láb.), 153.

20 Istenszüldői ének, 5. hang, in Énekeskönyv (4. láb.), 190.

teremtett világ áldozzon méltó énekkel a Mindenség Alkotójának”.²¹ Ámde olyan esemény volt Megváltónknak áldozati halála, hogy a „teremtett világ megrendült”²² a keresztre feszítéstől. Amikor pedig az alvilágba leszállt az Üdvözítő, megreszketett „a földalatti világ s a halál a Háromság egyikétől”,²³ vagyis Jézus Krisztustól. Ide kapcsolható az a gondolat is, amiről így éneklünk az Urunkhoz: „e világra jöttél mint isteni fény”²⁴ a tudatlanság eloszlására. S ez a tudatlanság érvényes lehet az Isten és a világ viszonyára is a szekularizált és elpogányosodó világban!

A világba jövő Világosság²⁵ motívuma még többször is előfordul a liturgikus szövegeinkben. Jézus Krisztus húsvéti misztériumának teljességét fogalmazza meg az egyik ének, mely így csúcsozódik és fejeződik be: Krisztus „a világ határait megvilágosította”.²⁶ Egy másik himnuszban pedig hasonlóképpen éneklünk az eljövele fényével bennünket fölvilágosító Urunkhoz: „megvilágosítottad kereszteddel a világ határait”.²⁷ Majd háromszorosan is éneklünk a megvilágosításról, közvetlenül szólva Krisztushoz. Egyrészt így: „a világot megvilágosítottad”,²⁸ amit a harmadnapi feltámadásával tett. Másrészt pedig így: „a világot megvilágosítottad”,²⁹ amit a halottaiból való feltámadása által vitt végbe. Harmadrészt pedig így szól az énekünk: „fölvilágosítottad a világot”,³⁰ amit azért tett, hogy emberi nemünket a haláltól megváltsa. És még mindig folytatódik a világosság motívuma az énekeinkben! Jézus Krisztus feltámadása olyan nagy esemény, hogy „megvilágosította a világot”,³¹ illetve „fölvilágosítá az egész világot”.³² Mindenesetre az Üdvözítő leigázta a poklot, a halált megtörte, „megvilágosítván a világot”.³³ Jogosan énekeljük tehát neki minden emberrel együtt: „e világra jöttél a

21 Ikosz, 3. hang, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 154.

22 Dicséreti sztihira, 1. hang, 5. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 129.

23 Ikosz, 3. hang, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 211.

24 Kánon, 4. hang, V. óda, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 168.

25 Jézus magáról mondja: „Én vagyok a világ világossága. Aki követ, nem jár többé sötétségben, hanem óvé lesz az élet világossága” (Jn 8,12). János evangélista pedig így írja: „(Az Ige) volt az igazi világosság, amely minden embert megvilágosít. A világba jött” (Jn 1,9-10).

26 Dicséreti sztihira, 2. hang, 6. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 143.

27 Kánon, 1. hang, V. óda, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 127.

28 Uram, tehozzád után, 3. hang, 7. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 149.

29 Uram, tehozzád után, 6. hang, 7. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 193.

30 Előverses sztihira, 3. hang, 4. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 150.

31 Előverses sztihira, 1. hang, 3. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 124.

32 Előverses sztihira, 3. hang, 2. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 150.

33 Uram, tehozzád után, 5. hang, 7. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 177.

bűnösöket hívni”.³⁴ Az ének pedig ugyanilyen jogosan mondathatja velünk Jézusról azt, amit ő a kenetozó asszonyoknak mondott: „örvendjetek, bizatok, én legyőztem a világot”.³⁵

Énekeink nem szűnnek meg dicsőíteni Jézus Krisztust, különösképpen halálára, szenvedésére, feltámadására – tehát húsvéti misztériumára utalva, illetve azt megénekelve –, aminek következtében „a világot megmenté a gonosznak álnokságától”.³⁶ De sokszor utalnak vissza kezdetre, vagyis az ő megtestesülésére is. Ilyen ének az is, amely arról szól, hogy ez a nagy misztérium az Istenszülő Szűz méhében történt meg, s eredményeként Jézus Krisztus „megújítja a világot”.³⁷

Végül a túlvilág liturgikus megismeréséről is szól egy ének, mégpedig a fentiek eredményéről: „egy más világ vár rád, én lelkem”,³⁸ vagyis az örökkévalóság, annak örökké tartó boldogságával. Ezt a világot – amint az ének előtárja – csak a földi dolgoktól való elszakadás, illetve a bűnbánat által lehet elnyerni.

3.2. Felismerés

Az Isten és a világ kapcsolatának felismerése témájánál is – számunkra természetesen – Jézus Krisztus áll a középpontban. Sőt, az ő egész megváltói műve, vagyis a húsvéti misztériuma, melynek fókusza a feltámadás. Ezért énekelte velünk az Egyházunk, hogy Krisztus „feltámadása által a világ megszabadult a csalárdságtól”.³⁹ Örvend tehát az angyali sereg, futnak a démonok, az elesett Ádám fölkel – ilyen nagy hatása van a természetes és a természetfeletti világra a megváltói műnek!

Hogy ki az, aki ezt végbevitte? Egyértelműen megmondják a liturgikus szövegeink. Az egyik gyönyörű ének ugyanazzal a felszólítással kezdődik, mint amivel záródik. Örvendezésre és vigadozásra szólít, mert a sírkövön ülő angyal elmondta a nagy örömhírt: „Krisztus, a világ Üdvöztője, feltámadt halottaiból”.⁴⁰ Ám a felismerés még tovább is halad. Ugyanis a Jézus sírját őrző katonákat és a hitetlen zsidókat dorgálva és kioktatva az egyik sztíhira

34 Uram, tehozzád után, 8. hang, 1. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 228.

35 Ikosz, 5. hang, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 182-183.

36 Uram, tehozzád után, 1. hang, 3. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 121.

37 Kánon, 1. hang, VII. óda, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 128.

38 Bűnbánati sztíhira, 1. hang, 3. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 134.

39 Uram, tehozzád után, 5. hang, 5. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 176-177.

40 Dicséreti sztíhira, 2. hang, 3. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 142.

így szól Jézusról: „a világ Megváltója ő, a mindenható”.⁴¹ Fel akarja tehát ismertetni velük az ő személyét, aki tényleges megváltója a világnak.

Aztán annak felismeréséről is sok szöveg szól, hogy honnan származik a Megváltó, hogyan érkezett a földi létbe. Természetesen itt Jézus Krisztussal az Istenszülő Szűz Mária kerül előtérbe. Az egyik énekünk így szól róla közvetlenül: „tőled testesült meg a világ Megváltója”.⁴² Egy másik pedig: „te benned jött létre e világ üdvössége”.⁴³ Még közvetlenebbül megfogalmazva is halljuk Máriával kapcsolatban: „e világnak az életadó Krisztust születed”.⁴⁴ Mária tehát rendkívüli kapcsolatot jelent Isten – Isten Fia – és a világ között, mert hiszen „ő a világ Üdvözítőjét szülte”,⁴⁵ vagyis „Krisztus Istenünket, a világ üdvösségét”.⁴⁶ Ezért az angyalokhoz társulva kiálthatjuk neki: „a világot szülése által megszabadította a csalárdságtól”⁴⁷ és ezzel együtt minden rossztól. Jogos tehát mindezért, hogy Máriát úgy ünnepeljük és énekeljük mint „az emberi nemből kisarjadzott dicsőségét e világnak”,⁴⁸ mert ő lett az Istenség ege és hajléka. Ugyanis ő üdvösségünk érdekében „Istentől a világnak ajándékozott becses ajándék”.⁴⁹

A felismerés terén egy újabb csokorba lehet gyűjteni liturgikus énekeinkből azokat, amelyek Jézus Krisztus húsvéti misztériumának eredményét mutatják be. Itt elsősorban a végső mozzanat, feltámadásra való utalás kerül előtérbe. Ugyanis megtörte a halált, és így feltámadásával „örömet szerzett a világnak”.⁵⁰ Krisztus feltámadása tehát „az egész világ örömét”⁵¹ jelenti, amint a sírkövön ülő angyal mondta a Jézus sírjához érkező kenethozó asszonyoknak. De természetesen az előzményekre is történik utalás, illetve a folyamat bemutatása: „ártatlanul a keresztet és a halált elviseltesd, hogy a világnak feltámadást ajándékozz”.⁵² Előtte azonban az a még távolabbi előzmény is kellett, amit így énekelünk meg róla: „az idők teljében a világnak testileg felragyogtál”.⁵³

41 Uram, tehozzád után, 5. hang, 6. vers, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 177.

42 Kathizmálion, 7. hang, Most és. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 210.

43 Kathizmálion, 8. hang, Most és. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 222.

44 Előverses sztihira, 8. hang, Istenszülői ének, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 230.

45 Uram, tehozzád után, 7. hang, Istenszülői ének. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 216.

46 Kathizmálion, 3. hang, Most és. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 196.

47 Uram, tehozzád után, 7. hang, Istenszülői ének. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 216.

48 Nagy dogmatikon, 1. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 122.

49 Uram, tehozzád után, 8. hang, Istenszülői ének. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 229.

50 Uram, tehozzád után, 6. hang, 2. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 192.

51 Dicséreti sztihira, 6. hang, 7. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 201.

52 Uram, tehozzád után, 1. hang, 6. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 122.

53 Uram, tehozzád után, 5. hang, 4. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 176. – Ebben utalást láthatunk

Isten kegyelme nélkül a világ nem maradhatna fenn létezésében. Ugyanígy az ember sem létezhetne Isten kegyelme, ingyenesen árasztott ajándéka nélkül. Ennek felismerésében is segítenek a liturgikus szövegeink. Sőt! Meglehetősen sokszor említik – jelzővel ellátva – Isten kegyelmét.

A legtöbbször előforduló jelző a „gazdag”. A feltámadt Úr parancsolja a kenetához asszonyoknak, hogy az apostoloknak adják értésükre az ő feltámadását, amivel „a világnak gazdag kegyelmet”⁵⁴ ajándékozott. A kenetához asszonyok tehát hirdetik az apostoloknak, hogy a feltámadt Úr adott „a világnak gazdag kegyelmet”.⁵⁵ Mária is arra szólítja az apostolokat, az „elrejtőzött szőlőmunkásokat”, hogy jöjjenek elő, és hirdessék: „föltámadt az Úr, adván a világnak gazdag kegyelmet”.⁵⁶ Ám maguknak az asszonyoknak is kiáltaniuk kell: „feltámadt az Úr, adván a világnak gazdag kegyelmet”.⁵⁷ Valóban, a feltámadásával ajándékozott Krisztus „a világnak gazdag kegyelmet”.⁵⁸ Mert harmadnap feltámadt, „adván a világnak gazdag kegyelmet”,⁵⁹ a pokol mélységéből kiszabadított minket, és „a világnak gazdag kegyelmet ajándékozott”.⁶⁰ Mert legyőzte a halált, „ajándékozván a világnak gazdag kegyelmet”.⁶¹ Ugyanakkor kérni is kell a kegyelmi segítséget Istentől a bűnök miatt. Ám amikor a bűnös ember ezt teszi, nem csupán önmagára gondol, hanem a gondviselő Istenbe veti bizalmát, aki az egész „világnak gazdag kegyelmet”⁶² ajándékoz.

Liturgikus szövegeinkben nemcsak „gazdag” kegyelemről van szó, hanem annak rokon értelmű szava is megjelenik: „dús” kegyelem. Újra a kenetához asszonyok feladata, hogy az angyal buzdítására hirdessék Krisztus feltámadását, aki „a világnak dús kegyelmet”⁶³ ajándékozott. De ők maguktól is kiáltják, hogy „föltámadt az Úr és a világnak dús kegyelmet ajándékozott”.⁶⁴ Sőt, a „nagy” kegyelem is előfordul. Ismét a feltámadás első tanúi,

a karácsonykor felolvasott apostoli szakaszra, ami így kezdődik: „amikor elérkezett az idők teljessége, az Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született” (Gal 4,4).

54 Tropicár, 7. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 214.

55 Előverses sztihira, 1. hang, 4. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 124.

56 Kathizmálion, 6. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 196.

57 Kathizmálion, 2. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 139.

58 Ipákoj, 1. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 126.

59 Kathizmálion, 2. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 138.

60 Tropicár, 3. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 157.

61 Tropicár, 4. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 171.

62 Uram, tehozzád után, 5. hang, 3. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 189.

63 Dicséreti sztihira, 1. hang, 6. vers. In: *Énekeskönyv* (4. l.áb.), 130.

64 Kathizmálion, 7. hang, 1. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 209.

a kenethozó asszonyok kerülnek előtérbe, akiknek az angyal hirdeti, hogy „föltámadt az Úr a világnak nagy kegyelmet ajándékozván”.⁶⁵ Ők pedig sitnek az apostoloknak hírül adni, hogy az Úr Istenként támadt fel, „a világnak nagy kegyelmet ajándékozván”.⁶⁶ Az egyik énekünk pedig a „lázadó héber törzset” dorgálja, a „törvényszegő zsidókat”, akik nem hiszik el, hogy Krisztus feltámadt és a „a világnak nagy kegyelmet ajándékozott”.⁶⁷ Egy alkalommal pedig előfordul a liturgikus szövegeinkben a „kegyelem” helyett a „malaszt” kifejezés is. A kenethozó asszonyok, miután az angyaltól megtudták a „jóhír” örömét, örömmel adták tudtul az apostolok, hogy „föltámadt Krisztus Isten, megadván a világnak a malasztok bőségét”.⁶⁸

Liturgikus énekeink segítenek felismerni még azt a fontos szempontot is, hogy Isten az, aki életet ajándékoz a világnak. Sőt, a feltámadt Krisztus teszi ezt, aki „a világnak mint Isten”⁶⁹ ajándékoz életet. Természetesen ez is szorosán kapcsolódik az ő húsvéti misztériumához: feltámadása révén ad örök életet nemcsak az embernek, hanem az egész világnak. Az egyik ének az egész folyamatot bemutatja: fölfeszítették, eltemették, de megtörte a halált és feltámadt, „életet ajándékozván a világnak”.⁷⁰ Egy másik hasonlóképpen tesz, amikor a szenvedést, a keresztre feszítést, a pokolra való leszállást, majd a harmadnapit feltámadást részletezi, s végül az összegzést is megmondja: „életet ajándékozván a világnak”.⁷¹ Egy további pedig arról szól, hogy Krisztus összezúzta a pokol kapuit, megtörte a halál országát, az emberi nemet pedig a romlástól megszabadította „életet ajándékozván a világnak”.⁷² Mindenképpen, „a világnak életet ajándékozott”,⁷³ amint az angyal hirdette a kenethozó asszonyoknak. A lényeg tehát egy énekben összefoglalva: Hiába vették el az életét, hiába helyezték sírba, mégis feltámadt, „ajándékozván életet a világnak”.⁷⁴

Az énekek elemzésében tovább haladva még az is megállapítható, hogy a szövegek olykor jelzővel is ellátják az Úr által nekünk és a világnak ajándé-

65 Ipákoj, 2. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 139.

66 Ipákoj, 4. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 167.

67 Dicséreti sztihira, 1. hang, 8. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 130.

68 Ipákoj, 8. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 223.

69 Dicséreti sztihira, 8. hang, 6. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 227.

70 Dicséreti sztihira, 2. hang, 7. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 143.

71 Előverses sztihira, 3. hang, 3. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 150.

72 Uram, tehozzád után, 4. hang, 3. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 162.

73 Dicséreti sztihira, 8. hang, 4. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 226.

74 Tropár, 1. hang, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 131.

kozott életet. Az egyik így szól: harmadnapra feltámadt a keresztre feszített Krisztus, és mint Isten dicsőséggel támadt fel, „a világnak végnélküli életet”⁷⁵ ajándékozva. S valóban, „a világnak mint Isten”⁷⁶ ajándékozta az örök életet, megmentve Ádám nemzedékét a pokol kínjaitól. Egy ének egyetemes örvendezésre szólít, mert a feltámadt Úr „mint Isten a világnak örök életet ajándékozott”⁷⁷ A kenethozó asszonyoknak az angyal szavára értesíteni kell az apostolokat Krisztus feltámadásáról, valamint arról, hogy megelőzi őket Galileában, „a világnak pedig örök életet ad”⁷⁸

A kegyelem és az élet mellett – énekeink szerint – az Úr még megtisztulást is ajándékoz nekünk a feltámadása révén. Mint oly sokszor előfordul a szövegekben, a kenethozó asszonyok adják hírül az apostoloknak, hogy Krisztus feltámadt, „megtisztulást ajándékozván a világnak”⁷⁹ Egy másik ének szövegében ugyancsak az angyal biztatja őket erre: hagyjanak fel a sírással, és hirdessék az apostoloknak, hogy „feltámadott az Úr, ajándékozván a világnak megtisztulást”⁸⁰.

Végül a dicséretes vértanúkat is kérjük az egyik énekünkben, hogy „a világnak békességért”⁸¹ könyörögjenek.

3.3. Értékelés

Hogyan lehet és kell értékelni a liturgikus szövegeink alapján Isten és a világ kapcsolatát? Erre is több támpontot kapunk. A szerteágazó gondolatokban itt is érdemes szisztematikusan rendet teremteni. A vezérfonal – meglátásunk szerint – itt sem lehet más, mint Jézus Krisztus húsvéti misztériuma.

A kezdet kezdetéhez visz vissza az egyik himnusz, amikor Jézus Krisztusnak a világba való érkezését említi: „megtanultuk a világban dicsőíteni születésedet”⁸² Ugyanis a Megváltó „a világba jött”⁸³ mégpedig földi edesanyán keresztül, és erre igazi keresztény válasz nem lehet más, mint a dicsőítés. Aztán arról is szól egy ének, hogy az Istenszülő Szűz Mária „egyetlen

75 Előverses sztihira, 6. hang, 4. vers. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 195.

76 Uram, tehozzád után, 8. hang, 5. vers. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 219.

77 Dicséreti sztihira, 7. hang, 7. vers. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 213.

78 Dicséreti sztihira, 7. hang, 8. vers. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 214.

79 Dicséreti sztihira, 5. hang, 7. vers. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 185.

80 Előverses sztihira, 6. hang, 3. vers. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 195.

81 Előverses sztihira, 5. hang, 3. vers. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 190.

82 Kathimálion, 3. hang, Most és. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 152.

83 Jn 1,10.

híd a világból Istenhez”.⁸⁴ A félreértések eloszlatása érdekében azonnal le kell szögezni, hogy azért szólhat így ez a szöveg, mert Mária „a mi lelkünk üdvösségét szülte”. Ilyen értelemben töltheti be a „híd” szerepét, nem pedig úgy, hogy ő lenne a Megváltó vagy társmegváltó!⁸⁵ Valóban, egy másik ének minden kétséget kizáróan megmondja, hogy Jézus az Üdvözítő, aki úgy támadt fel mint a „világnak Üdvözítője”.⁸⁶ Egy másik pedig szintén kiemeli: „mint Isten Fia, a világot váltottad meg”.⁸⁷ Egyértelmű tehát, hogy Jézus Krisztus volt az, aki Márián keresztül azért jött közénk, hogy „üdvözítse a világot”.⁸⁸ Ezt közvetlenül őt megszólítva is kimondják egyes liturgikus szövegek: „mint Uralkodó, enyészetlenül feltámadtál a világ üdvözítésére”,⁸⁹ illetve, „hogy üdvözítsd a világot”.⁹⁰ Továbbá: dicsőséggel feltámadva a sírból „a világot is föltámasztottad”.⁹¹ Aztán: „feltámasztottad a világot is”.⁹² Más szavakkal is szólnak erről a himnuszok: „feltámadván halottaidból, fölszabadítottad a világot”,⁹³ „a világot pedig megmentetted”.⁹⁴

A húsvéti misztérium teljességét szemlélve annak egyetemes voltáról is szólnak a liturgikus szövegeink. Egyrészt bemutatják, hogy Jézus Krisztus keresztjének „hatása kiterjedt az egész világra”.⁹⁵ Mert a rajta megfeszített olyan áldozatot vitt végbe, hogy „sebeiből életet árasztott a világra”.⁹⁶

A végső dolgokról is szól egy himnuszunk, a világ sorsának beteljesedéséről. A feltámadt Krisztus majd nagy dicsőségben és erőben visszatér „ítélni a világot, amelyet teremtett”.⁹⁷

Az ítélettől azonban nem kell mindenkinek félnie. Igaz, az egyik ének szép költői megfogalmazása szerint „a pokol nyög, a halál siránkozik, a vi-

84 Előverses sztihira, 5. hang, Most és. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 180.

85 Részletesen lásd IVANCSÓ ISTVÁN, „»Üdvözlégy, ki kérésünket Isten elé tudod vinni! / Üdvözlégy, ki oltáránál meg-hallgatást tudsz szerezni!« Az Istenszülő Szűz Mária közbenjárói tevékenysége a máriapócsi akathisztosz alapján”, in *Athanasiana* 55 (2022) 83-96.

86 Előverses sztihira, 7. hang, 1. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 207.

87 Dicséreti sztihira, 5. hang, 4. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 184.

88 Nagy dogmatikon, 4. hang. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 163.

89 Kathimálion, 6. hang, Dicsőség. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 196.

90 Dicséreti sztihira, 1. hang, 4. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 129.

91 Konták, 1. hang, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 131.

92 Kathimálion, 4. hang, Dicsőség. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 166.

93 Dicséreti sztihira, 8. hang, 1. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 226.

94 Ikosz, 6. hang, in Énekeskönyv (4. l.áb.), 198.

95 Előverses sztihira, 4. hang, 3. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 160.

96 Dicséreti sztihira, 6. hang, 4. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 201.

97 Uram, tehozzád után, 2. hang, 3. vers. In: Énekeskönyv (4. l.áb.), 135.

lág azonban vigad s vele örvendezik minden”.⁹⁸ Krisztus feltámadása ugyanis megadta mindenkinek a feltámadást, s az örök életben mindenki boldog lehet, aki ennek megfelelően élet le földi életét. Ezért mondhatja egy másik énekünk: „a világ is örvend halottaidból való föltámadásod fölött, ó Nagyirgalmú”.⁹⁹ Míg a pokol megrémül – ismét egy jelképes kifejezést használva –, a teremtmények a Krisztus feltámadásán örvendeznek, „a világ dicsőít téged mindörökké”.¹⁰⁰

Mi Jézus Krisztus végletekig menő megalázkodását¹⁰¹ szemléljük, az ének pedig így szól Jézus Krisztusról: „a világ pedig szüntelenül énekel téged”.¹⁰² Valóban, Krisztus feltámadását nem lehet eltitkolni, „melyet dicsőít a világ”.¹⁰³

4. Összegzés

A teljességre törekedve gyűjtöttük egybe, állítottuk rendszerbe és mutatuk be liturgikus szövegeinkből azokat a helyeket, amelyekben a „világ” szó valamilyen formája előfordul. Vizsgálódásunk azonban csupán az általános használatban lévő énekeskönyvünk alapján történt. Sőt, mint jeleztük, ennek is csak a nyolchangú énektár részét dolgoztuk fel. Ámde így is meglepően sok helyet sikerült összegyűjteni a témára vonatkozóan: a „világ” szó ragozatlan vagy ragozott alakját összesen 80 alkalommal találjuk meg a jelzett liturgikus részben.

További vizsgálódás tárgya lehetne az összes liturgikus szövegünk feldolgozása ebből a szempontból. Ám az nem egy előadásba és tanulmányba, de egy vaskos kötetbe sem férne bele.

További távlatot nyithatna még az előfordulási liturgikus szövegek egybevetése bibliai helyekkel,¹⁰⁴ de ez is további önálló – és hatalmas munkát – igényelne. Mindazonáltal a jelen bemutatásból is – remélhetőleg – lehet gazdagodni.

98 Ikosz, 1. hang, in Énekeskönyv (4. lábj.), 128.

99 Ikosz, 8. hang, in Énekeskönyv (4. lábj.), 225.

100 Konták, 2. hang., in Énekeskönyv (4. lábj.), 144.

101 Ami a kenósizban nyilvánul meg a maga teljességében. Vö. Fil 2,6-11.

102 Ikosz, 1. hang. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 141.

103 Dicséreti sztihira, 3. hang, 2. vers. In: Énekeskönyv (4. lábj.), 155.

104 A legújabb konkordancia összesen 340 helyet jelez a „világ” különböző formáira, ami önmagában is jelentős szám. Vö. KERESZTES SZILÁRD, *A Biblia lelkipásztori konkordanciája – A Biblia lelkipásztori szempontból fontos szavainak és fogalmainak elemző és összehasonlító szótára*, Budapest 2013.

OROSZ ISTVÁN MOKIOSZ

SZAGKHF

Teremtés-tanítás: a teremtés pedagógiai dimenziói az V-VI. századi szír patrisztikus társadalomban

I. Bevezetés

A hitre történő nevelés során a keresztény világkép átadása a célunk, amelynek szerves része a teremtett világgal való kapcsolatunk. Ferenc pápa 2015-ben kiadott *Laudatosi'* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról a teremtésvédelem különböző dimenzióiról értekezik. A Katolikus Egyház alapvető álláspontjának bemutatáskor a bibliai kinyilatkoztatás tárgyalásában a szentatya kihangsúlyozza: „*A természetet általában olyan rendszernek tartjuk, amelyet az ember vizsgál, megért és alakít, a teremtés ellenben csak olyan ajándékként érthető, amely mindenek Atyjának nyitott kezéből származik; olyan valóság, amelyet a minket egyetemes közösségbe hívó szeretet világít meg.*”¹ A teremtés az Atya ajándéka, a vele történő egyetemes közösségbe hívásának, a szeretetének a jele. A teremtés értékének bemutatása után Ferenc pápa a tudományokkal történő párbeszéd² illetve a nevelés³ jelentőségét is kihangsúlyozza a teremtés helyes gondozása érdekében. Jelen tanulmányban a katolikus egyházfő által meghirdetett program alap gondolatához kapcsolódóan olyan késő ókori szír nyelvű szerzőket vizsgálunk, akiknek műveiben a teremtés aktusa, a teremtett világról való gondoskodás, mint Isten nevelő cselekedete jelenik meg.

1 FERENC PÁPA, *Laudatosi'*, 76, Budapest 2015, 47.

2 Uo., 199-201, 117-118.

3 Uo., 213-215, 124-125.

2. 2. A teremtés, mint tanítás a IV. századi szerzőknél

Az ókeresztény írók a *Teremtés könyvének*, azon belül pedig különösen is a teremtéstörténet értelmezésének kitüntetett figyelmet szenteltek.⁴ Kutatásunkban a IV-VI. századi szír nyelvű teremtés és teremtéstörténet értelmezések egy egyedi elemeket felvonultató csoportjára összpontosítunk. A vizsgált szövegekben a Szentírás-értelmezés során a kinyilatkoztatás pedagógiai dimenziója a központi gondolat, amelyet a szerzők saját nevelő-oktató tevékenységük fogalomrendszerébe illesztve fejeznek ki.⁵ A bemutatott szerzők az V-VI. században Niszibiszben működő teológiai iskola köréhez tartoznak, illetve kapcsolódnak.

A szír keresztény irodalom jelentős szerzője Efrém, költészetének programjában a természetet, a teremtett világot az Ószövetséggel és az Újszövetséggel együtt a hitismeret egyik forrásaként jelöli meg:

<p>„Boldog vagy te Egyház, melynek közössége három dicsőséges hárfán játszva énekel. A te ujjaid pengetik Mózes hárfáját, a mi Üdvözítőnkét, és a természetét. A te hited három hangzatban szól, mert három névben vagy megkeresztelve. Egy névben nem lehetsz megkeresztelve, így egyedül egy hárfán sem játszhatsz.”</p>	<p>הַכְּבוֹד בְּשֵׁם אֱלֹהִים וְכֹהֵן יְיָ כְּכֹהֵן יִשְׁמַח כְּכֹהֵן חַסֵּד הַדְּפוּסִים אֵלֶיךָ דָּבָר מִבְּרֵאשִׁית לְהַלְלֵךְ כְּכֹהֵן הַשְּׂמֵחַ אֶתְּהַלְלֵךְ דֵּא בְּכֹהֵן כְּכֹהֵן שֶׁמֶן אֵל כְּכֹהֵן דֵּא בְּכֹהֵן אֵלֶיךָ אֱהֵב הַדְּפוּסִים כְּכֹהֵן בְּכֹהֵן⁶</p>
--	--

Az Efrémnek tulajdonított metrikus homília (*memra*) gyűjtemény egyik beszéde szemléletesen és terjedelmesen mutatja meg azt, ami Efrém himnikus költészetében (*madroša*) általában inkább epizódszerűen villan fel.⁷

4 Cikkünk a keleti-szír patrisztika kutatási területének eredményeire összpontosít. Aktuális monográfia a szélesebb körű kutatás eredményeihez: Paul M. Blowers: *Drama of the Divine Economy. Creator and Creation in Early Christian Theology and Piety*, Oxford 2012.

5 Cikkünk témája az V-VI. századi szír nyelvű keresztény pedagógia. Tágabb perspektívájú aktuális monográfia a késő ókori oktatás témájában: Jan R. Stenger: *Education in Late Antiquity. Challenges, Dynamism, and Reinterpretation, 300-550 CE*, Oxford 2022, Adam H. Becker: *Fear of God and Beginning of Wisdom. The School of Nisibis and Christian Culture in Late Antique Mesopotamia*, Philadelphia 2006.

6 EFRÉM, *A szüzességről*, 27,4 in CSCO.Syri 94 = in E. BECK, (szerk.), *Des Heiligen Ephraem des Syrers Hymnen de Virginitate*, Louvain 1962, 100.

7 Az efrémi szerzőséggel kapcsolatban vannak kétségek. Edmund Beck: *Vorwort*. In: Edmund

A következő idézetben a teremtett világ, mint Istenhez vezető törvénykönyv jelenik meg:⁸

„Számptalan útbaigazítást / ad az Igaz eltévlyedettségedben.	כרסא קרסא קרסא .. אבתי אבתי קרסא קרסא קרסא
Ezezen felül írta még neked / a tintával írt törvényt.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Ha a test szenvedésére tekintesz / megismered a lélek szenvedéseit.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
És amikor magadat kutatod / nincs szükséged az (írott) törvényre.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Ha a teremtett világot szemléled / nincs szükséged külön eligazításra.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Mikor nagy hegyet szemlélsz / tanítod az.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Ha egy kis szűnyogot nézel / nevelőd az, ha van eszed.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Fent az ég tükröd / lent a föld gyógyítod.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Hagyom most azt / ami a tengerben és a szárazföldön van.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
A széles föld a tanítód / a tenger vihara nevelőd.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Nézd, hogy igyekszünk a törvényekkel / milyen számos felvilágosítást adunk.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Ég és föld / kötet a bölcsnek.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
Nézd az eget fölöttünk / egy törvényekkel teli kötet.	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא
A levegő is számunkra / egy hatalmas tekercs minden parancsával.”	קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא קרסא

Beck (szerk.): *Des Heiligen Ephraemdes Syrsers Sermones II*, Louvain 1970, 8-10. Efrém himnikus költészetét részletesen mutatja be Sebastian P. Brock: *Luminous Eye. The spiritual world vision of Saint Efreem*, Kalamzoo 1992; Emindo Vergani: *Le arpedel Signore*, Magnano 1996.

⁸ EFRÉM, *Beszédek*, 3, 351-377, in CSCO Syri 131 = in EDMUND BECK (szerk.), *Des Heiligen Ephraem des Syrsers Sermones II*, Louvain 1970, 55.

Az idézett részletben a természetbe írt isteni törvényről értekezik a szerző, amelyre a teremtett világ különbözőképpen tanítja az embert. A teremtett világ úgy jelenik meg Efrémnél, mint egy lelki iskola, amely képet erősíti a természeti jelenségek tekercként való bemutatása. Ez a kép, amely a teremtést, mintegy ismeretelméleti kurzust mutatja be, amelyen keresztül Isten saját magáról tanítja az embert, visszatérő témává válik a későbbiekben.

A Niszibiszi iskola saját identitásának fontos részeként tartja számon az exegetikai hagyományának őrzését, amelynek Efrém művei mellett Mopszvesztiai Theodórosz szentírás magyarázatának elemei is szerves részeit képezik.⁹ A későbbiekben megfigyelhetjük, hogy a két iskolához kötődő szerző esetében mennyire érvényes ez a megállapítás. Theodórosz töredékesen nagyobb mértékben szűrül fennmaradt *Genesis* értelmezésében megfigyelhető a kettős teremtés témája, amely szerint Isten először a szellemi lényeket teremti meg és ezután következik a hatnapos teremtés további része.¹⁰ A teremtés második része során mutatja meg Isten az angyaloknak, mintegy tanítva őket, hogy kicsoda ő.¹¹ Mopszvesztiai Theodórosz a szellemi lények teremtését a fizikai teremtés előttre helyezve az angyalokat a teremtés szemléllőiként, hallgatóiként értelmezi.

A két röviden bemutatott teremtés-értelmezés a Niszibiszi Iskola szentírásmagyarázat fogalomkészletének részét képezi. A következőkben a kutatás központi forrását jelentő V-VI. századi „iskolás” szerzők teremtés magyarázatát vizsgáljuk.

3. Niszibiszi Iskola teremtés teológiai elemei

Niszibisz, (ma Nusaybin a török-szír határon) az V. században jelentős keresztény központ volt a Perzsa Birodalom határán. A városban teológiai iskola virágzott az V-VI. században.¹² A Niszibiszi Iskola, némiképp talán leegyszerűsítve, az első keresztény felsőfokú oktatási intézménynek tekint

⁹ *Barhabesabba iskolák alapításának oka*, 382.4-383.1.

¹⁰ Mopszvesztiai Theodórosz: *Fragmenta in Gen.* In: *Fragmenta Syriaca*, ed. Eduard Sachau (szerk.): Leipzig 1869, 4.17-6.6.

¹¹ Mopszvesztiai Theodorosz: *Kommentár a Teremtés könyvéhez.* In: MTHDT. Mops.: *Fr.gen.* 1.15; 2.3;2.8 in *Fragmenta Syriaca*, ed. E. Sachau, Leipzig 1869.

¹² Iskola alatt ebben az esetben ténylegesen is meghatározható szervezeti felépítéssel, szabályzatokkal, és nagy vonalakban meghatározható képzési renddel és tananyaggal rendelkező intézményt értünk.

hető.¹³ Az iskola elsődleges akadémiai célja a szentírásmagyarázat és annak oktatása volt, az iskola vezetője a *rabban* (رَبِّ) töltötte be egyben a legfőbb szentírásmagyarázó (مُفَسِّرٌ - *mphašqana*) tisztségét is. A VI. században Hënnanarabban idején bekövetkező krízis, amely véget vetett az iskola aranykorának, a Perzsa Birodalom keresztényeinek tágabb kontextusba helyezhető nagy kríziséhez kapcsolódik, amelynek egyik eleme a szentírásmagyarázat forrásainak kérdése volt.¹⁴ A krízishelyzet és a VIII-IX. század új kommentárjai miatt a Niszibiszi Iskolához köthető számos dokumentált irat közül sajnos viszonylag kevés maradt ránk. A Niszibiszi Iskola szerzői köréhez tartozott Nárszáj és Barhadbešabba. A következőkben Nárszáj teremtésről szóló homíliáját és Barhadbešabba *Iskolák alapításának okairól* című művét vizsgáljuk.

-
- 13 Az iskolának két szabályzata maradt fenn: az első az V. század elejéről, Nárszáj vezetői idejéből, a második bővített szabályzat Hënnana igazgatóságának idejéből, a VI. század végétől. *Niszibiszi iskola szabályzatai*. In: Arthur Vööbusz (szerk). Stockholm 1961, 51-104.
- 14 Pontosabban a Római Birodalomból egyre nagyobb számban érkező és tekintélyes hivatalra is szert tevő monofizita szír keresztények jelentették egyházpolitikailag és teológiailag is a legnagyobb kihívást. A nesztoriánusnak nevezett valójában Nesztorioszt bár igazhitű jelentős egyházfőként tisztelő, de vezetőként soha nem tekintő keleti szír keresztények az említett időszakban egy archaikus antiókhiai krisztológiához hasonló krisztológiával rendelkeztek. A monofizitákkal szembenikonfliktus egyik sarkalatos pontja volt Hënnana, a Niszibiszi Iskola vezetőjének szentírásmagyarázati módszere. Hënnanatorigenizmus, monofizitizmus és Mopszvesztiai Theodórosz exegézisének figyelmen kívül hagyásával vádolták. Valójában nagy valószínűség szerint Hënnana újabb szentírásmagyarázati elemeket is beemelt munkájába, amely újítás békeidőben talán nem keltett volna feltűnést, de a *Három fejezet* megjelenése után minden Mopszvesztiai Theodórosz írásait érintő változás monofizita beavatkozásnak tűnhetett. Gerrit J. Reinink: "Tradition and the Formation of the 'Nestorian' Identity". In: *Church History and Religious Culture*, 89/1 (2009), 217-250. Adam H. Becker: *Fear of God*, 197-202.
- 15 Barhadbešabba., *Iskolák alapításának oka*. In: PO 4/18. In: Addai Scher (szerk-ford.): *Mar Barhadbešabba'Arbaya de Halwan, Cause de la fondation desécoles*, Paris1907, 327-397.

3.1. A teremtés, mint az angyalok tanítása Nárszáj szentírásmagyarázatában

Nárszáj a hagyomány szerint a Niszibisz Iskola alapítója, első, illetve legkiemelkedőbb szentírásmagyarázója, több mint 300 metrikus homília szerzője. Nárszáj műveiből 84 memra áll rendelkezésünkre, amelyek túlnyomó részéhez még nem készült kritikai kiadás és modern nyelvű fordítás.¹⁶ Homíliái közül ötnek a teremtéstörténet a kizárólagos témája. A második teremtésről szóló beszédében az angyalok jelenlétéről értekezik részletesen több költői képen keresztül. Az efrémi megközelítés és a Mopszvesztiai Theodórosznál is megtalálható teremtés felfogás is megjelenik Nárszáj homíliájában.

<p>„Új könyvet tanított nekik, amit még nem ismertek. Egy szót írt le már nekik betűk helyett, mint gyermekeknek ők pedig elmélkedtek a világosság létezésén. Felfestette nekik a szentírási verset, megállapította a fogalmat, hogy szemléljék, ők pedig elcsodálóztak és kiáltották: Áldott legyen a Teremtő, aki a világosságot alkotta!”</p>	<p> Ար արևոց արարաւ զարեւոյն արարաւ զգիւտ Ար արևոց արարաւ զարեւոյն արարաւ զգիւտ Ար արևոց արարաւ զարեւոյն արարաւ զգիւտ Ար արևոց արարաւ զարեւոյն արարաւ զգիւտ Ար արևոց արարաւ զարեւոյն արարաւ զգիւտ Ար արևոց արարաւ զարեւոյն արարաւ զգիւտ </p>
--	---

A teremtés első szavát a világosság teremtését (Ter 1,3) az angyaloknak adott olvasás oktatásként magyarázza Nárszáj, amelyben Isten felírja, ezzel létrehozza a világosságot, amelynek létrejöttéből az angyalok Isten Teremtő voltát ismerik meg. A rövid és tömör értelmezést később részletesebben fejti ki:

16 Aaron M. Butts – Kristian S. Heal – Sebastian P. Brock: *Clavis to the Metrical Homilies of Narsai*. In CSCO. Subsidia 142, Louvain 2021. A legaktuálisabb kutatások Nárszajmunkásságáról: Aaron M. Butts – Kristian S. Heal, Robert A Kitchen: *Narsai*. Tübingen 2020.
17 NÁRSZAJ, *Homília a teremtésről*, 2,250-254 in PO 34/4 = in PHILIPPE GIGNOUX (szerk.), *Homélie sur la création*, Turnhout 1968, 570

az Istennel való kapcsolatba lépés készségéért, az Ő Teremtő létének, egyúttal transzcendentális volta felismerésének a képességeként mutatja be.

3.2. A teremtés, mint az angyalok tanítása az Iskolák alapításának okában

Az *Iskolák alapításának oka* az üdvösségtörténetet, mint iskolák sorozatát ábrázolja, amelyen keresztül Isten az igaz hitre, vagy ahogy a szír irodalomban gyakran hivatkoznak rá az istenfélelemre (ܕܗܠܬܐ - *dahlata d-allaha*) vezeti az embereket.¹⁹ Az iskola szűkebb története ehhez az üdvösség történeti iskola láncolathoz kapcsolódik, az iskolai hagyományban igazhitűként számontartott püspökökön és egyházi írókon keresztül.²⁰ Isten pedagógiájának a történetét Barhadbešabba a Ter 1,1-30 értelmezésével kezdi elbeszélni, amelynek kifejtéséhez az iskola hétköznapijaiból kölcsönöz képeket.

19 Barhadbešabba, *Iskolák alapításának oka*, in PO 4/18. In: ADDAI SCHER (szerk.-ford.), *Mar Barhadbešabba'Arbaya de Halwan, Cause de la fondation des écoles*, Paris 1907, 349.1-374.3.

20 Uo., *Iskolák alapításának oka*, in PO 4/18, 374.4-391.10.

napjának újra elbeszélése a Szentírásban gyökerező hitnek a jelenben történő ünneplése. A beszéd műfaja az *ok* (𐌲𐌿𐌽𐌰-elta) összes fennmaradt példánya liturgikus ünnepléshez kötődik. Az idézett értelmezés nem egyszerűen az iskolában zajló tanító-, nevelő-, kutatómunkához keres isteni tekintélyt és igazolást, hanem az efrémi idézetben is megfigyelt ismeretelméleti keretben helyezi el iskolai közösségének a tevékenységét. A tanévnyitó beszédekre jellemző buzdítás, az akadémiai év céljának bemutatása nyilvánvalóan az egyik célja az Iskola alapítása okának, emellett azonban mintegy *lectio*-ként is szolgál, vagyis egyúttal exegetikai előadás is, amelyben több értelmezési elem és hagyomány is megtalálható.

Az angyali iskola képének egyik közvetlen forrásaként Nárszájt nevezhetjük meg, emellett megjelennek a késő ókori új platonista filozófia elemei is, amelyek ismeretéről a terjedelmes filozófiai ismeretelméleti bevezető rész is tanúskodik.²³ A szövegben említett 𐌲𐌿𐌽𐌰𐌹𐌸𐌰𐌹𐌸𐌰𐌹𐌸𐌰 (attwtapsitta) egyszerű betűkkel történő tanítás esetében Becker rávilágít, hogy az nem egyszerűen egy lefestő ábrázolása a teremtésnek, hanem az újplatonikus filozófiában a világ alkotóelemeiként említett egyszerű elemek *τα ἀπλᾶ στοιχεῖα* fordítása és alkalmazása, tehát megalapozott exegetikai munka.²⁴ A görög szövegben a *στοιχείον* írásjel betűt is jelent, így a szír szerző az egy jelentésű szír szószervezen keresztül a görög szószervezet jelentéseit összekapcsolva a teremtést mint az egyszerű elemek értelmes rendezését mutatja be, amelyet az értelmes lények olvasni képesek.

3.3. Iskola az Édenkertben

Az *Iskola alapításának oka* az angyalok iskolája után az ember első iskoláját mutatja be a Ter 2,15-25 értelmezéseként. A világ teremtésének oktatása során alkalmazott, az iskola hétköznapijaiból vett képek megjelennek az ember teremtésének és hivatásának ábrázolásában is.

23 Uo., *Iskolák alapításának oka*. In: PO 4/18, 338.8-348.13.

24 Adam H. Becker: *Fear of God*, 131.

Az értelmezés során a Ter 2,15-25 midrásszerűen aktualizálva kerül újra elbeszélésre. Az embert teremtése az üdvösségtörténet első embereknek nyitott iskolájaként jelenik meg az *Iskolák alapításának okában*.

Az *Iskolák alapításának oka* elbeszélésében az állatok névadása megelőzi Ádám és Éva Édenkertbe való helyezését, míg a bibliai elbeszélésében (Ter 2,15-20) a névadás az Édenkertben történik. A szerző tudatosan változtatja meg az elbeszélést, amelyben a névadás folyamatát iskolai fogalmakkal, mint egy felvételi vizsgát írja le. Az ábécés sorrendben, enciklopédiaszerűen Ádám elé vezetett állatok elnevezése az emberi ész ismeretelméleti bemutatása biblikus alapon, teológiai szempontok szerint. Evagriosz Pontikosz²⁶ a *Praktikosz*ában idézett szerzetesi gondolat segíthet a megértésében: „*Könyvem és filozófusom a teremtmények természete, ez az, amely rendelkezésemre áll, amikor olvasom Isten igéit.*”²⁷ Ez az idézett *apoftegma* beleilleszkedik Evagriosz Pontikosz teremtés szemléletének nagy képébe, amely szerint a világ teremtése Isten szerelmes levele a teremtményekhez, amelyben ismét a vele való teljes közösségre hívja őket.²⁸ Az *Iskolák alapításának okában* az ember értelmi képessége önmagában nem elég az Istennel való teljes közösségre, neki is mint az angyaloknak jó diákhoz illően figyelemmel és fegyelemben kell tanulnia. Az örök élethez Ádámnak további tanulásra van szüksége, az Istenben való bizalmat, az engedelmisséget kellett volna megtanulnia, amelyben elbukott, Isten pedig ezért további különböző iskolákat alapított az embereknek, amelyek elbeszélésének ismertetése és elemzése azonban már nem része jelen kutatásnak.

26 Evagriosz Pontikosz művei iránti érdeklődés, különösen is a *Gnoszikus fejezetek* fordítása és recenziója egyik eleme a független Iskola és az aszketikus szerzetesi mozgalom közötti konfliktusnak, a VI. és VII. század fordulóján. Lsd.: Adam H. Becker: *Fear of God*, 175-183. Evagriosz művei iránti érdeklődést az Iskolában mutatják egyrészt az Isten megismerhetőségével kapcsolatos nézeteivel korreláló elemek, amelyeket a továbbiakban idézünk. Érdemes megjegyeznünk, hogy Evagriosz Pontikoszt az *Iskolák alapításának oka* az igazhitű tanítók láncolatába helyezi el Tarzosi Diodorosz tanítványai közé sorolva öt: Barhadbešabba, *Iskolák alapításának oka*, 377.10-378.3. Az erőltetett kapcsolat keresés, az „antiókhiai körrel” (Diodorosz, Mopszvesztiai Theodórosz, Johannész Khrüszosztomosz) mutatja Evagriosz integrálásának fontosságát a művei iránti érdeklődés miatt. Theodórosz, mint az igazhitű exegézis szimbolikus alakja, a VI. és VII. század fordulóján több zsinatnak a témája, a „nesztorianus identitás” formálódásának idején, amelyben az Iskola vezetője Henana révén a niszibisi iskolai kör is bevonódik. Lsd.: Gerrit J. Reinink: *Tradition and the Formation of the ‚Nestorian’ Identity in Sixth- to Seventh-Century Iraq*. In: *Church History and Religious Culture*, 89/1 (2009), 217-250.

27 Evagriosz Pontikosz: *Praktikosz* 92 in SC 171. In: Antoine Guillaumont (szerk.-ford.), *Évagríe le Pontique. Traité Pratiqueou le Moine*, Paris 1971, 694.

28 Evagriosz Pontikosz, *Levél Melániához*. In: Wilhelm Frankenbergin (szerk.): *Evagrius Ponticus*, 612-619; Augustine Casiday: *Reconstructing the Theology of Evagrius Ponticus*, Cambridge 2013, 151-156.

4. Összegzés

Az angyalok teremtése és a teremtés közben való jelenlétük bemutatása mögött a Szentírásból építkező hittapasztalat áll, amely a Szentírás további értelmezését segíti. Az angyalok Isten diákjaiként történő ábrázolása annak a következtetésnek az alapján áll: ha nekünk embereknek értelemmel bíró teremtményeknek Isten a teremtés elbeszélésében, a teremtés szemlélésében nyilatkoztat ki magáról igazságokat, mint gondos tanító, akkor ezt teszi az értelmes teremtmények másik csoportjával, az angyalokkal is. Ennek a következtetésnek az alapján egy erős meggyőződés áll, amely a teremtést, mint Isten pedagógiai eszközének tartja, amelyen keresztül Isten megismerteti magát az emberrel. Efrém teológiájának napjainkban is aktuális témái közül Sebastian Brock kiemeli Efrém ökologikus szemléletét.²⁹ A korábban idézett efrémi teológiai álláspont a teremtésről, mint a kinyilatkoztatásnak, Isten önközlésének egyik „könyve” kerül további értelmezésre Nárszájnál és az *Iskolák alapításának oka* című munkában is. A hitre való nevelés és a tudomány kapcsolatának, párbeszédének alapjául szolgálhat az idézett művekben megjelenő látásmód, amely szerint a teremtett világ tiszteletreméltó, az empirikus tapasztalatokat összességében és összefüggésében felmutató egész, amely lépésről lépésre olvasva tanítja az emberiséget.

²⁹ Sebastian Btock: *The luminouseye*, 164-168.

SOMODINÉ DOBÓ KATALIN

PPTE-HTK

Ima és munka egyensúlya a keresztény Jeruzsálemben (Egeria IV. századi útinaplója alapján)

*„eammeis professori buscommendo
cum magna reverentiae tgratia”*

Akik ismernek, tudják, hogy 6 éve foglalkozom Egeria Útinaplójának elemzésével és a hozzá kapcsolódó kérdések vizsgálatával. Kutatásom elsősorban liturgia-történeti jellegű, de kiterjed a kapcsolódó történeti tényekre. Ezen a fórumon, volt tanáraink előtt is, szeretnék beszámolni arról, hogy mit tartok az elvégzett munka legnagyobb értékének.

A liturgia-történészek írásos dokumentumok alapján összehasonlítják a különböző liturgiákat, eredeztetik az egyiket a másokból, megállapítják az forrásaikat és az időközben bekövetkezett változások mértékét. De az írásos forrásokból lehetetlen megállapítani azt, hogy a korabeli hívek a liturgiát hogyan élték meg. Szükséges egy hiteles szemtanú beszámolója arról, hogy a hívők milyen átéléssel vettek részt a liturgiában, mely liturgia részeket hogyan értelmezték, melyeket tartották fontosnak, magukhoz közel állónak.

De térjünk vissza előadásunk témájához: Ima és munka egyensúlya a keresztény Jeruzsálemben. Az indíttatást dr. Ivancsó István atya - aki magyarra fordította az Útinaplót - bevezetőjéből vettem, ahol feltette a kérdést: a jeruzsálemiek nem is foglalkoztak mással, mint imádkoztak és dolgoztak? És ez valóban így volt! tanulmányomban ezt fogom kifejteni...

Tanulmányomban bemutatom a IV. századi jeruzsálemi városi keresztény közösség életmódját. Milyen terhet jelentett egy átlagember számára a mindennapi és az ünnepi liturgiákon való részvétel? Hogyan folyt le egy hétköznap? Hogyan töltötték a vasárnap munkaszüneti ünnepet?

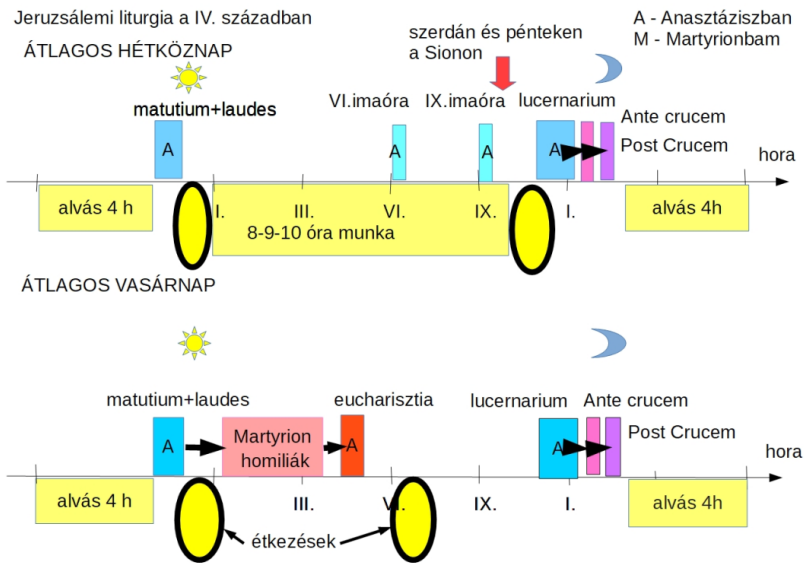
Egeria jó társ ennek a kérdésnek a vizsgálatában, mert minden hétközi- és ünnepnap egyértelműen jelzi, hogy az egyes szertartások mikor kezdődnek

és mikor fejeződnek be. Pontosán leírja, ha a püspök hazaküldi a híveket, hogy étkezzenek és pihenjenek, hogy utána felfrissült erővel tudjanak részt venni a liturgia folytatásában.

1. Milyen terhet jelentett egy átlagos hívő számára a jeruzsálemi szertartásokon való részvétel?

Régebben felmerült bennem a kérdés, hogy vajon egy átlagos jeruzsálemi földműves vagy munkásember számára követhetőek volt-e a mai ember számára már elviselhetetlenül hosszúnak tűnő ünnepi liturgia.

A kérdés megválaszolására egy egyszerű ábrát készítettem: a nap óráit jelző tengely alatt az alapvető emberi igényeket: alvás, étkezés, tisztálkodás ábrázoltam, valamint a kenyérkereső munka idejét. A tengely felett az Egeria által leírt hétköznapi és vasárnapi szertartások idejét:

Jeruzsálemben a napfelkelte 4:35 és 6:11, a napnyugta 16:39 és 18:45 közé esik¹. A reggeli és alkonyati istentiszteleteket a napfelkelte és a naplemente

1 Figyelmen kívül hagyva a jelenleg használt a téli-nyári időszámítást, mert az torzítja számításunkat.

időpontjához kötötték, tehát minden nap máskor kezdődtek, akár csak egy perces csúszással. Ezt a szertartásrendet a zsidó Nagytemplom rítusából örökölték, de pontosan illeszkedett a hívők életritmusához.

Megállapítható, hogy még a legrövidebb éjszakai órákkal rendelkező nyári napokon is legalább 8 óra állt rendelkezésre az alváshoz. A munka ideje télen 8 órát, nyáron – a mezőgazdasági munkák idején – 10 órát tehetett ki. Napjában kétszer étkeztek családi körben, de ez nem jelentette azt, hogy nem kaptak be falatokat napközben. A vasárnapot a családi estebéd tette teljessé, utána közös pihenés következett.

A VI. és IX. imaórák inkább szerzetesi gyakorlatnak tűnnek, de a régi Jeruzsálemben, ahol minden 10 perces járótvólságra esett, bárki bekapcsolódhatott a szertartásba.

A munkás hétköznapiakat három nagy ünnepi időszak szakította meg: az Epifánia, a Húsvét az ünnepzáró Pünkösddel és a Templomszentelés fényes hetei. Egeria hűségesen beszámol ezekről az ünnepekről.

2. Milyen volt a hétköznapi istentisztelet?

A hétköznapi liturgia színhelye mindig az Anasztaszisz (a Martyriont hétköznapi, az ünnepi időszakok kivételével, ki sem nyitják).

A Nagy Konstantin építette Anasztaszisz befogadóképessége körülbelül 1500 fő, a Martyrioné 5000 fő volt. A IV. században Jeruzsálem lakosságának – amely 10.000 és 15.000 közé becsülhető³ – keresztény fele teljes létszámban csak vasár és ünnepnapokon látogatta az istentiszteleteket. Egeria beszámol arról, hogy szinte mindegyik szertartáson részt vettek katekumenek, akik felé a püspök különös figyelemmel fordult – ez a megjegyzés arról tanúskodik, hogy Jeruzsálemben és a környező vidéken még nagy számban éltek pogányok, megtérítésüket a püspök alapvető feladatának tartotta.

A jeruzsálemi keresztények mindennapi vallásgyakorlata a Szent Sírhoz, az Anasztaszisz kupolás sírtemplomához kötődött. 326-ban Jeruzsálembé érkezett a 76 éves Helena⁴, Konstantin császár anyja, aki abban évben kapta

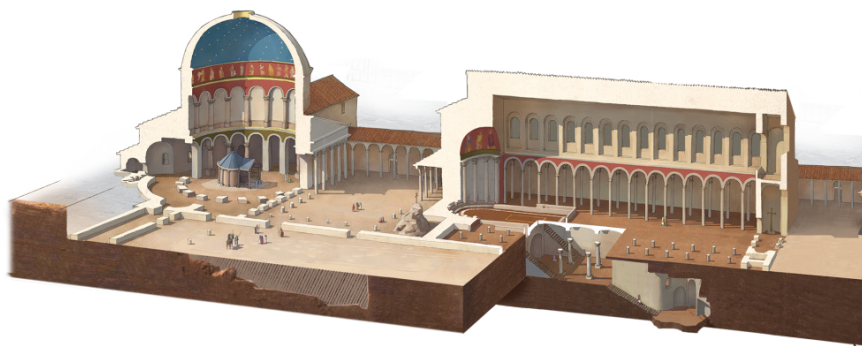
2 A szertartások megnevezésére kizárólag dr. Ivancsó István, a kötet fordítója által használt kifejezéseket alkalmazom.

3 L.D. SEGNI, Y.TSAFRIR, „The Ethnic Composition of Jerusalem’s Population in the Byzantine Period (312-638 CE)”. In: *Liber Annus* 62 (2012) 405-454.

4 L. PERRONE, „Jerusalem. a city of prayer in the byzantinera” in *Proche-Orient Chrétien* 64, (2014) 5-30.

meg fiától az „augusta”, azaz császárnő rangot. Hathatós irányítása alatt elbontják az Aphrodité templomot, alatta megtalálják a Szent Sírt, valamint a legenda szerint egy Golgota előtt fekvő gödörben a Szent Keresztet⁵.

Konstantin a hírek hatására egy „a Föld minden pontjánál csodálatosabban méltó módon ékes” épületegyüttes létrehozását parancsolja meg. Főépítményként egy bazilika felállítását rendeli el. Itt történik az első említése annak Kroll szerint⁷, hogy a keresztény templom bazilika – azaz vásárcsarnok – formájú legyen. Euszebiosz idézi Konstantin levelét, amelyet Makariosz jeruzsálemi püspökhöz⁸ írt. Az építészeti megvalósítással a szír Zenóbiust bízzák meg, aki feladatához felnőve valóban egyedülállót alkotott.

1. ábra Zenóbiusz alkotása: egy halotti mauzózeum és egy bazilika nyitott udvarral összekapcsolva⁹

A IV. században Egeria korában a keresztények szemében már az Anasztaszisz jelentette a legszentebb „Templomot”. A hatalmas méretű Martyrium csak gyülekezeti helynek számított, mint egy zsinagóga, az igehirdetés helye volt: a vasárnapi igeliturgiát tartották ott.¹⁰

5 Egeria nem említi, hogy a Szent Kereszt megtalálása Helenához kötődne, csak a Templomszentelés ünnepéhez kapcsolódva jegyzi meg, hogy ugyan aznap mutatták fel a Szent Keresztet.

6 EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Vita Constantini II.*, h. n. é. n., 31-33.

7 G. KROLL, *Jézus nyomában* (ford: DIÓSI.) *Szent István Társulat*, Budapest 1980, 486.

8 EUSEBIUS CAESARIENSIS: *Vita Constantini XCIII*, h. n. é. n., 31.

9 LAWSON PARKER és többek: *Jezus tomb* National Geographic Magazin 2017/12 online <<https://www.nationalgeographic.com/magazine/2017/12/was-this-jesus-tomb>> 2019.08.02.

10 A továbbiakban idézem az Útinaplóból, hogy az eucharisztikus áldozatot az Anasztasziszban szigorúan csak a hívők jelenlétében végezték.

A hétköznapi szertartás a szerzetesek részvételén alapult

*Nam singulis diebus ante pullorum cantuma periuntur omnia hostia Anastasiset descendunt omnes monozontes et parthene, ut hic dicunt, et non solum hii, sed et laici praeter, viri aut mulieres, qui tamen volunt maturius vigilare.*¹¹

Ante pullorum cantum- „még kakas kukorékolása előtt minden nap kinyitották az Anasztaszisz összes ajtaját - Egeria tanúsága szerint - és minden „monozontes” és „parthene” bevonult”

A monozontes görög szót latin betűs átírásban közli Egeria *μονοζωντες* - „akik egyedül élnek” azaz remete, szerzetes a jelentése. A *parthene* - *παρθένε* - jelentése „szüzek”, a szó megegyezik a Nyugat-Európában ebben a korban a női szerzetesekre használt elnevezéssel.

Amikor Egeria az „omnes” azaz összes szót használja, véleményem szerint arra utal, hogy a napi szertartásokon való részvétel nemcsak a szerzetesek önként vállalt, hanem állapotbeli kötelességüknek számított. *Laici-* azaz „laikusok” bármikor csatlakozhattak hozzájuk, ha „meg akarták tartani a virrasztást” *volunt maturius vigilare*¹² Ezzel elérkeztünk a jeruzsálemi vallásgyakorlat egyik alapelveéhez, hogy a hívők számára nincs meghatározva a minimum – maximum teljesítendő templomlátogatás, mindenki annyit végez, amennyit bír, amennyit életállapota, egészsége lehetővé tesz.

Himnuszokat, válaszos zsoltárokat, antifónákat énekelnek

Egeria egy már teljességgel kialakult, a szerzetesek és a környező vidékről érkező remeték által ismert, cselekvően támogatott, bonyolult szertartásrendről számol be. Sajnos itt találkozunk Egeriának nagy hiányosságával: gyengén beszél görögül, a bonyolultabb szertartások, költői énekek szövegét nem igazán érti¹³.

*... dicuntur hymni et psalmi respondentur, similiter et antiphonae: et cata singulos hymnos fit oratio. Nam presbyteri bini vel terni, similiter et diacones, ... qui cata singulos hymnos vel antiphonas orationes dicunt*¹⁴

11 „Egeria útinaplója Szentföldi zarándoklat a IV. századból” (ford: IVANCSÓ I.) in *Ókeresztény örökségünk sorozat*, Budapest 2009, 24,1.

12 Uo. 24,1

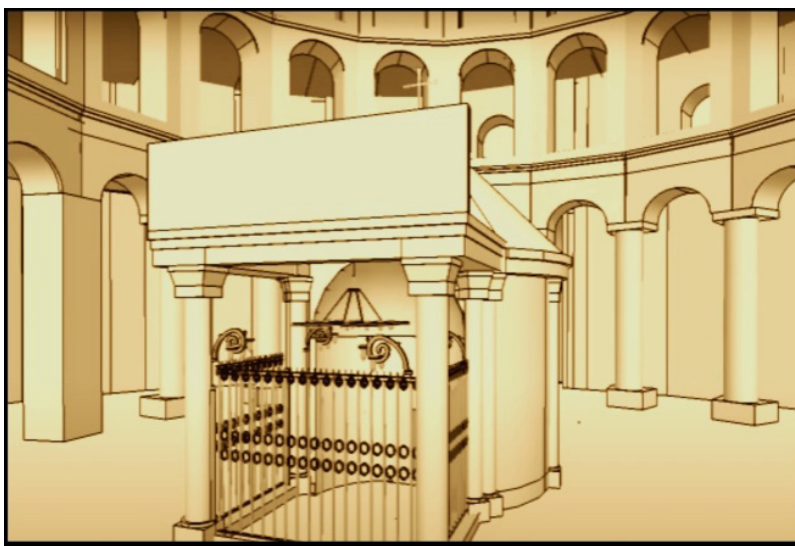
13 A jeruzsálemi klérus számolt a görögül nem beszélő nyugati zarándokok jelenlétével, Egeria is megjegyzi, hogy számukra a homíliát latinra fordítják „kommentátor” volt a nevük.

14 *Egeria útinaplója Szentföldi zarándoklat a IV. századból* (ford: IVANCSÓ I.) *Ókeresztény örökségünk sorozat* JEL kiadó, Budapest, 2009, 24,1.

(A jelenlevő szerzetesek és szerzetesnők) ... himnuszokat, válaszos zoltárokat, antifónákat énekelnek egy meghatározott rend szerint és minden egyes himnusz és antifóna után imát mondanak.

Az imákat nem a szerzetesek, hanem felszentelt papi személyek mondják *presbyteri és diacones*.

Egeriamegjegyezi, hogy más himnuszokat énekelnek pirkadatig, és másokat pirkadat után. *Iam autem ubi coeperit lucescere, tunc incipiunt matutinos hymnos dicere*, ami azt mutatja, hogy a jeruzsálemi rítus már kidolgozott volt ebben az időben. Bár időben közvetlenül követték egymást¹⁵, de megkülönböztették a matutinumot és a laudest.¹⁶

2. ábra Szent Sír az Anasztazisban. Virgilio Corbo O.F.M. és Eugenio Allita O.F.M. atyák rekonstrukciója Raffaella Zardoni által készített ATS rövidfilmben¹⁷

Ecce et supervenit episcopus cum clero at statim ingreditur intro spelunca et de intro cancellos primum dicit orationem pro omnibus

15 Ez a liturgiaszerkezet a mai görögkatolikus szertartást juttatja az eszünkbe, amikor az utrenyje után közvetlenül végzik a liturgiát.

16 dr. Ivancsó István, a kötet fordítója a reggeli istentisztelethez a 62. zoltárt (*Lelkem Istenben lel nyugalmat...*), a hatodik imaórához a 90. zoltárt (*Uram, te voltál menedékünk nemzedékről nemzedékre...*), az alkonyati istentisztelethez a 140. zoltárt (*Ments meg Uram a gonosz embertől...*) kapcsolja.

17 *Holy Sepulchre* <[youtube.com/watch?v=7IrtcvNUKGy](https://www.youtube.com/watch?v=7IrtcvNUKGy)> Letöltés: 019.04.21.

A reggeli istentiszteletre megérkezik *episcopus cum clero* a püspököt szolgálattétel közben nagyszámú klérus kíséri. *Statim ingreditur intro spelunca* „egyenesen a Szent Sírhoz megy, belép a barlangba, egyedül”, és *dicet orationem* „imát mond”. Egeria részletes leírása rámutat arra, a liturgikus imát kiemelt jelentőségűnek tartották, teológiai alapvetésük szerint a szent liturgiát a Fiúisten szolgáltatja ki az Atyának, az Istenhez szóló imát csak helyettese, a püspök mondhatja el. A püspök ezután *intro cancellos* „a korlát mögül” megemlíti azok nevét, akiről meg akar emlékezni, megáldja a katekumeneket, majd a hívőket.

VI. és IX. imaóra

A III. imaóra a jeruzsálemi hétköznapi liturgikus rendből hiányzik, csak a nagybőjti időszakban tartják meg. A VI. és IX. imaóra ugyanúgy folyik mint a reggeli istentisztelet: zoltárokat és antifónákat énekelnek, majd a püspök megjelenik, *sed statim intrat intra cancellos intra Anastasim, id est intras speluncam* „belép az Anasztaszisz barlangjába, a korlát mögé”, imákat és könyörgéseket mond, majd megáldja a hívőket, ugyanúgy mint kora reggel.¹⁹

Az alkonyati istentisztelet hosszabb és gazdagabb tartalmú, mint a reggeli

Az alkonyati istentisztelet a X. órában valószínűleg folyamatosan követte a IX. imaórát. Egeria megjegyzi, hogy a latin *lucernarium*-ot Jeruzsálemben *lycinicom*-nak nevezték. Az egész Anasztáziszt kivilágították: *incenduntur omnes candee et cerei* „minden olajlámpást és viaszgyertyát meggyújtottak”, *lumen autem de foris non affertur, sed de spelunca interiori eicitur* „a fény nem kívülről jön, hanem a barlang belsejéből sugárzik szét” - mondja Egeria, magyarázva, hogy a feltámadás barlangjából kisugárzó fény mintegy a feltámadás fényét jelzi.

Az alkonyati istentisztelet szerkezete Egeria leírása alapján nagy vonalakban azonos a reggeliével, de két új elem járul hozzá:

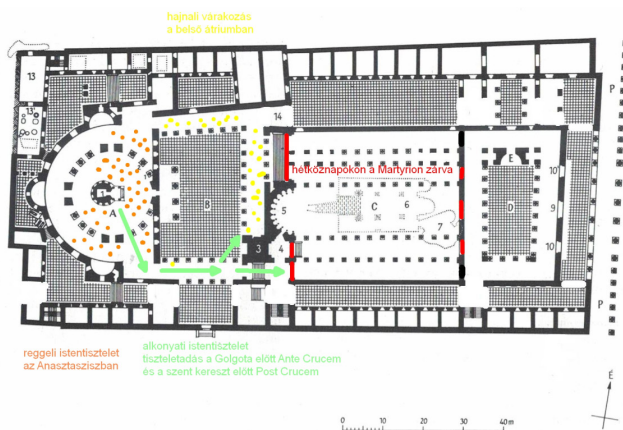
1. a püspök és a presbiterek leülnek a szertartás közben *ecce et commonetur episcopus et descendet et sedet susum, nec non etiam et presbyteri sedent locis*

18 Rómában a VI. századig a Glóriát, azaz a nagy doxológiát csak a pápa maga mondhatta el VÁRNAGY A. *Liturgika, Katolikus főiskolai jegyzetek*, Budapest 1985, 31.

19 Sajnálatos, hogy gyenge görögösége miatt Egeria nem érti, hogy az énekek és az imádságok miben különböznek az imaórák során.

suis– „elfoglalják saját kijelölt helyüket, ahol a püspök „*susum*”²⁰ (kiemelt, magas széken) ül”. A diakónus szertartási szerepéről is itt ír Egeria: *unus ex diaconibus facit commemorat ionem singulorum*²¹ „az egyik diakónus megemlékezik az egyesekről”, *diaconus per dedit omnia, quae dicere habet* „amikor a diakónus elmondta mindazt, amit mondania kellett”, *item mittet vocem diaconus ut unusquisque, quomodo stat, cathecumini nus inclinaret caput* „aztán a diakónus emelt hangon, felszólítja a katekumeneket, akik ott állnak, hogy hajtsanak fejet”. Egeria részletesen leírja a diakónus szerepét a szertartásban, ami arra mutat, hogy ez újdonság számára, a jeruzsálemi liturgia által a diakónusokra kiosztott közvetítő szerep a papság és a nép között, a korabeli latin gyakorlattól eltér.

2. a szertartás befejező aktusaként mindannyian himnuszokat énekelve menetben a Kereszthez vonulnak – mind a kereszt előtt „*ante Crucem*” mind a kereszt mögött „*post Crucem*” imádkoznak²², és a püspök mindkét helyen megáldja a katekumeneket, majd a hívőket.

3. ábra A reggeli és alkonyati istentisztelet liturgikus mozgásainak vázlata Ch. Coüasion OP által javasolt Szentsír templom alaprajzára vetítve²³

- 20 A „szedesz” kiemelt papi szék a bevezető szertartás alatt VÁRNAGY A. *Liturgia* Budapest 1985, 31.
- 21 Itinerarium XXIV/ 6-7.
- 22 Érdekes maradványa ennek a mai latin szertartásban az, hogy ha a kereszt az oltáron áll először az oltárt tömjénezik, ha a kereszt az oltár mögött áll a tömjénezést a kereszt előtt kezdik el és csak utána tömjénezik az oltárt. In: VÁRNAGY A. *Liturgia, Katolikus főiskolai jegyzetek*, Budapest 1985, 48.
- 23 Coüasion Ch. OP által javasolt Szentsír templom alaprajz közli KROLL G., *Jézus nyomában* (ford: Diós I.) Szent István Társulat, Budapest 1980, 489.

Egeria az alkonyati istentiszteletnél leírja, hogy²⁴ amikor befejeződik a szertartás már teljesen sötét van, de *candelae autem vitrea eingente sub iquep-luri maependent et cere ofalaplurima sunt tam ante Anastasi mquametia ante Crucem sed post Crucem* „mindenütt sok üveglámpás függ, és sok gyertyamécse van úgy az Anasztászis előtt, mint a Kereszt előtt és a Kereszt mögött.”²⁵

A Jeruzsálemi Szent Sír komplexum egyedülálló helyzetben volt, mert a Golgota és a Szent Kereszt egymás mellett volt megtalálható, ezáltal ezeknek – a legszentebb helynek és a legszentebb tárgynak – közvetlen tiszteletet tudott adni. Mégis feltűnő Egeria leírásában, hogy szinte ugyanazt a rítust megismétlik „*ante Crucem*” azaz a Golgota dombja előtt majd „*post Crucem*” azaz a Keresztet őrző ereklyekápolna előtt. Talán magyarázatot adnak erre a részletre Taft a liturgia fejlődésére vonatkozó törvényei²⁶, ahol a 17. pontban, amely szerint a liturgia fejlődése során sokszor a duplikálás által nyomatékositottak, azaz kívántak egy liturgikus eseménynek még nagyobb súlyt adni.

A KyrieEleison megjelenése a könyörgésekben²⁷

Et diacono dicente singulorum nomina semper pisinni plurimi stant respondentes semper: kurie eleuson, quod dicimus nos: miserere Domine

Egeria leírása arról, hogy az esti könyörgéseket a diakónus olvassa fel, és a sok kisfiú, akik mindig ott állnak, mindig így válaszolnak: *Kyrie eleison*²⁸ azaz „Uram irgalmazz!”, arról tanúskodik, hogy egész családok is részt vettek az esti istentiszteleten.²⁹ Valószínű, hogy a latin liturgiában ekkor még nem létezett ez a gyakorlat, mivel figyelmünket felhívandó Egeria külön megemlíti. A könyörgéseket nem a szolgálattevő pap, hanem a diakónus olvasta fel.

24 Lehetetlen ekkor másra gondolni, mint az „*Enyhe világossága a szent és boldog és halhatatlan mennyei Atya dicsőségének. Eljövén a napnak lenyugvásához és látván az esteli fényt áldjuk az Atyát s a Fiút és a Szentlélek istent*” kezdetű esti görögkatolikus hálaénekre.

25 Egeria útinaplója Szentföldi zarándoklat a IV. századból (ford: IVANCSÓ I.) Ókeresztény örökségünk sorozat JEL kiadó, Budapest, 2009, 25,7.

26 Nyírján J.,: „Robert F. Taft liturgikus „törvényei””, *Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból* c. konferencia anyaga (szerk: Seszták I.) Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2007.

27 A latin szertartásban a IV. században jelenik meg a könyörgésekre adott görög nyelvű „*kyrie eleison*” válasz Várnagy A. *Liturgika, Katolikus főiskolai jegyzetek*, Budapest 1985, 31.

28 Egeria útinaplója Szentföldi zarándoklat a IV. századból (ford.: Ivancsó I.) Ókeresztény örökségünk sorozat JEL kiadó, Budapest, 2009, 25,5.

29 Én magam is tapasztaltam, amikor alkalmam volt a konstantinápolyi patriarcha liturgiáján részt venni, hogy a könyörgések alatt behívtak gyerekeket (kizárólag kisfiúkat) és a válaszokat ők mondták el. Az ártatlan gyermekek imádságának különleges súlya van.

A püspök tevékeny részvétele minden szertartáson

Akár reggeli, akár alkonyati istentiszteletről, akár a hatodik és akár kilencedik imaóráról van szó:

*intrat episcopus et statim ingreditur intra cancellos martyrii speluncae*³⁰

„belép a püspök és a rácsokon belülré a mártíromság barlangjába”

primum aguntur gratiae Deo, et sic fit orationem pro omnibus

„először hálát ad Istennek és imádkozik mindenekért”

postmodum mittet uocem diaconus ut inclinent capita sua omnes, quomodo stant

„ezután a diakónus felszólít mindenkit, hogy hajtsa meg a fejét, ott ahol áll”

et sic benedicet eos episcopus stans intra cancellos interiores

„majd a korláton belül álló püspök megáldja őket”

A keleti teológia alapvetése, hogy a püspök Jézus Krisztust személyesíti meg a szertartásban. Képzeljük el a jeruzsálemi hívők áhítatát, amikor a püspök kilép a kivilágított sírból, amely látvány a feltámadott Megváltó idézi eléjük. Mély lélektani hatása lehetett annak, hogy az *intra cancellos interiores* „korlát mögül megáldja őket”, majd nevéükön szólítja, pár személyes szót intéz hozzájuk. Egeria leírása sejtetni engedi, hogy a püspök szinte minden hívét ismerte, a katekumeneket folyamatosan figyelemmel kísérte, de a nagyszámú, az egész keresztény világból érkező zarándokot is szívesen fogadta.

Hétköznap nincs eucharisztikus áldozat

Egeria az eucharisztikus áldozatot „*fecere oblationem*” nevezi, azaz magyarul „felajánlást tesz”, de dr. Ivancsó István atya, a kötet fordítója szerint a „hálát ad” azaz a „*gratias ago*” szókapcsolat is ezt fejezi ki az Útinaplóban.³¹ Az Útinaplóból egyértelműen kiderül, hogy hétköznap nem végeztek eucharisztikus áldozatot, azaz a mai fogalmaink szerint nem tartottak misét. A virrasztást, a reggeli és alkonyati istentiszteletet, az imaórákat „*singulis diebus*” minden nap megtartották, akkor is ha nagy ünnep volt. Például a pünkösdi ünnepén az egybefüggő liturgia folyam mintegy 20 órán keresztül tartott, mégse hagyták el a reggeli istentiszteletet.

³⁰ Itinerarium XXV/3.

³¹ Uo. 108.

3. Hogyan töltötték a vasárnapi munkaszüneti ünnepet?

A jeruzsálemi vasárnapi ünnepkörnek hármas feladata van:

- megemlékezni Krisztus feltámadásáról a feltámadás helyén és idején kora reggel,
- tanítást adni a híveknek és a katekumeneknek átadva a Megváltó élő evangéliumát,
- eucharisztikus lakomában részesíteni a hívőket

A vasárnap reggeli istentiszteletet az Anasztasziszban, az igeliturgiát az 5000 fő befogadóképességű Martyrionban tartották, majd az eucharisztikus áldozatra visszatérnek az Anasztáziszba. Az Anasztaszisz befogadóképessége nem több mint 1500 fő, bár lehetséges feltenni, hogy a hívők sorban álltak és cserélődtek, hogy az áldoztatóhoz jussanak³². A szertartás egyes részeit hosszú, látványos vonulásokkal választják el egymástól, először az Anasztasziszból a Martyrionba igeliturgiához:

cum luce autem, quia dominica dies est, et proceditur in ecclesia maiore, quam fecit Constantinus³³ mire kivilágosodik, mivel vasárnap, az Úr napja van, körmenetben a nagyobb templomba vonulnak, amelyet Constantinus épített³⁴

majd ezután visszafelé a Martyrionból az Anasztáziszba az eucharisztikus áldozatra:

tunc de ecclesia monazontes cum hymnis ducunt episcopum usque ad Anastasim³⁴

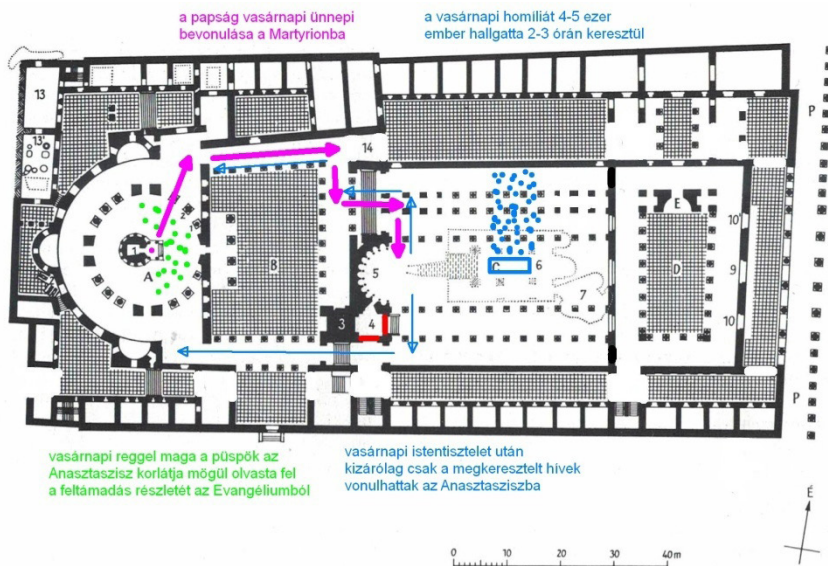
„aztán a szerzetesek gyülekezete himnuszok éneklése közben vezeti a püspököt az Anasztáziszba”³⁵

32 Hasonló szervezésről ír Egeria a keresztcsokolás leírásánál Nagycsütörtökön a „*Post Crucem*” kápolnában.

33 Itinerarium XXV/1.

34 Itinerarium XXV/2.

35 A görögkatolikus szertartásban ennek liturgikus nyoma maradt: a kisbemenet alatt pap megkerüli az oltárt (amely megfelel az Anasztázisznak) megemelt evangéliumos könyvvel gyertyás körmenetet végez (acolythusok azaz gyertyavívók kísérték a jeruzsálemi püspököt a nyitott átriumon keresztül a Martyrionba) az ambonhoz, a felolvasás helyére megy (a Martyrion volt az igeliturgia helye), majd ő vagy a kántor felolvassa az olvasmányokat (Jeruzsálemben a lectorok, azaz felolvasók tették ezt).

4. ábra A vasárnap liturgikus mozgásainak vázlata Ch. Coüiasnon OP által javasolt Szentsír templom alaprajzára vetítve³⁶

A jeruzsálemi rítus egyik legjellegzetesebb különlegessége a Szent Sír templomai között végzett látványos vonulások, amelyen a püspök az összes presbyterjével diakónusával vett részt. Egeria leírásában mégis a szerzetesek tömegét emeli ki, valószínűleg ők voltak a legtöbben. Bár a magasztos épületegyüttes építészé a szír Zenóbiusz volt, a téralkotás teológiai és liturgikai programja valószínűleg Makariosz jeruzsálemi püspöktől származott. Az Anasztaszisz szolgál a szerzetesek részére, hogy a Szent Sír előtt állva az imaórákon teljesítsék a „folyamatosan imádkozzatok” parancsát. A Martyrion pedig elképesztően óriási méretei miatt alkalmas a teljes jeruzsálemi hívőközösség befogadására, arra, hogy a vasárnapi igeliturgiát együtt meghallgathassák.

Nem sikkadhatunk el a fölött a tény fölött, hogy igeliturgia előtti ünnepélyes Martyrionba vonulás a bizánci liturgia kisbemenetének, majd az eucharisztikus áldozatra az Anasztasziszba tartó körmenet a nagybemenetének liturgikus helyén van. A jeruzsálemi liturgia a VII. századig irányt adó volt a keresztény világban.

³⁶ Coüiasnon Ch., OP által javasolt Szentsír templom alaprajz közli KROLL. G., *Jézus nyomában* (ford. Diós I.) Szent István Társulat Budapest 1980, 489.

Reggel a püspök maga olvassa fel az Úr feltámadásáról szóló részletet az Evangéliumból

*Et tunc ubi stat episcopus intro cancellos, prendet evangelium et accedet ad hostium et leget resurrectionem Domini episcopus ipse*³⁷” És a püspök³⁸ a (Szent Sír) rácsa mögött állva, vette az Evangéliumot, és elment az ajtóig³⁹ és maga a püspök olvasta fel az Úr feltámadását” és valószínűleg a szenvedéseit is, mert Egeria beszámol arról, hogy *Quod cum coeperit legi, tantus rugitus et mugitus fit omnium hominum et tantae lacrimae, ut quam vis durissimus possit moveri in lacrimis Dominum pro nobis tanta sustinuisse* „amikor elkezdí a felolvasást, olyan nagy a sírás és sóhajtozás az egész nép részéről és olyan nagy a sírás, hogy a legkeményebb (ember) is könnyekre fakad, hogy az Úr milyen sokat szenvedett értünk.”⁴⁰

A Martyriumban vasárnapi liturgiát fiuntomnia secundum consuetudiem⁴¹ tartják

*in ecclesia maiore, ..., et fiunt omnia secundum consuetudinem, qua et ubique fit die dominica*⁴²

„a nagytemplomban ...minden a megszokott módon történik, ahogy ez az Úr napján napján mindenhol másutt zajlik...”

Arra, hogy Egeria gyakorló keresztény „*parthene*”, a legjobb bizonyíték, hogy a latin szertartásokat magabiztosan ismeri, és azonosítani tudja azokat a részeket, amelyek „a mindenütt meglevő szokás szerint zajlanak”⁴³, még görög nyelven is és képes azonosítani a szertartás részeit és felhívni a figyelmet azokra a részekre, amelyek eltérnek a latin rítustól:

37 Itinerarium XXIV/10.

38 Mai liturgiában is az áldozópap olvassa fel az Evangélium szavait, míg az apostoli olvasmányokat a kántorra, a könyörgéseket a hívekre bízza, hogy eképpen is közvetítse a hívők felé, hogy az Evangélium az Isten szava.

39 Érdekes kérdés az hogy az „*accedet ad hostium*” kifejezéssel Egeria melyik ajtóra utal, mert ha a Szent Sír kápolnájának ajtajára, akkor a püspök az ajtóval szemben áll - ez megegyezik a bizánci szertartás húsvét hajnali körmenetének befejező aktusához, amikor a pap a kereszttel kopogtatva nyitja meg a templom ajtaját és a nép beömlik a kivilágított templomba.

40 *Egeria útinaplója Szentföldi zárandoklat a IV. századból* (ford. Ivancsó I.) Ókeresztény örökségünk sorozat JEL kiadó, Budapest, 2009, 25.11.

41 Itinerarium XXV/1.

42 Itinerarium XXV/1.

43 *Egeria útinaplója Szentföldi zárandoklat a IV. századból* (ford. Ivancsó I.) Ókeresztény örökségünk sorozat JEL kiadó, Budapest, 2009, 25.2.

*at ubi autem missa facta, fuerit ecclesiae iuxta consuetudinem, qua et ubique fit*⁴⁴

„az elbocsátás után, az egyház előírása szerint, ahogy mindenütt szokás” - írja.

Az egyik legfontosabb liturgiátörténeti megállapítás, amelyet Útinaplójából levonhatunk, hogy a IV. századra már kialakult a vasárnapi miseáldozat egységes módja, amelyet Keleten és Nyugaton is elfogadtak és használtak. Ez megegyezik azzal a megállapítással, amit Baumstark I. liturgikus törvényében⁴⁵ rögzít: A liturgikus rítusok a különbözőségtől az egység felé tartanak és nem fordítva.

5. ábra A Martyrion óriási méretű öthajós kialakítású bazilika volt ⁴⁶

A jeruzsálemi vasárnapi igeliturgia a Martyrionban becsülhetően reggeli 7 és 11 óra között zajlott, hosszabb ideig mint amit Egeria Nyugaton megszokott. Nem azért, mert más liturgikus elemeket tartalmazott, mint a latin gyakorlat, hanem azért, mert több pap és püspök is prédikált, ezért tartott a homília hosszabb ideig.

44 Itinerarium XXV/2.

45 Nyírján J.: *Robert Taft liturgikus „törvényei”, Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból*” c. konferencia anyaga (szerk. Seszták I.) Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2007.

46 Corbo V. V. O.F.M., Allita E. O.F.M. *HolySepulchre* online <[youtube.com/watch/?v=7Irtcv-NUKGY](https://www.youtube.com/watch?v=7Irtcv-NUKGY)> Letöltés: 2019.04.21.

Csak vasárnap van homília⁴⁷

*Sane quia hic consuetudo sic est, ut de omnibus presbyteris, qui sedent, quanti uolunt, praedicent*⁴⁸ „itt az a szokás, hogy a jelenlevő papok közül, akik akarnak, prédikálhatnak”

et post illos omnes episcopus praedicat „majd mindnyájuk után pedig a püspök prédikál”

*quae praedicationes proterea semper dominicis diebus fiunt*⁴⁹

„ezek a prédikációk mindig vasárnap történnek”...⁵⁰

ut semper erudiatur populus in scripturis et in Dei dilectione:

„hogy mindig oktassák a népet a Szentírásra és az Isten szeretetére”

Egeria egyértelműen leszögezi, hogy igeliturgiát csak vasárnap délelőtt tartottak. Jeruzsálemben általában egyszerre több jól felkészült keresztény teológus, köztük zarándok püspökök is tartózkodtak. Az Evangélium aznap felolvasott részletéről szóló gondolataikat nem a hét különböző napjain szétszórva, hanem egymás, a jeruzsálemi püspök és az összes hívő előtt fejtették ki. A hívők ezt bizonyára nagy érdeklődéssel hallgatták, sajnos Egeria gyenge görögösége miatt nem érti és unatkozik, *quae predicationes dum dicuntur, gradis mora fit* „ezek a prédikációk nagyon késleltetik a szertartás befejezését”⁵¹ - panaszkodik.

(Merem feltételezi, hogy a homíliák alatt a hívők ülhettek, bár azt a tényt, hogy a hívők a szertartás alatt leülhettek, Egeria csak az Olajfák hegyén a húsvét előtti virrasztásnál jegyzi meg. Véleményem szerint csak az Evangélium felolvasása és a liturgikus részek alatt kellett állniuk, ahogy ezt forró éghajlat és a hívők változó életkora indokolja.)⁵²

47 Az igeliturgiában a különböző keresztény rítusokban más és más szövegek vannak: a szír liturgiában a törvény, próféták, nem evangéliumi és újszövetségi részek, a jakobitáknál 3 rész az ószövetségből, 3 rész az újszövetségből, a koptok az eucharisztia előtt csak az Újszövetséget olvassák, míg Milánóban a szokott részek mellé a napi vértanú élettörténetét is oda vették Várnagy A.: *Liturgika, Katolikus főiskolai jegyzetek*, Budapest 1985, 35.

48 Itinerarium XXV/1.

49 Itinerarium XXV/1.

50 *Egeria útnaplója Szentföldi zarándoklat a IV. századból* (ford. IVANCSÓ I.) Ókeresztény örökségünk sorozat JEL kiadó, Budapest, 2009, 25.1.

51 Uo. 25.1.

52 A görögkatolikus szertartásban ennek liturgikus nyoma maradt, az Evangélium olvasása előtt felszólítják a hívőket: „Bölcsesség, igazhívők, hallgassuk a szent Evangéliumot”, amelynek eredeti jelentése az volt, hogy „álljatok fel” (tehát azelőtt a hívők feltételezhetően ültek).

Az eucharisztikus áldozaton csak kipróbált hívők vehetnek részt az Anasztasziszban

*aperiuntur omnia hostia de basilica Anastasis*⁵³ „az Anasztaszisz bazilikájának minden ajtaja megnyílik”

intra omnis populus, fidelis tamen nam cathecumini non „belép az egész nép, de csak a hívők, a katekumenek nem”⁵⁴

Az igeliturgia végén a püspök és a hívők lassú, díszes menetben himnuszok éneklése közben az Anasztáziszhoz vonulnak, majd és a püspök „a korlát mögött” eucharisztikus áldozatot mutat be. A leírás arra utal, hogy egy rövid szertartásról van szó, valószínűleg az anafórát mondta el a püspök. Továbbra is kérdés marad, hogy szétozott-e az eucharisztikus lakomát a hívők között, sajnos erről Egeria nem ír, nyitva hagyva számunkra a kérdést. Lehetséges, hogy természetesnek veszi az áldoztatást, mint a „felajánlás” természetes tartozékát és ezért nem említi meg. Sinai zárandokútja alatt áldoztatták az őt kísérő presbyterek, amelyet a *hac sic communicantibus nobis* „a szentáldozásban részesültünk” - kifejezéssel ír le. (Ha csak szigorúan az Egeria által leírtakat vennénk figyelembe, abból az következne, hogy csak Nagyböjtben szombat reggel⁵⁵ és Nagycsütörtökön áldoztatták meg a hívőket nagyobb tömegben, mert ezekről számol be leírásában. Ezzel szemben dr. Ivancsó István atyának, a kérdés szakértőjének a véleménye az, hogy nem fejeződhetett be püspöki liturgia eucharisztia nélkül, és véleményét én is osztom. Ez esetben Egeria természetesnek veszi, ezért nem említi.)

*„intra episcopus et statim ingreditur intra cancellos martyrii lepuncae*⁵⁶
„bevonul a püspök is, és rögtön a mártíromság barlangjának korlátja mögé megy” (bemegey a Szent Sír barlangjába)⁵⁷

53 Itinerarium XXV/2.

54 A görögkatolikus szertartásban ennek liturgikus nyoma maradt, „az ajtókat, az ajtókat” szól a felszólítás, amelyre az ajtónállók, a „ostiariusok” vagy „ianitorok” bezárták a templom ajtait, hogy a titokfigyelem teljes mértékben megvalósuljon.

55 *„omnes communicant qui volunt eadem die in Anastase communicare”* Itinerarium XXVII/9 nagyböjtben minden szombat reggeli istentiszteleten „mindenki áldozhat, aki akar ezen a napon az Anasztasziszban”.

56 Itinerarium XXV/3.

57 A görögkatolikus püspöki liturgiában ennek nyoma maradt: a püspöki liturgiában a proskomídiát az igeliturgia után a nagybemenet előtt maga a püspök végzi el (Ivancsó professzor úr felhívja a figyelmet arra, hogy a proskomídia eredeti helye itt volt, csak később került a liturgia elé) a előkészített „drága ajándékokat” átadja a papságnak, akik liturgikus nagybemenetet tartanak - a püspök nem tart velük, hanem a királyi ajtóban fogadja a visszatérő menetet. Megalapozottan feltételezhetjük, hogy Jeruzsálemben az igeliturgia után a proskomídiát még a Martyrionban végezték el, a felajánlási menetben a papság ünnepélyesen átvitte az adomá-

*primum aguntur gratiae Deo*⁵⁸, et sic fit orationem pro omnibus⁵⁹”

„először hálát ad Istennek, majd mindenekért imádkozik”

post modum mittet uocem diaconus, ut inclinent capita sua omnes, quomodo stant

„aztán a diakónus felszólítja mindazokat, akik jelen vannak, hogy hajtsák meg fejüket”

et sic benedicet eos episcopus stans intra cancellos interiores et post modum egeditur

„a püspök a belső korlát mögött állva megáldja őket, aztán pedig kijön”⁶⁰

Ezután könyörgések, áldás és a püspöki kézrátétel következik, és ezzel véget ér a rövid mintegy félórás szertartás. A papság és a hívők pihenőre térnek az alkonyati istentiszteletig.

4. Az *Itinerarium* legfőbb értéke - hiteles beszámoló a hívek cselekvő részvételéről

Már a múlt század végén megszorodtak az *Itinerarium*-mal foglalkozó tudományos munkák, jelenleg a téma virágkorát éli, a tudományos világ kezdi megérteni, milyen ritka kincset kapott kezébe a csodaszerű körülmények között felfedezett írással. Ivancsó professzor költőien érzékeny és laikusok által is élvezhető fordítása megnyitotta az utat ahhoz, hogy magyar nyelven is foglalkozhassunk a témával.

Ismerkedjünk meg *Itinerarium* néhány mai értékelésével (saját fordításomban):

nyokat a az Anasztasziszba. A püspök már előttük elfoglalta a helyét a Szent Sír ajtajában és átvette kezeikből.

58 „*primum aguntur gratiae Deo*” dr. Ivancsó István szerint jelentheti az eucharisztikus liturgiát, véleményem szerint a „köszönetet mondani” kifejezés a görög nyelvű „eucharisztikus imádság” tükörfordítása, a római egyház a „*gratiarumactio*” szavakkal írja le ma is „*In cipit canon actionis*” itt kezdődik az eucharisztikus ima - így szerepel VÁRNAGY A. *Liturgika, Katolikus főiskolai jegyzetek*, Budapest 1985, 49.

59 „*oratio super populum*” a jelenlegi római gyakorlatban.

60 A Római Katolikus Egyház négy eucharisztikus imája közül kettő számít ősi eredetűnek 1. Hippolytos kánonja, amely a Didakhéból ismert, valószínűleg 200 és 250 között keletkezhetett 2. Vagaggini professzor által ősi kánontöredékekből összeállított érdekes kísérlet - mindkettő igen rövid. A jeruzsálemi liturgiában nagy valószínűséggel az anafóra csak az epiklézist, az alapítás igéit, az anamnézist és felajánlást tartalmazta.

„Egeria levele, amelyet szeretett nővéreihez írt *per se* első személyben, egy útleírás, pontos leírása utazásainak és részletes beszámoló a jeruzsálemi liturgiáról. ... Az a zarándoklat, amelyet ebben a levélben leír, egyrészt érzelmi folyamat, másrészt az Írások megértését célozza. Egeria a Bibliát mint úti vezetőt használja.”⁶¹ (O. Limur)

„Egeria pontos és szenvedélyes leírása a jeruzsálemi liturgiáról értékes információkat ad át. Nincs még egy olyan írás, amely ilyen mélyen mutatná be a jeruzsálemi szent helyek szertartásai során átélt légkört, ahogy ő képes volt!”⁶² (L. Perdone)

„Egeria beható pillantást nyújt egy IV. századi keresztény zarándok lelkületébe”⁶³(E.D. HUNT)

„Egeria érzelmileg felfokozott leírása a szent helyek meglátogatásakor egy egyfajta új viszonyulást jelez, amely a konstantini fordulat utáni évtizedekre jellemző. ... Előadói stílusa ünnepli a világ kereszténnyé való átformálását, szövegének stílusa tükrözi Eusebius bizonyosságát az új keresztény világban. Levelében a bibliai múlt és a megszentelő jelen folyamatosságába vetett meggyőződés sugárzik...”⁶⁴ (R. Markus)

Valamennyi tanulmány kiemeli Egeria magas érzelmi fokon átélt leírását, és kivételesen személyes hangú beszámolóját a jeruzsálemi hívek mélyen átélt részvételéről a jeruzsálemi liturgiában. A szerzők fő szempontnak tartják, hogy a korabeli írók közül szinte egyedüliként, mint hiteles szemtanú számol be arról, hogy a hívők milyen lelkesültséggel és odaadással vettek részt a liturgikus cselekményekben, a kora hajnali, még a kakas kukorékolása előtti zsoldározástól az egész éjen át folytatott virrasztásig. Szeretnék néhány részletet bemutatni, hogy a jeruzsálemi hívők az egyes liturgia részeket hogyan értelmezték, mely részeket tartották fontosnak, magukhoz közel állónak.

1. példa Minden vasárnap a püspök a Szent Sír rácsa mögött állva, vette az Evangéliumot, és maga olvasta fel az Úr feltámadását és valószínűleg a szenvedéseit is, mert Egeria beszámol arról, hogy:

61 O. Limur: „*Early pilgrimage itineraries (333-1099)*”. In: L. J. Taylor: *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* Leiden, Brill, 2009, 1-4.

62 L. Perdone „*Jerusalem, a city of prayer in Byzantine era*” in *Proche-Orient Chrétien* 64, 2014, 5-30.

63 E.D. Hunt: *Holy Land Pilgrimage in the later Roman Empire A.D. 312-460* Oxford Clarendon Press, 1982, 86.

64 R. Markus: *Mapping History Redemption: Eschatology and Topography in the Itinerarium Burdigalense* in *Jerusalem: Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity and Islam*, ed. I. LEVINE New York and Jerusalem, 1998, 163-187.

*Quod cum coeperit legi, tantus rugitus et mugitus fit omnium hominum et tantae lacrimae, ut quam vis durissimus possit moveri in lacrimis Dominum pro nobis tanta sustinuisse*⁶⁵

„amikor elkezd a felolvasást, olyan nagy a sírás és sóhajtozás az egész nép részéről és olyan nagy a siránkozás, hogy a legkeményebb (ember) is könnyezik, hogy az Úr milyen sokat szenvedett értünk”(saját fordításom)

2. példa Nagyszerda esti szertartásban:

*... presbyter ... legit illum locum, ubi Iudas Scariotheshiuu ad Iudeos, definit, qui deidarent, ut traderet Dominum. Qui locus at ubi lectus fuerit, tantus rugitus et mugitus est totius populi, ut nullus sit, qui moueri non possit in lacrimis in ea hora*⁶⁶

„a pap... felolvassa azt a részt, ahol Iskarióti Júdás elment a zsidókhoz, és megállapodott, hogy mit adnak neki, hogyha elárulja az Urat. Azon a helyen, amikor ezt olvassák, akkora üvöltözés és szitkozódás támad az egész nép részéről, hogy nincs senki, aki nem állja meg, hogy ne könnyezék abban az órában”(saját fordításom)

3. példa Egeria beszámol róla, a Getszemané kertbe való megérkezés után
*... item legitur ille locus de euangelio, ubi comprehensus est Dominus. Qui locus ad quod lectus fuerit, tantus regitus et mugitus totius populi est cum fetu, ut forsitan porro ad ciuitatem gemitus populi omnis auditussit*⁶⁷

„Az evangéliumból azt a részt is felolvasták, amikor az Urat letartóztatják. Akkor, amikor ezt felolvasták, az egész nép felháborodása és zúgolódása olyan nagy az Úr halálán, hogy a nép siránkozását talán az egész város hallja.”(saját fordításom)

4. példa Nagypénteken a III. és VI. óra között olvassák a szenvedési olvasmányokat

*Ad singulas autem lectiones et orationes tantus affectus et gemitus totius populi est, ut mirum sit, nam nullus est neque maior neque minor, qui non illa die illis tribus horis tantum ploret, quantum nec extimari potest, Dominum pro nobis ea passum fuisse.*⁶⁸

„De minden egyes olvasmánynál és imádságnál annyi érzelem és sóhaj keríti hatalmába az egész népet, hogy nem meglepő, hogy nincs senki, se idős, se gyermek, (se gazdag, se szegény: mindenki?) aki el nem sírja magát azon a

65 Itinerarium XXXVI/3.

66 Itinerarium XXXIV/1.

67 Itinerarium XXXVI/3.

68 Itinerarium XXXVII/7.

három óra alatt, annyiszor, hogy azt már meg sem lehet megbecsülni - azért, mert az Úr értünk szenvedett.” (saját fordításom)

5. példa Felnőtt keresztelésnél, amikor a neofitáknak a püspök hitünk szent titkait tárja fel:

*Disputante autem episcopo singula et narrat et ante uocessunt collaudantium, ut porro foras ecclesia audiantur uoces eorum.*⁶⁹

„Amikor a püspök mindent elmagyaráz és elmond nekik, olyan hangosan kiáltozva dicsérik (a feltámadás hírét tudtul adó püspököt), hogy hangjuk messze hangzik a templomon kívül is.” (saját fordításom)

5. Összegzés

Összefoglalva a fenti példákat, rácsodálkozhatunk arra, hogy a korabeli hívők milyen mély érzelmi átéléssel vettek részt a misén. Számukra ez nem „megemlékezés” volt, hanem életük része, megváltásuk jelen ideje. Júdás árulása és Krisztus szenvedései számukra a jelenben történtek. Holtuk utáni feltámadása nem csak egy „remény”, hanem biztos tudás, amelybe többéves előkészület és hosszú böjtölés után, maga a püspök szigorúan zárt ajtó mögött avatja be őket. Lelkesültségükből és istenszeretetükből csak meríthetünk: merjünk valóban sírni Nagypénteken és teljes szívünkből örülni a Húsvétkor az üres sírnál!

⁶⁹ Itinerarium XLVII/2.

KISS-KÖKÉNYESSY ZSÓFIA

ELTE BTK

A kulturális örökség paradigma, a görögkatolikus örökség megközelítési lehetősége

A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából e tanulmányt a Nyíregyházán felépült, és 2023 áprilisában megnyíló Görögkatolikus Múzeum hívta életre. A Múzeum létrejötte egyébként is egyedülálló lehetőség, hiszen mindenzidáig a magyar görögkatolikusoknak nem volt ennyire átfogó intézményi lehetőségük saját kincseik gyűjtésére és bemutatására (a Múzeum jogelődje az 1983 óta működő Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, amely azonban nem múzeumi besorolással és szerényebb lehetőségekkel működött).

A Múzeum megalapításával egyidejűleg megszorodott az írásos dokumentumokban fellelhető, és a mindennapi közbeszédben is egyre többször elhangzó „görögkatolikus örökségünk” kifejezés. Jelen tanulmány célja, hogy rövid betekintést adjon abba, hogyan definiálható a kulturális örökség-paradigma, és milyen szempontok mentén hasznosítható a görögkatolikus javak számbavételénél és vizsgálatánál, különös tekintettel a Görögkatolikus Múzeum jövőbeni intézményes feladataira.

MI a kulturális örökség? Mi NEM a kulturális örökség? –tehetnénk fel a kérdést, hiszen napjainkban számos helyen hallhatjuk felbukkanni ezt a kifejezést. Beszívódott társadalmunk szövetébe ez a fogalom. De tudjuk-e pontosan, mit is jelent?

1. A kulturális örökség

A másodikvilágháború pusztításai után a világ államai összehangolt lépéseket tettek a két világháború utáni örökségmegőrzés, valamint a háború traumáinak feldolgozása érdekében. A Nemzetek Szövetsége történelmi épületek és műtárgyak védelméről szóló nyilatkozat-tervezetének 1939-es szövegét az alapító okiratokban az UNESCO már használta, és ösztönöz-

te a világ megőrzéséről szóló 1954-es Hágai Egyezmény koncepcióját. Úgy tervezték, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának cikkeire építenek, amelyekben a kulturális örökséggel kapcsolatos ügyek és az emberi jogok együtt szerepelnek. Ez nyilvánvaló választ adott a második világháború megsemmisítő rombolásai után, beleértve az egész városok (Drezda, Rotterdam, Varsó és Hirosima) teljes körű letarolását, amelyek arra készítettek a megalakuló UNESCO-t, hogy megvédje a közös örökséget. 1964-ben az UNESCO vezető szerepet vállalt a műemlékek és műemléki helyszínek megóvására és helyreállítására vonatkozó Velencei Karta kidolgozásában.¹

A nemzetközivé válás mellett a megőrzés és a nemzeti (helyi) identitás közötti kapcsolatok kutatása és értelmezése 1945 után egyre hangsúlyosabbá vált. A kulturális identitás fogalma kulcsfontosságú tényező volt a háború után eszmélő államok öndefiníciójának újraalkotásában. A létrejövő „örökségi ipar” fellendülése megfigyelhető a második világháború után már létező múzeumoknál is, melyek létrejötté 95%-ban a háború utánra datálható. Mindemellett számos európai városban komoly erőfeszítéseket tettek a háború előtti városi örökség helyreállítása érdekében.²

1972. november 16-án véglegesítették és írták alá az eddigi legátfogóbb és legjelentősebb egyezményt, melynek célja a világ egyetemes természeti és kulturális értékeinek megőrzése.³ Az UNESCO Világörökség Egyezmény olyan jogi eszköz és iránymutatás, amely lehetővé teszi, hogy globális szinten vállaljanak a nemzetek és népek felelősséget a világ kulturális és természeti értékeinek megóvása érdekében.⁴ Egy 1965-ös, washingtoni konferencián jutottak arra a döntésre, hogy a természeti örökségre is ki kell terjeszteni a megóvási törekvéseket: a kulturális emlékek megőrzését összekötötték a természeti helyek védelmével.⁵ A *World Heritage* fogalom is ekkor született meg.

1 Paul Betts – Corey Ross: „Modern Historical Preservation – Towards a Global Perspective”. In: *Past and Present* 226 (2015) 7–26.

2 *uo.* 22. Gérald Bolla

3 A Világörökség egyezmény létrejöttének lépéseit, a műhelymunkát, vitafolyamatokat behatóan ismerő, abban részt vevő Gérard Bolla *Episodes of a Painstaking Gestation* című írásában oszt meg egyedülálló információkat a folyamatról és a résztvevőkről. Gérald Bolla: „Episodes of a Painstaking Gestation”. In: Michel Batisse – Gérard Bolla (ed.), *The Invention of „World Heritage”*, Paris 2005, 67–94.

4 UNESCO „*Egyezmény a világ kulturális és természeti örökségének védelméről*”. 1972. november 16. (<http://www.vilagorokseg.hu/a-vilagoroksegről> – Letöltés: 2023. 01. 25.)

5 A természeti örökségről való gondolkodás alakulásáról, valamint a történeti előzményekről részletesen ír tanulmányában Corey Ross. Corey ROSS, „Tropical Natureas Global Patrimoine: Imperialism and International NatureProtection in theEarlyTwentiethCentury”, in *Past and Present* 226 (2015), 214–239.

Az indítvány végül az Egyesült Nemzetek 1972-es stockholmi konferenciáján került felterjesztésre. A résztvevő államok egyhangúlag döntöttek a szövegjavaslatról, amelyet az UNESCO Közgyűlése „Egyezmény a világ kulturális és természeti örökségének védelméről” címen még ugyanebben az évben elfogadott. Az Egyezmény ratifikálásaután 1978-ban vették fel az első helyszíneket a Világörökségi Listára.⁶

2. A Világörökség egyezmény

Az „Egyezmény a világ kulturális és természeti örökségének védelméről” egyértelműen megfogalmazza, hogy mi minősül kulturális és természeti örökségnek. Az első passzus részletesen foglalkozik a kulturális örökség meghatározásával. A cikk pontjai alapján megállapítható, hogy elsősorban tárgyi javakról, műemléképítészeti elemekről, művészeti alkotásokról rendelkezik, melyek valamilyen egyetemes értéket őriznek vagy képviselnek. Ekkor még nem jelenik meg az a később jól felismerhető igény, hogy a tárgyi emlékekhez nem feltétlenül köthető, de az örökség megőrzésében, reprezentációjában, továbbadásában fontos szerepet játszó rítusok, módszerek, szokások, ezek szellemi hátterei is megőrizhetők legyenek (a szellemi örökségről szóló egyezmény megalkotására csak az ezredforduló után, 2003-ban nyílt lehetőség, részint az örökség fogalom kulturális örökséggé való módosulásával, mely a fogalomhoz tartozó identitáskonstrukciókkal együtt nyer értelmet).⁷ A második cikk rendelkezik a természeti értékekről. Az egyezmény szövege továbbá kimondja, hogy az örökségek kijelöléséről minden állam maga rendelkezik saját területén (3. cikk), az óvás szintén a részes állam feladata (4. cikk), valamint a hatékony intézkedésről (6. cikk), az örökséget a világörökség részének tekintő passzusokról (7. cikk), és a kormányközi bizottságról (8–14. cikkek) is rendelkezik. Ezen felül az egyezmény további része szól a nemzetközi alapról, a juttatások és segítségének módozatairól és feltételeiről, valamint a nevelési programokról.

6 Világörökségi egyezmény (<http://www.vilagorokseg.hu/a-vilagoroksegrol> – Letöltés: 2023. 01. 25.)

7 UNESCO „Egyezmény a világ kulturális és természeti örökségének védelméről”. 1972. november 16. Vö.: Sonkoly Gábor, *Bolyhos tájaink: a kulturális örökség történeti értelmezései*, Budapest 2016.

3. A Világörökség egyezmény után

A második világháború utáni korszakban az UNESCO nemzetközi szervezetében az államok számos örökségi egyezményt tárgyaltak meg és hoztak létre, a 2000-es évek elejére végre a víz alatti és immateriális (szellemi) örökségre (2001 és 2003) is reflektáltak. Ezek mindegyike szabályokat állapít meg a kulturális javak és gyakorlatok kinevezésére és kiválasztására, amelyeket globális listákon kell elhelyezni. Az egyezmények szerint feladat az emberiség kollektív kulturális gazdagságának meghatározása és megőrzése. Minden egyes egyezményt operatív iránymutatások kísérik, és minden egyezményhez tartozik egy apparátus, aki a pályázókat segíti és foglalkozik a kormányközi bizottságok problémáival, jelölési terveiket pedig megítéli.⁸

A kulturális örökség-diskurzus kialakulása és fejlődése rendkívül összetett kérdéskör.⁹ Ez részint abból fakad, hogy már a kulturális örökség fogalom maga is egy folyamatosan változó, rohamosan táguló kifejezés, rendszer, mindinkább bővülő intézményi háttérrel, tudományos kutatásokkal, mindeközben különleges helyzetéről sem szabad megfeledkezni.

Egyrészt a létrejött Világörökség egyezmény minden túlzás nélkül az emberiség eddigi egyik legnagyobb szakmai apparátust megmozgató, kulturális, természeti és emberi értékeket megőrző kezdeményezése volt, amely esetében a hidegháború korszaka ellenére példátlan összefogás valósult meg a második világháborút elszenvedő világértékeinek mentése érdekében. Ugyanakkor a fogalom értelmezési kerete folyamatosan tágul, egyre összetettebb, és csak az UNESCO megalapításától eltelt időszakot figyelembe véve is rendkívül gyorsan táguló és fejlődő fogalomtörténeti jelenséggel számolhatunk.

„[...] a kulturális örökség a legkisebb falusi közösségektől az emberiség egészéig szervező elvvé vált, mely alkalmasnak tűnik arra, hogy reprezentálja e közösségek identitástudatát.”¹⁰ A kulturális örökség esetében az egyik

8 Regina F. Bendix – Aditya Eggert – Arnika Peselmann, „Introduction: Heritage Regimes and the State” in Regina F. Bendix–Aditya Eggert–Arnika Peselmann (ed.), *Heritage Regimes and the State*. (Göttingen Studies in Cultural Property 6.), Göttingen 2012, 11–20.

9 Erdősi Péter - Sonkoly Gábor (szerk.), *A kulturális örökség*. Budapest 2004; György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.), *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, Budapest 2005; Peter Howard – Bryan Graham (ed.), *The Routledge Research Companion to Heritage and Identity*, Abingdon 2008.

10 Sonkoly Gábor, „A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség”. In: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.), *Politika és nemzetiidentitás Közép-Európában*, Budapest 2001, 10.

legszembeütőbb változás, hogy a pusztán tárgyi emlékeket tömörítő örökség-fogalomból napjainkra eljutott a fogalom egyfajta identitáskifejező szerepig, sőt, ezt a feladatot részben a történetírástól vette át.¹¹ A fogalom mára nem csupán egy komplex jelenség, de lassanként attitűdként fogható fel. Már csak azért is, mert – szinte példátlan módon – egyszerre van jelen benne a tudományos törekvés és keretrendszer, a társadalmi egységek öni-identifikációjához szükséges elemek, mindez pedig egyre bővülő intézményi háttér és széleskörű nemzetközi figyelem, valamint támogatottság segítségével működik. Jól megjeleníti a problémát az örökség mint „fogyasztható produktum” a turizmuson keresztül, az örökség, mint nemzeti öntudat- és identitáskifejező eszköz, ugyanakkor az örökség, mint a tudományos kutatások tárgya. A fogalom maga nemcsak a „birt javak” leírására és összegyűjtésére megfelelő, hanem meghatározhatja az „örökhagyó/örökös” identitását is.¹² „A kulturális örökség-fogalom elterjedésének kulcsa, hogy általa bármely közösségszámára lehetővé válik egyéni emlékezetéből fakadó, épp aktuális identitásának intézményesítése.”¹³ Az 1940–2000 évek folyamán megtörtént a fogalmi keretek kibővülése, nemzetközi intézményesülése.

4. A kulturális örökség recepciója a rendszerváltás utáni Magyarországon

Habár már a kádári Magyarországon az 1985. évi 21. törvényerejű rendeletben kihirdették a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló, az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete Általános Konferenciájának ülészakán Párizsban, 1972. november 16-án elfogadott egyezményét (december 30.), a kulturális örökség-fogalom felhasználását és szempontjait hatékonyan tulajdonképpen csak a rendszerváltás után kezdték el alkalmazni. A legfőbb katalizátor a magyar államnak az Európai Unióhoz való csatlakozási szándéka volt, mely indukálta, hogy az Európai Unió állásfoglalásokhoz tartsa magát, próbálja azokat integrálni. Az Európa Tanács által kezdeményezett kormányközi együttműködések az 1990-es évek folyamán körbejárták a kulturális örökség, a műemlékvédelem

11 Sonkoly Gábor, *Bolyhos tájaink: a kulturális örökség történeti értelmezései*, Budapest 2016, 17–35.

12 Sonkoly Gábor, „A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség”. In: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.), *Politika és nemzetiidentitás Közép-Európában*, Budapest 2001, 10.

13 *uo.* 11.

és részproblémáiknak kérdéskörét, majd az évtized második felétől kezdve a közép-kelet-európai államokat is sürgették az együttműködésre.¹⁴

Magyarországon az 1990-es évek végén már találkozhatunk a kulturális örökség fogalmával állami szinten.¹⁵ 1997-ben új műemlékvédelmi törvényt hoztak létre (LIV. törvény)¹⁶, melynek első paragrafusában egyértelműen megjelenik a kulturális örökség kifejezés, mint a nemzeti vagyon része:

„I. § (1) A törvény célja, hogy azokat az építészeti, műszaki és a velük összefüggő művészeti alkotásokat, amelyek történelmünk pótolhatatlan emlékei és kulturális örökségként a társadalom számára - a nemzeti vagyon részeként - különleges értéket jelentenek, megfelelő védelemben részesítse, és megőrzésük, fenntartásuk, hasznosításuk, valamint tudományos kutatásuk (a továbbiakban együtt: műemlékvédelem) alapvető szabályait megállapítsa. (2) A műemlékvédelem hazai elveit és módszereit a műemlékvédelemre vonatkozó nemzetközi egyezményekkel és ajánlásokkal összhangban kell kialakítani.”

Az első paragrafus két pontjából is jól látszik, hogy kulturális örökségként elsősorban még az épített, művészeti és a hozzájuk kapcsolódó műszaki (ipari) örökséget határozzák meg, a 2000-es évek elején hozott szellemi örökségről szóló UNESCO-határozat szellemisége ekkor még hiányzik.

A másik szembetűnő pont a megfogalmazásban, hogy a kulturális örökséget a nemzeti vagyonon belül határozza meg, vagyis feltételezhető, hogy itt még a nemzeti kincsek leírására szolgáló *bagyomány*, *identitáskifejezéseket* helyettesíti. A törvény szövege a továbbiakban műemlékvédelmi szókésszlettel dolgozik.¹⁷ Ez egyrészt értékelhető úgy, hogy a többi európai államhoz hasonlóan, akik beemelték a kulturális örökség kifejezést az állami/nemzeti diskurzusba¹⁸, Magyarország is kialakította saját értelmezési keretét,

14 Erdősi Péter, „A „kulturális örökség” recepciójának kezdetei Magyarországon (1997–2000)”, in Bárdi Nándor – Lagzi Gábor (szerk.), *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*, Budapest 2001, 28.

15 *uo.* 28.

16 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről.

(<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700054.TV> – Letöltés: 2023. 01. 26.)

17 Erdősi Péter, „A „kulturális örökség” recepciójának kezdetei Magyarországon (1997–2000)”. In: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor (szerk.), *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*, Budapest 2001, 28.

18 A francia *patrimoine* szó a latin *patrimonium* kifejezésből ered, melyet a francia forradalomig az egyenesági öröklött javak tulajdonjogi meghatározására használtak. A fogalomtörténeti váltás akkor következett be, amikor a francia forradalom idején a francia kultúra javait pusztítani kezdték. Ekkor jelentek meg az első törekvések a múlt megőrzésére, és ekkor merült fel az a

melyben a műemlékvédelem egyfajta „utódjaként” indult el a fogalomról való gondolkodás.

Még egy fontos törvényről kell szót ejteni, ez pedig a szintén 1997-ben létrehozott „a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről” szóló törvény, melyben a muzeális intézmények tevékenységére, a könyvtári szolgáltatásokra, az oktatásra, a közművelődésre, az ismeretterjesztésre, a sajtóra és a tömegtájékoztatásra egyaránt kitérnek.¹⁹ Itt a kulturális örökség a kulturális javak szinonimájaként szerepel, kiemelve, hogy legfőbb szerepe a „nemzeti, nemzetiségi és etnikai kisebbségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, értékbordozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegítése”, mely „a társadalom közös érdeke.” A rendkívül összetett intézményeket és szempontokat magában foglaló törvény ugyanakkor nem gondoskodik például a levéltárakról, a természet védelméről stb. Ebben a törvényben rendelkeznek a Kulturális Örökség Igazgatóságának létrehozásáról is, melynek nevében benne foglaltatik az örökség, de egyébként a „kulturális javak” fogalmat használja mind a törvény, mind az Igazgatóság alapító okirata.²⁰

A kulturális örökség-fogalom 20. századi áttekintése nélkül aligha lehet megérteni a rendszerváltás utáni Magyarországon zajló folyamatokat. A kulturális örökség összetett jelentéstartalmából, alakulásából és a fogalmat körülvevő kontextusokból a nemzetközi értelmezés mellett elsősorban

tulajdonjogi kérdés/változás is, hogy a megmentett javak kinek a tulajdonát képezzék. Ekkor absztraháltak a *patrimoine* kifejezést, mely mindinkább lefedte jelentésben a nemzet (*Nation*) javait. A nemzeti tulajdon pedig indukálta a francia intézményrendszer precíz kiépülését a 19–20. század fordulóján. Az angol minta eltérő voltát az adja, hogy az ipari forradalom idején az eltűnőben lévő céhes termelés épületeit, nyomait kellett megmenteni a modernizáció vívmányaitól. Az angol védelem és megóvás kezdetben építészeti szempontok mentén fejlődött ki, és alulról jövő kezdeményezés volt. Sorra alakultak a tudós társaságok, akiknek munkája legtöbbször egy-egy örökségelem védelmében merült ki. Az angol fogalomrendszerben is más kifejezés terjedt el a franciához képest: itt a *patrimony* megmaradt a családjogi értelemben, és a *heritage* kezdte el betölteni azt a fogalmi keretet, melyet a franciák esetében a *patrimoine*. Az eltérő hatások miatt más és más területek leírására és értelmezési keretre ad lehetőséget.

19 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. (<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.TV>– Letöltés: 2023. 01. 26.)

20 Erdősi Péter, „A „kulturális örökség” recepciójának kezdetei Magyarországon (1997–2000)”. In: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor (szerk.), *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*, Budapest 2001, 28.

a megőrzésben és a nemzeti (helyi) identitás megalkotásában vagy újra definiálásában játszott szerepét fontos kiemelni. A kulturális identitás fogalma a háború utáni államok öndefiníciójának újra alkotásában az egyik legfőbb szerepet játszotta, az örökség, mint nemzeti öntudat- és identitáskifejező eszköz kulcsa lehet – kisebb értelmezési szinten alkalmazva – egy nemzetben belüli etnikai vagy vallási csoport identitásalkotásának megjelenítésében is. A rendszerváltás utáni Magyarországon megjelent a kulturális örökség-fogalom, és a kezdeti időszakban egyértelműen a magyar nemzeti javak, vagyis hagyományok tengelyén helyezkedett el, egyfajta szinonimaként.

5. A görögkatolikus örökség megközelítési lehetőségei

Ha összevetjük a magyar recepciót a Magyar Görögkatolikus Egyház rendszerváltás utáni tevékenységével, rendeződésével, párhuzamot vonhatunk. A nyíregyházi görögkatolikus kulturális intézmények a rendszerváltás utáni szabadabb légkörben rögtön megkezdték a fejlesztési munkákat, valamint minden intézmény esetében egyértelműen látható a múlt és kincseinek gyűjtésére, rendszerezésére, feldolgozására és értelmezésére irányuló szándék, és a legtöbb esetben sikerrel jártak. Ebben felfedezhető a görögkatolikusok egyértelmű törekvése arra, hogy saját javaikat, múltjukat szisztematikusan rendszerezzék, megismertessék azt a külvilággal, és ápolják, óvják a görögkatolikus örökséget. Ebben a görögkatolikus örökségben megjelenik a két fogalom, melyet már tárgyaltunk e kapcsán: a hagyomány és az identitás. A görögkatolikus (helyi) örökség jelentős részét képezi a gazdag bizánci rítus és az ehhez kapcsolódó hagyományok felkutatása, rögzítése. A kulturális örökség-paradigma pedig, amit eddig áttekintettünk, végső soron a magyar görögkatolikusság identitásának meghatározását, kifejezését és tudatosítását szolgálhatja, mind az egyház tagjai felé, mind pedig az egyházon kívüliek felé. Erre igyekszem most megadni a saját válaszomat. Véleményem szerint a kulturális örökség-paradigma olyan módszertant, attitűdöt tesz lehetővé, mellyel az egyháztörténeti kérdések áthelyezhetők más horizontokra is, valamint az egyházak történetéhez kapcsolódó gazdag szellemi, kulturális és anyagi javak vizsgálatára is komplexebb lehetőséget kínál. Felmerül a kérdés, hogy hogyan lehetséges egy jelenkori paradigma segítségével a múlt jelenségeit az anakronizmus veszélye nélkül feltárni. A kulturális örökség lehetőséget nyújt egy komplexebb, új megközelítés alkalmazására, melyből a

görögkatolikusok saját identitásalkotását, újra fogalmazását, valamint örökségük elemeit és szervezési elveit is fel tudjuk térképezni. A hagyomány és az identitás kifejezések egyértelmű jelenléte ebben a folyamatban (melyet már fentebb tárgyaltunk), segítheti a feltárást: olyan diszkurzív fogalmi keretek felállításával, amelyek az adott korszakban érvényesek, használatosak voltak. Ilyen „segítő” fogalmak lehetnek forrásokban megjelenő kifejezések, vagy a vizsgált korszakban megragadható szavak, például: öntudat, közösség, önérzet, nemzetiség, nyelv. Ezek a fogalmak nem megfeleltethetőek, és nem kiválthatók a kulturális örökség fogalmával, de segíthetik a görögkatolikus kulturális örökség komponenseinek meghatározását.

A kulturális örökség önmaga egy normatív fogalom, mely a létrehozó/alkotó és a befogadó/értelmező aktoroktól nagymértékben függ, hogy miként értelmeződik, tehát a párbeszéd közben is folyamatosan alakul, formálódik. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy görögkatolikus örökségünknel is hasonló az értelmezési keret: egy (részben) elzártnak feltételezett múlt emlékein, javain alapul a vizsgálat, de a mi értelmező közegünktől függ, hogy hogyan mentjük, gyűjtjük, rendszerezzük és tesszük hozzáférhetővé azt, amit a közös örökségünként ismertünk fel. A rendszerezés során a létrehozó/örök-hagyó önazonosságáról is információhoz juthatunk, s ezzel egy időben „az eredeti tartalom valami újjal, a birtokba vevő értelmezésével gazdagodik. Így az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, mindkettő az identitás része, amit meg kell keresni, elő kell ásni, meg kell őrizni, vagy újra fel kell fedezni.”²¹

6. Összefoglaló

A kulturális örökség jelenleg is egy folyamatosan alakuló, egyre komplexebbé váló paradigma, melyben a folyamatok és az értelmezési mezők állandó változása újabb és újabb jelentésbővülést, az értelmezési szintek kitágulását és sokszorozódását, illetve bármely vizsgálati kérdés jobb megközelíthetőségét teszi lehetővé. A görögkatolikus örökség esetében ez azt jelentheti, hogy az eddigi történeti, néprajzi, zenetudományi stb. vizsgálatokon túl további lehetőségek adódnak az egyes korszakok görögkatolikuságának behatóbb vizsgálatára, legyen szó mentalitásról, hagyományokról,

21 Sonkoly Gábor, „Örökség és történelem: az emlékezet technikái”. In: *Iskolakultúra* 3. (2005), 19–20.

önmeghatározásukról, vagy épp olyan tényezőkről, melyek nem feltétlenül ragadhatóak meg egy diszciplína mentén, hanem értelmezésükhöz tágabb kontextus szükséges. Véleményem szerint ennek a komplex megközelítésnek lehetnek intézményes letéteményesei a múzeumok, melyek, amennyiben képesek integrálni az „örökség-alapú” vizsgálatot a gyűjteményeik feldolgozásánál és közzétételénél, számos új információ birtokába juthatnak a talán már jól ismert gyűjteményi anyagok tekintetében is. A görögkatolikusok esetében korszakosan is nagy jelentőségű a Görögkatolikus Múzeum létrejötte, nemcsak azért, mert egy többszáz éves űrt pótol más történelmi egyházakhoz képest a múzeumalaptás terén, hanem azért is, mert felépítésével és elindulásával olyan (minden modern szakmai igényt kielégítő) múzeumi közeget tud teremteni, melyben a legkorszerűbb kutatások és a minőségi gyűjteménykezelés talál otthonra. A görögkatolikus örökség feltárásában új lehetőségeket teremt az intézményben elhelyezésre kerülő egyházművészeti gyűjteményi anyag, a fotótár, adattár, a népi folklór tárgyai, s ezek vizsgálata. Reméljük, hogy az eddigi kutatások, s a Múzeum berkein belül folytatódó szakmai munka megerősítik és kibővítik majd eddigi tudásunkat a görögkatolikus örökségről.

KÜHRNER ÉVA

SZAGKHF

Görög Katholikus Szemle = Görögkatolikus Szemle?

A közelmúltban történt, hogy egy kolléga tanácstalanul kereste fel a könyvtárat, kezében egy megjelenés előtt álló tanulmányáról készült lektori véleménnyel. A görögkatolikus témájú írás nagyon szakszerűen megalkotott volt, szabályos hivatkozásokkal teletűzdelve. A problémát az okozta, hogy a szerző egy hangzásra azonos görögkatolikus hetilap címét a korabeli és a lapon használt írásmód szerint írta le. A címekben a görögkatolikus szó ugyanis több alakban is szerepelt. A lektor figyelmetlenséget és helyesírási hibát feltételezve kér valamiféle egységesítést. Holott esetünkben egyáltalán nem ugyanarról a periodikáról, volt szó az idézett művek között csak „névrokonság” állt fenn.

Felvetődik a kérdés, ha egy könyvészeti kérdésekben jártas szakembernek is problémát jelent a periodikák azonosítása, akkor hogyan igazodik el egy laikus az időszaki kiadványok adatainak dzsungelében? Hogy lehet eldönteni, hogy a hasonló című kiadványok ugyanannak a sorozatnak tagjai vagy egészen más szériához tartoznak? Mennyi bibliográfiai adatot kell megadni ahhoz, hogy biztosan rátaláljanak a felhasználók egy szövegre?

A könyvtárosok számára egyértelműek a válaszok, de időnként még a tudományos kutatóknak is fejtörést okozhat a kérdés. Ez késztetett arra, hogy áttekintsem e kiadványtípust érintő problémakört, különös tekintettel a görögkatolikus kiadványokra.

I. A periodikák problematikája

„Időszaki kiadványoknak (periodikum) nevezzük azokat a bizonyos időközökben, előre meg nem határozott ideig megjelenő nyomdai termékeket, amelyek egymás után következő számokból, évfolyamokból, kötetekből, füzetekből vagy más folyamatos részegységekből állnak, s rajtuk sorszámozás vagy kelte-

*zés szerepel:*²² Az új információhordozók megjelenésével a fogalom módosult. A periodikának tekintünk újabban minden olyan dokumentumtípust, amely „*Bármely hordozón, egymást követő, rendszerint számozással vagy kronologikus megjelöléssel ellátott részekben közzétett, előre meg nem határozott időtartamra tervezett kiadvány*”²³

Michael Gorman angol, amerikai könyvtáros, könyvtártudós az időszaki kiadványt a könyvtártudomány legnagyobb problémájaként írta le, hiszen sajátos jellemzőjük az állandó változás, a „bibliográfiai instabilitás”, mely minden bibliográfiai elemet érint. A fő kérdés a változás mennyisége és minősége. Ez határozza meg, hogy egy kiadvány a változások után új kiadványnak tekintendő, vagy pedig nem.

A technikai fejlődés és a rendszerváltozás élénk kiadói tevékenységhez vezetett hazánkban. Régi lapok megszűntek, újak születtek, volt, amelyik folytatta valaha volt elődje életét. Az is megesett, hogy egy újonnan indult kiadvány egykor léteztetlap címével jelent meg. Amennyiben ezekben az esetekben nem közölték pontosan a periodika egyéb adatait, jókora zavart okozhattak a bibliográfusok, de leginkább a felhasználók körében. Márpedig a periodika adatokban bővelkedő kiadványtípus, és ezen azonosító adatok körét és alkalmazását jogszabályi előírások szabják meg.

Már egy 1852. május 27-kén kelt császári nyíltparancs az ún. *Sajtórendtartás* előírta, hogy milyen adatokat kell feltüntetni a sajtótermékeken. Az 1. cikkely 2. §-a így szól: „*Minden nyomtatványnak a nyomtató, a kiadótulajdonos, és ha különös kiadó létezik, ennek nevével is, valamint a nyomtatási helynek előadásával és a megjelenés idejének szokott megjelölésével kell ellátva lennie. Ugyanezen szabály érvényes az időszakos nyomtatványok (hírlapok, folyóiratok stb.) minden egyes lapjára (számára) vagy füzetére nézve is, azon további határozattal, hogy annak még a szerkesztő vagy szerkesztők nevét is kell tartalmaznia.*”²⁴

Az alapelv azóta ugyanaz.

A periodika részekeségeken (füzeteken, lapszámokon) az alábbi adatok találhatóak, melyek fontosak egy dokumentum identifikálása szempontjából:

- cím – a periodikát másik periodikától elhatároló adat

22 GYURÁK JÁNOS, *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*, Budapest 1977, 541.

23 SZILVÁSSY ZOLTÁNNÉ, *Az időszakos kiadványok – és egyéb folytatódó források – könyvtári kezelése*, Budapest 2006, 238.

24 PAÁL VINCE, *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*, Budapest 2017, 57–58. <https://mek.oszk.hu/17900/17957/17957.pdf> (letöltve: 2023. január 31.)

- alcím – a címet kiegészítő, magyarázó vagy, értelmező adat
- kiadó – a kiadványt közzé tevő személy vagy testület megnevezése
- megjelenési hely – az a földrajzi hely, ahol egy kiadvány kiadása, szerkesztése történik (eltérhet a nyomtatás helyétől)
- megjelenési év – a kiadvány megjelenésének tárgyéve
- évfolyam megjelölés – az időszaki sajtótermék egy naptári év alatt megjelent számainak együttese
- részegység szám – egy évfolyamon belül kiadott füzetek folyószámos, vagy egyéb módon (keltezés, évszak megjelölés) történő jelölése, mely a periodicitásra is utal
- ISSN szám – az 1970-es évektől használatos szabványos, nemzetközi periodika azonosító szám az ISSN 3297 és a honosított MSZ ISSN 3297 szabvány alapján

Ezek az adatok a periodika részegységek és a bennük található írások azonosítása szempontjából bírnak nagy jelentőséggel. Hibátlan közlésük azért fontos, mert a dokumentumon szereplő adatokat alkalmazzák a tanulmányok szerzői bibliográfiai hivatkozások készítésekor, ezek kerülnek be a különböző adatbázisokba és ezek alapján lehet utólag megtalálni egy írást.

2. Mi és miért változik?

A 20. század közepe előtt sok, stabil háttér nélküli kiadó létezett. Ez különösen érvényes volt az egyházi, így a görögkatolikus lapkiadásra is. Emiatt a kiadványok bibliográfiai élettörténetében nagy volt a változékonyság; előfordulhatott szétválás, kiválás, összeolvadás stb. A szerkesztők személyének változása gyakran koncepcióváltást, a tematika, cím vagy alcím módosulását és sokszor formai átalakulást is eredményezett. Új rovatok keletkeztek, a lap minősítése megváltozott és ezzel, akár a periodicitás (havi lapból hetilap), a terjedelem is más lett. Görögkatolikus példával élve: a Békesség hitvédő, társadalmi és közgazdasági lapból keresztény politikai újság, a Chrysostomos hitszónoklati füzetek helyett, lelkipásztori folyóirat lett.

A kiadványok sokszor nem profi szakértelemmel és stabil gazdasági háttérrel, hanem magánvállalkozásként, papok önzetlen munkája nyomán készültek. Néha nem tudták mit kezdjenek az átalakult dokumentummal, új kiadványként kezeljék, esetleg az előd folytatásaként, és ezáltal milyen adatokat tüntessenek fel rajta. Előfordulhatott, hogy ezek az önzetlen, „műkedvelő” kiadók nem is ismerték pontosan az előírásokat, ezért a kiadványaik

adathiányosan jelentek meg, és az impresszum adataikban füzetről füzetre változások figyelhetők meg.

A görögkatolikus lapkiadást különösen hátrányosan érintette a történelem is, mely könyvészeti értelemben zavart okozhat a késői használatnak. A trianoni döntés ugyanis lapok megszűnéséhez vezetett. A megszűnt lapokat aztán új szerkesztőségek új helyszínen, de hagyománytiszteltből a régi megszüntetett lap címét használva élesztették újjá; pl. az 1888-1901 között Ungváron kiadott Kelet című, a magyarországi görögkatolikusok érdekeit képviselő hetilap megszűnése után azonos címmel 1935-ben Miskolcon is megjelent is egy hitbuzgalmi lap. Különböző időszakokban (1913-14 és 1921-23) ugyan, de két Görögkat(h)olikus Népiskola is létezett.

3. Szerkesztés, kiadás és változás

Az előzőkből talán kitűnik, hogy a kiadók és a szerkesztőségek szerepe jelentős a lapok élettörténetében. Felelőségük nem csak a tartalom és az irányultság meghatározása, hanem rajtuk áll a megfontolt cím- valamint alcím választás és az egyéb adatok pontos közlése.

Előzetesen tisztáznunk kell, hogy mit takar a fenti két fogalom.

A kiadó az a természetes vagy jogi személy, aki egy kiadványt közzé tesz és felelősséget vállal az előállításért és terjesztésért. A kiadásért jogi felelősséget vállaló személy a felelős kiadó.

A szerkesztő viszont a periodika szellemi irányítója, aki témát ad a munkatársaknak, elbírálja a kéziratokat, összeállítja, azaz megszerkeszti, vagyis sajtó alá rendezi a kiadványt stb. A nagyobb szerkesztőségek élén felelős szerkesztő áll.

1872-től a kiadás és a nyomdászat is szabad iparrá vált, de a lapindítás jelentős tőkét igényelt. A bevételt az előfizetési díjak, majd később a hirdetések biztosították, de csak kellő példányszám esetén. A befolyó díjak pedig sok esetben épphogy fedezték a kiadásokat (pl. a nyomdát és az expedíálási stb. költségeket). Míg a nagy napilapok, részvénytársasági alapon vagy társas tulajdonban szerveződtek, a szűkebb társadalmi rétegeket megcélzó pl. felekezeti lapok eleinte kiadó hiányában többnyire magánkiadásban készültek. A kiadás, a szerkesztés gyakran egy személy kezében koncentrált, sőt sokszor még a nyomda is az ő tulajdonában volt. A görögkatolikus sajtóban jó példa erre Kozma János működése, aki több lap – Chrysostomos (1927-

1932), Göröghatolikus Lelkipásztor (1929-1931), Göröghatolikus Tudósító (1922-1926), KatolikaRevuo (1922), Kelet (1935), Máriapócsi virágoskert (1925-1932) – kiadója és szerkesztője is volt.

A felekezeti sajtó létrehozásának nehézségei jól tükröződnek a periodika szériák adatváltozásain is. Az 1921-ben Ivancsó Jenő Ödön által Máriapócsban indított Göröghatolikus Népiskola néhány szám után már a Hajdúdorog egyházmegyei Kántortanító-Egyesület orgánumává vált, majd 1923-ban a Magyar Göröghatolikus Tanítók Országos Egyesülete jegyezte. Ez a változás a periodika lényegét nem érintette, mindössze kisebb formai módosulásokkal járt együtt.

Míg a személyi és szervezeti változások koncepció váltást és ezzel együtt új címet, alcímet vagy ezek módosulását hozhatták, az anyagi okok lapszám ritkulást, vagy összeolvadást is eredményezhettek. Bizonyára ez az ok magyarázta a szerkesztőség azon döntését, hogy az önálló Chrysostomos című hitszónoklati lap két év után a Göröghatolikus Lelkipásztor melléklete lett, szerényebb küllemmel, más külalakgal és csökkentett oldalszámmal. Hasonló sorsra jutott a Jövők című ifjúsági lap, amely a Göröghatolikus Tudósító mellékletévé alakult át.

Ritkán, de megtörtént az is, hogy gyakoribb lett egy kiadvány megjelenése. Így változott az 1942-ig kétheti megjelenésű Göröghatolikus Szemle 1942-1944 között hetilappá.

Az utókor számára leginkább az jelent gondot, hogy a kényszerszülte de jószándékú lapkiadók nem minden esetben rendelkeztek kellő ismeretekkel a kiadás követelményeiről és hiányos impresszumú és félrevezető számozási adatokkal rendelkező lapok kerültek ki a nyomdákbaól.

4. A címváltozatokról

A periodikák címeit és alcímeit a borítók fedelén, amennyiben az nincs, az első lap fejlécén tüntetik fel. A cím állandósága fontos szempont egy nyomdatermék beazonosítása miatt. Nem csak kifejezőnek, de állandónak is kell lennie. Ennek ellenére, többnyire valamilyen szervezeti változás okán, előfordulhatnak kisebb címmódosulások (kibővülés, szűkülés stb.). Jó példa erre a Szegedi Göröghatolikus Élet (1936-1937) esete. Az 1937-1942 között Délmagyarországi Göröghatolikus Élet-re változott kiadvány, egyértelmű folytatása elődjének, amit az évfolyamszámozás is világossá tesz.

A történelem okozta az Egyház és Iskola címének változását. Az Eperjesi Egyházmegye egyházi és tanügyi hivatalos közlönyeként 1918 januárjában indult magyar nyelvű periodika 1919-ben már cirill betűkkel nyomtatva, Cerkov i Skola címen látott napvilágot. Mindkét kiadvány formátuma azonos, szerkesztője mindkettőnek dr. Szémán István (1880-1960) egyházmegyei főtanfelügyelő, kiadója pedig egyaránt az Eperjesi Egyházmegye. Mindössze a történelem haladt előre...

A fenti példákon túl a görögkatolikus felekezeti lapoknál sokkal gyakoribb a különböző, új helyesírási szabályok miatt keletkező címváltozatok esete; görögkatholikus – görög katolikus – görögkatolikus – görög katolikus – magyar rövidített formában gör. kath. – gör.kat.

Az írásmódváltozatok egyébként kormeghatározó jelleggel is bírhatnak. A „th” használata a 19-20. század fordulóján volt szokás. Az 1901-ben kiadott helyesírási szótár vegyesen használta a két alakot.²⁵ A két világháború között a „h” fokozatosan kikopott az idegen eredetű szavak írásalakjából.

Esetünkben probléma még az egybe- és különírás is. A 19-20. század fordulóján még akadémiai körökben is többféle írásmód volt használatban. 1922-ben megszületett egy szabályzat, amely szerint *„Mindig egybeírjuk az összetartozó szavakat, mikor egységes szónak, azaz egy fogalom kifejezőjének érezzük.”*²⁶ Ugyanakkor *„A jelző a főnévvel [...] csak akkor válik összetétellé, ha együtt valami új, egységes fogalom kifejezőjévé váltak.”*²⁷

A negyvenes években is azt volt még a vélemény, hogy *„A szavak egybeírására vagy különírására tehát bizonyos mértékben a beszélő szándéka, a hangsúly és a szórend is befolyással van.”*²⁸ Az 1929-es és az 1943-as helyesírásban különírva szerepel a görög- és a római katolikus fogalom is ellentétben pl. a görögkeletivel.²⁹

Leszögezhetjük azonban, az ilyen típusú címváltozatok önmagukban nem jelentik azt, hogy új periodika születéséről kellene beszélnünk. Ezekre a variációkra leginkább az adatbázisokból való kereséseknél kell gondolnunk.

Az eddigiekből látható, hogy egy lap pontos meghatározásához más pontosító, az értelmezést segítő adatokra is szükség van. Ezek a megjelenésre és számozásra utaló jelzések.

25 *A magyar helyesírás szabályai*, Budapest 1902, 58.

26 *A magyar helyesírás szabályai*, Budapest 1922, 98.

27 uo.

28 KISS JÓZSEF, *Magyar helyesírás*. Budapest 1943, 323.

29 uo. és BALASSA JÓZSEF, *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai*, Budapest, 1929. 288.

5. Megjelenési hely variációk

Miután a lapok kiadását és szerkesztését papok, vagy kántortanítók végezték, ha megváltozott a szolgálati helyük, változott kiadványuk megjelenési helye is. Erre számos példát találunk.

A Békesség megjelenési helye Nyírgyulajról Máriapócsra, a Görögkatolikus Népiskoláé Máriapócsról Nyíregyházára, a Görögkatholikus Tudósító-Nyírcsászáriból Nyíregyházára került.

A Görögkatholikus Tanító-t a Görög Katolikus Tanítók Országos Egyesülete jelentette meg hivatalos közlönyeként, szerkesztője a mindenkori egyesületi elnök volt. Az egyesületi elnök személyének változása és annak más működési helye magával hozta a kiadás helyének változását is. Míg Tóth István székhelye Nyíregyháza volt, Reskó János elnök és egyben felelős szerkesztő, Sárospatakon működött, így módosult a lap megjelenési helyszíne is. Ez a tény sem jelentette azonban új kiadvány létrejöttét.

6. A perdöntő kronológiai jelzések

A megjelenési év feltüntetése minden kiadvány esetén alapvető követelmény. Hozzá szorosan kapcsolódik az időszaki kiadványok esetében az évfolyamszámozás. E két fogalom között, azonban van egy lényeges különbség. Míg az év a kiadvány megjelenésének tárgyéve, az évfolyam az időszaki sajtóterméknek egy naptári év, azaz 365 nap alatt megjelent összes számainak együttese. Könyvtári kezelés szempontjából az évfolyamszám árulkodik arról, hogy folyamatos-e a megjelenés. Ezt jelezheti egyébként az egy évfolyamon belüli füzeteknél alkalmazott folytatólagos oldalszámozás is. Egy-egy évfolyam, egy-egy könyvtári egység, aminek az állományba vétel, raktározás, statisztikai stb. szempontjából is jelentősége van.

Különösen fontos az év és évfolyam pontos használata akkor, ha hagyománytiszteletből egy régen – akár több évtizede – kiadott periodika címét újból használják egy új kiadvány megjelentetésekor. Ez esetben az évfolyamszám nyomdailag is jelzi, hogy jogfolytonosságról, vagy új lapról van-e szó. Példaként a Kelet (1888. 1. évf. – 1901 és 1935 1. évf.) vagy a Görögkat(h)olikus Népiskola (1913. 1. évf. – 1914. 2. évf. és 1921. 1. évf. – 1923. 3. évf.) esetét említhetjük, ahol látszik, hogy évtizedek múltán olyan új kiadványok születéséről van szó, amelyek csak kölcsönözték elődjük címét.

A laikus szerkesztők régente kevesebb jelentőséget tulajdonítottak az évfolyam jelölésnek, ami aztán félrevezetheti a mai kutatókat, és sok munkát igényel a helyes adatok meghatározása. Hosszas nyomozással, a periodika átolvasásával sikerült csak rájönni például, hogy a Békesség című lap, mely 1918-ban és 1919-ben 1. és 2. évfolyamjelöléssel látott napvilágot, 1920-ban nem jelent meg, de ezt a „lyukat” beszámította a kiadó-szerkesztő az 1921-ben kiadott évfolyamnál, melyen a 4. évfolyam megjelölést alkalmazta. Hasonló eset történt a Délmagyarországi Görögkatolikus Életcímű lapnál is, ahol az 1941-es kimaradt évet az 1942-es újrakezdekor beszámították az évfolyamok közé, mintha a lap akkor is élt volna.

Ritkán ugyan, de előfordulhat, hogy – többnyire kiadói, szerkesztőségi okokból – a már létező és folyamatosan továbbra is megjelenő kiadványt új szerkesztőgárda készíti és az, a régi évfolyamszámozás mellett újra kezdődő évfolyamszámot is használni kezd. Példa erre a már többször említett Görögkatolikus Szemle, mely az 1942-es átalakulása után párhuzamos, I. (XIV.) évfolyam jelöléssel jelent meg 1942. február 15-én.

Nagy figyelmet kívánnak az iskolai (tanároknak és a tanulóifjúságnak szóló) kiadványok is, melyeknél szokás volt az átmenő – azaz az iskolai tanév beosztását követő – évmegjelölésalkalmazása. Ilyenkor egy adott évfolyamhoz két megjelenési év kapcsolódik.

Esetünkben példa erre a Görög Katolikus Népiskola című ungvári lap. Az 1913. januárban megjelenő 1. évfolyam az év júniusában, az iskolai év végétével zárult, majd ugyanez év szeptemberében már a 2. évfolyam 1. számát lapozhatták az érdeklődők. A második évfolyam így 1914 júniusában végződött. A tanév beosztáshoz igazodik a Jövők című ifjúsági lap is a 2. évfolyamától. Az iskolai lapok estében az évfolyamok elkülönítését segítheti az évfolyamokon belüli folytatólagos oldalszámozás.

7. Számozási adatok útvesztője

A periodikák egyes évfolyamaiban megjelenő részegységeket (lapszámok, füzetek) különböző kronologikus vagy egyéb jelöléssel különböztetjük meg egymástól. A számozás funkciója az, hogy megállapítható legyen a kiadványszámok egymásutániséga. A részegységek számozásának jelentősége nagy, hiszen amennyiben pl. megváltozik a megszokott periodicitás (heti-lap helyett negyedévéssé váló kiadvány) vagy összevont számok jelentek meg,

esetleg rendszertelenül kiadott folyamatos számozású sorozattá vált a kiadvány, tudjuk, hogy teljes-e a sorozat vagy nem.

Általánosan alkalmazott és a legegyszerűbb megoldás, amikor az egy évfolyamok egymás utáni füzetait numerus currens vagyis egymást követő számokkal jelölik. Megezik, hogy évszakok, vagy hónapok jelzése mutatja a lapok egymásutániségát, de kronológiai jelölés együtt is megjelenhet a folyószámozással pl. Keleti Egyház (I. évfolyam I. szám, január).

A napi- és hetilapoknál megszokott a napra pontos dátumjelölés pl. Kelet (1888-1901) Göröghatolikus Szemle (1929-1944) esetében.

Előfordul az is, hogy a periodikafüzeteket, évfolyamjelzést elhagyva, sorozatszerűen folyamatosan számozzák. Erre példa jelen időnkől az Athanasiana.

A dátumok és lapszám együttes közlése segíthet abban is, hogy azonosíthassuk az egy évfolyamon belül megjelent utolsó lapszámot is. A Göröghatolikus Szemle hetilapnak normál esetben 52 számmal kellett volna megjelenni. Ezzel szemben 1943-ban az az évi utolsó szám a 47. sorszámmal december 26-án jött ki a nyomdából.

8. Görög Katholikus Szemle = Göröghatolikus Szemle?

A folyóiratok bibliográfiai problémáinak áttekintése után elérkezett az a pont, hogy megpróbáljunk rövid választ adni a címben feltett kérdésre. Az előzetesen vázoltak alapján megállapítható, hogy a kérdés eldöntéséhez, több tényezőt kell egyszerre megvizsgálnunk.

A cím helyesírás változása önmagában nem olyan jelentős mértékű, hogy minden esetben új periodika születéséről kellene beszélnünk. Sokkal többet elárul a kiadás körülményeiben történt változás.

Első ízben 1891-Először a Görög Katholikus Szemle 1899. december 24-én Ungváron jelent meg mutatványszám jelzéssel, és 1918. decemberéig látott napvilágot 1-19 folyamatos évfolyamszámozással. Kiadója 1899–1901 között a Nagy Szent Bazil Társaság, majd 1902–1918 között az Unio Könyvkiadó volt. Főszerkesztője mindvégig Kaminszky Géza az ungvári szeminárium tanára, majd igazgatója, 1896-1902 között a Szent Bazil Társulat igazgatója és 1902-1918-ig az Unió könyvnyomda Rt. elnöke volt. Felelős szerkesztője az 1902. 36. számtól Duliskovich Elek.

Másodízben a húszas évek csonka Magyarországon jelent meg azonos című periodika. A lap 1929. március 31-én I. évfolyam I. számjelzéssel indult, a Magyar Görög-katolikusok Országos Szövetségének hivatalos közlönyeként Budapesten. Főszerkesztője Gróh István iparművész, művészeti író, 1896-tól az Iparművészeti Iskola tanára volt, akinek neve még 1936-ban bekövetkezett halála után is ott szerepelt a lapon. Szerepét a tényleges munkában Mikulich Károly majd Medvigy István vette át. A periodika fennállása alatt végig ugyanazt a szellemiséget képviselte és a kisebb változásoktól eltekintve stabil orgánuma volt a görögkatolikuságnak. Könyvészeti szempontból azonban mindenképpen el kell különíteni elődjétől, amint azt az 1929-ben újra indított évfolyamszámozás is mutatja. Ennek a sorozatnak esetében kiemelt figyelmet kell fordítani a már említett 1942-től használt kettősévfolyamszámozásra. Az ilyen és hasonló esetekben együttesen mindkét évfolyamjelölésnek fontos információs szerepe van a lapok visszakeresésénél.

Harmadik kiadványunk az 1990. júniusban Keresztes Szilárd püspök úr által indított Görögkatolikus Szemle. Ennek az újabb kori Szemlének kiadója előbb a Hajdúdorogi Egyházmegye és Miskolci Apostoli Kormányzóság volt, majd a jogfolytonosság megtartása mellett a 1991. 3. számtól a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. Évfolyamszámozása is jelzi, hogy a régi címre utalva, új kiadványt vehettünk kezünkbe.

9. Összegzés

Végző konklúzióként elmondható, hogy a görccső alá vett, hangzásra hasonló című, de eltérő írásmódú görögkatolikus folyóiratok esetében, három különböző kiadványról van szó. A kérdés eldöntéséhez azonban a periodikák alapos, több szempontra kitérő bibliográfusi vizsgálata szükséges.

A kiadási hely vagy a szerkesztő személyének változása jelzés értékű lehet, de önmagában még nem jelenti új lap létrejöttét. Amennyiben viszont az időben eltolódva, a hasonló címmel kiadott lapok a kronológiai, évfolyam és számozási adatait pontosan alkalmazza a kiadó, egyértelmű választ kaphatunk kételyeinkre.

Fontos tudni a felhasználóknak is, hogy egy publikáció megtalálásához a periodikán fellelhető valamennyi adat információs értékkel bír.

INTERDISZCIPLINÁRIS SZEKCIÓ

BARABÁSNÉ KÁRPÁTI DÓRA – OLAJOS JUDIT

NYE

Életmódszokások változásainak gazdasági hatásai

I. Bevezetés

A WHO definíciója szerint az egészség a teljes fizikai, mentális és szociális jólét állapotát jelenti, és nem csupán a betegségek vagy a fogyatékoságok hiányával egyenlő.¹

Az életmód a megelőzés szempontjából úgy definiálható, mint az egészségre befolyással lévő személyes döntések halmaza, amelyre az egyénnek több-kevesebb befolyása van.² Itt ki kell hangsúlyozni az egyén személyes döntéseinek fontosságát, amelyekkel befolyásolja életmódját. Ugyanakkor az egyénre hat a társadalmi és gazdasági környezet is. Az életmóddal kapcsolatos kockázati tényezők elkerülhetők, minimalizálhatók vagy teljesen meg is szüntethetők. Azaz az egészségtelen életmóddal járó betegségek esetlegesen akár ki is küszöbölhetők.³

Szociológiai szempontból az életmódot meghatározhatjuk úgy, mint választást és esélyt is.

Az életmód olyan magatartások és tevékenységek összessége, amelyeket az adott körülmények között viszonylag szabadon választhatunk meg. Ez tehát azt jelenti, hogy az egyén rendelkezik szabad akarattal, döntési lehetőséggel, amelyet meghatároznak a körülményei és személyiségtípusa. Milyen módon befolyásolhatják az egyént körülményei? Hatással van rá a társadalom szokásrendszere, értékrendszere, kultúrája, személyes státusza.

1 OEFI, „Az egészségfejlesztés alapelvei”, 2004, <https://oefi.hu/alapelvek>, pdf (letöltve: 2022-04-03).

2 Lalonde, Marc: „A newer perspective on the health of Canadians. A working document.”, pdf Ottawa: Government of Canada. 1974, (letöltve: 2022-04-03).

3 Dömbörossy Lajos: „Megelőzés az alapellátásban”, Budapest 2004.

Személyiségjegyei meghatározzák megküzdő és saját ösztönzésének képességét. Szociális státuszát tükrözik az életstílusban megjelenő életmód-beli elemek.⁴A posztmodern fogyasztó esetében az egészség értelmezése is komplexebb, holisztikusabb: már nemcsak a test és a lélek harmóniájáról van szó, hanem az értelem, a család, a foglalkozás és a tanulás is megjelennek, mint a komplex egészség összetevői.

A WHO deklarálja, hogy az egészség alapvető emberi jog. Az emberek egészségének megőrzése és fejlesztése a fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődés elengedhetetlen feltétele. Cél az, hogy minden ember olyan egészségi állapotba kerüljön, amely társadalmilag és gazdaságilag is termékeny életet tesz lehetővé. Az egészség elérése érdekében az egyénnek vagy csoportnak képesnek kell lennie arra, hogy megfogalmazza és megvalósítsa vágyait, kielégítse szükségleteit, és környezetével változzék vagy alkalmazkodjon ahhoz.⁵

A megvalósításhoz fontos az egészségműveltség, amely azokat a képességeket foglalja magába, amelyek az egészséggel kapcsolatos alapinformációk befogadásához szükségesek, és meghatározóak az egészséggel kapcsolatos döntésekben.⁶

2. Irodalmi áttekintés

2.1. Az egészség fogalmának változása, az egészség, mint érték

Az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltozott az egészség fogalma. A második világháború előtti, és az azt követő 1-2 évtizedben az egészség a betegségek hiányát jelentette. Később, az egészségtudatosság tömegessé válásával az egészséget azonosították az aktív életmóddal (fitness, wellness). A jövő egészségképe még komplexebb. A posztmodern fogyasztónál a test és a lélek összhangja mellett megjelenik a család, a foglalkozás, a tanulás, a holisztikus látásmód is, mint a komplex egészség összetevői.⁷

4 Barabás Katalin: „Egészségfejlesztés”, Budapest 2006.

5 OEFI, „Az egészségfejlesztés alapelvei”, 2004, <https://oeffi.hu/alapelvek>, pdf (letöltve: 2022-04-03)

6 Szabó Pálma – Kósa Karolina: „Egészségműveltség a magyar népesség körében”, Orvostovábbképző Szemle. 23 (2), 2016, 66-72.

7 Kozák Ákos: „Táplálkozás, fogyasztás és életmód a rendszerváltás után Magyarországon”, Élelmiszer, táplálkozás és marketing, 2009, 6. 1-2, 19-23.

Az egészség szempontjából lényegesek a szociális körülmények is, a lakás, a környezet minősége, de fontosak a társas kapcsolatok a családban, és a munkahelyen egyaránt. Az egészség tehát nem más, mint amikor a test, a lélek és a szociális tényezők egyensúlyba kerülnek az egyén életében. Ez az egyensúly könnyen felborulhat, és ha a fenti tényezőkből valamelyik sérül, az a másik két tényezőre is hatást gyakorol. Az egészség nem stabil állapot, hanem dinamikusan változó folyamat, amelyben bármikor bekövetkezhet változás.

Az egyén folyamatosan alkalmazkodik a belső és a külső környezet változásaihoz, pozitív esetben azzal a céllal, hogy fenntartsa a jóllét állapotát. Az egészség megőrzése egész életünk folyamán egészségtudatos magatartást igényel, amelyhez napjainkban egyre több információ és tudás érhető el.

Az egészség, mint érték általánosságban vett fogalmát mindazokkal a tényezőkkel definiálhatjuk, amelyek eszköztékként szerepelhetnek a megfelelő egészségi állapot elérésében, megtartásában, helyreállításában. Ha ezeket meg akarjuk nevezni, lényegében össze kell állítani egy olyan portfóliót, amelynek elemei az egészségi állapottal kapcsolatos fenti célok elérését támogatják az egyén, a családok és az egész lakosság szempontjából. Az egészség érték-portfólióját nagyobb kategóriákba rendezve strukturálhatjuk, így beszélhetünk az életmód, a megelőzés és a gyógyítás/gyógyulás kategóriáiról, melyek mindegyike további részkérdésekből tevődik össze. Ezek tulajdonképpen azok az egészségmagatartási, viselkedési tényezők, amelyek megvalósulása segíti a célérték érvényre jutását:⁸

- egészségtudatos táplálkozás
- sport, mozgás
- minőségi szabadidő (hobby, rekreáció, kapcsolatok, kultúra, utazás) biztosítása
- dohányzás, drog, egyéb szerek mellőzése
- egészséges környezet (lakás, közlekedés) biztosítása
- lelki egészség.

2.2. A magyar lakosság egészségi állapota

A magyar lakosság egészségügyi állapotát tekintve kedvezőtlenebb helyzetet találunk, mint a nyugat-európai országokban. A lakosság egészségi állapotának egyik mérőszáma a születéskor várható élettartam. Magyarország

8 Pavluska Valéria: „Az egészség, mint érték a magyar társadalomban”, Pécs 2015.

gon ez a szám 2018-ban 76,2 év volt. Különösen fontos megjegyezni, hogy az 1970-es évektől az 1990-es évek elejéig több mint két évtizedes stagnálás volt megfigyelhető a születéskor várható élettartamot illetően. A jelenlegi statisztika is azt mutatja, hogy a mérőszám egyértelmű javulása ellenére napjainkban Magyarországon a születéskor várható élettartam továbbra is 5-8 évvel marad el az EU-28 átlagától.

Ha nemekre bontjuk a mérőszámot, a KSH adatai szerint 2019-ben a nők születéskor várható átlagos élettartama 79,3 év, a férfiaké 72,9 év volt. Az ezredforduló óta történt átlagos növekedés a férfiaknál 1,8 évvel több volt (4,7 év) a nőkénél. 2019-ben a magyar férfiak születéskor várható átlagos élettartama 5,4 évvel, a nőké 4,3 évvel volt rövidebb az uniós átlagánál, a nemek közötti különbség (6,6 év) pedig 1,1 évvel haladta meg az uniós átlagot.

A lakosság egészségi állapotának másik nagyon fontos fokmérője az egészségben eltöltött életevek száma, azon idő, amelyet az egyén jelentősebb egészségügyi problémák nélkül fog tölteni. A 2019-es Európai Unió adatok alapján ez hazánkban 61,7 év volt, ami a 64,6 éves uniós átlagtól elmarad. 2019-ben a magyar nők egészségben várható élettartama 63 év, a férfiaké 61 év volt, ami 16 évvel, illetve 12 évvel alacsonyabb a születéskor várható élettartamnál, azaz ennyi időn keresztül küzdenek valamilyen betegséggel életük során. Az Eurostat adatai szerint a magyar nők az uniós átlagnál 2,3 évvel, a férfiak 3,5 évvel rövidebb betegségmentes életre számíthatnak.⁹

Magyarországon minden korcsoportban magasabb a halálozási arány, mint az uniós átlag.

A hazai életmódszokásokat vizsgálva megállapítható, hogy az elhízás (a lakosság 24,5%-a elhízott), az alkoholfogyasztás (a népesség 6,3%-a naponta rendszeresen fogyaszt alkoholt), és a dohányzás (lakosság 24,9%-a naponta dohányzik) Magyarországon magasabb az uniós átlagnál. Hazánkban kevesebben végeznek rendszeres testmozgást (a népesség 54%-a), valamint alacsony a rendszeresen zöldséget és gyümölcsöt fogyasztók aránya (a lakosság 36,3%-a egyáltalán nem fogyaszt belőle napi rendszerességgel). Ennek megfelelően a krónikus megbetegedések (cukorbetegség, magas vérnyomás, májzsugorodás) előfordulási aránya Magyarországon magasabb, mint az európai uniós átlag.¹⁰

9 KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo_2020.pdf (letöltve: 2022-04-30).

10 EUROSTAT, <https://ec.europa.eu/eurostat> (letöltve: 2022-04-30).

3. Anyag és módszer

Az egészség, mint érték, az egészséges életmód, az egészségműveltség és a magyar lakosság egészségi állapotának általános áttekintése után saját kutatási eredményeinket szeretnénk elemezni az ELEF felmérések tükrében.¹¹

Elemzésünk egyik részét saját kutatásunk képezi. A kérdőíves felmérést 2019 novemberében végeztük a Nyíregyházi Egyetem hallgatóinak körében.¹² A mintába 114 fő (N=114) nappali és levelező tagozatos sportszakos egyetemi hallgató került, azaz a kutatásban résztvevő személyek kiválasztása nem véletlenszerűen történt. A kutatáshoz papír alapú saját összeállítású, önkitöltéses kérdőíves módszert alkalmaztunk. A kérdőív kitöltése kb. 20-25 percet vett igénybe. A kérdőív itemei vizsgálták az általános demográfiai adatokat, és az életmódbeli tényezőket (táplálkozási szokások, káros szenvedélyek legális formái) és a sportolási szokásokat.

Másik részét pedig a 2019 őszi Magyarországon harmadik alkalommal lebonyolított Európai lakossági egészségfelmérés adta. Az ELEF kérdőív 15 éves és annál idősebb válaszadónál vizsgálta az egészségi állapotot, az egészségügyi ellátórendszer igénybevételét, a gyógyszerek és gyógyhatású készítmények, a táplálék kiegészítők használatát, a betegségek megelőzését, a szükséges ellátások igénybevételének elmaradását, véleményt az egészségügyi ellátórendszerrel, az általános jóllétet, **közérzetet**, az egészséget befolyásoló tényezőket, a gondoskodást, a segítségnyújtást, és a háttértényezőket. További vizsgált **életmódbeli tényezők**: a testmagasság, a testsúly, a testmozgás, a táplálkozás, a dohányzás, az alkoholfogyasztás és a társas kapcsolatok voltak.

4. Eredmények

4.1. Az egészségi állapot megítélése a magyar lakosság körében

Az egészségi állapot önértékelésen alapuló mutatója – a megkérdezettek véleménye saját egészségi állapotukról – széles körben elfogadott indikátora

11 EURÓPAI LAKOSSÁGI EGÉSZSÉGFELMÉRÉS, 2019, <https://www.ksh.hu/elef> (letöltve 2022-05-01).

12 Barabásné Kárpáti Dóra – Olajos Judit: „Egyetemi hallgatók életmód vizsgálata”, *Létünk*, Újvidék. 2020, 50:1 142-152.

az egészség felmérésének. 2019-ben a megkérdezettek 62%-a gondolta úgy, hogy az egészségi állapota jó vagy nagyon jó.¹³

Az egészségi állapot szoros összefüggést mutat a korral, az iskolai végzettséggel, és a jövedelmi helyzettel. Minden tízedik ember rossznak vagy nagyon rossznak ítélte meg az egészségi állapotát. Az egészségüket rossznak vagy nagyon rossznak megítélők között az iskolai végzettség alapján közel 6-szoros, jövedelmi helyzet szerint nézve közel 8-szoros eltérés van a felsőfokú végzettségűek és a legfelső jövedelmi ötödbe tartozók javára.

Az önbevalláson alapuló statisztikák, és a háziiorvosi nyilvántartások azt mutatják, hogy a leggyakrabban előforduló betegségek gyakoriságát megfelelő életmóddal csökkenteni lehetne. Az emberek fontosnak tartják az egészséges életmódot hazánkban: 26%-uk úgy gondolja, nagyon sokat, további 58%-uk szerint sokat tehetünk a saját egészségünkért.¹⁴

4.2. Az életmódszokások változása hazánkban az ELEF felmérések tükrében

Dohányzási szokások: Magyarországon 2019-ben minden harmadik férfi és minden negyedik nő dohányzott. A nemek esetében a 18–34 évesek között volt a legnagyobb a dohányzók aránya. A kedvezőtlenebb anyagi helyzetben levők 37%-a, a felsőfokú végzettségűek közül minden hetedik, a legmagasabb jövedelműek körében minden ötödik ember élt vele.

Alkoholfogyasztás: 2019-ben a 15 éves és annál idősebb férfiak 9,3%-át, és a nők 1,5%-át lehetett nagyivók körébe sorolni. A nők 39%-a, a férfiak 19%-a azt állította, hogy sohasem fogyasztott alkoholt. A nem ivók száma alacsonyabb a magasabb iskolai végzettségűek és a kedvezőbb jövedelmi viszonyok között élők körében.

Táplálkozás, tápláltság: A 15 éves és annál idősebb magyarok hattizede túlsúlyos vagy elhízott. A lakosság majdnem 50%-a fogyaszt naponta tejet, tejterméket, és egyharmaduk húskészítményeket. A nők, az idősebbek, és a magasabb iskolai végzettségűek gyakrabban esznek zöldséget, gyümölcsöt.

Testmozgás: Hazánkban a felnőtt lakosság 59%-a szabadidejében egyáltalán nem sportol. A WHO ajánlásának megfelelően a heti 150 perc aerob

13 EURÓPAI LAKOSSÁGI EGÉSZSÉGFELMÉRÉS, 2019, <https://www.ksh.hu/elef> (letöltve 2022-05-01).

14 KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, <https://www.ksh.hu/elef/kiadvanyok.html> (letöltve: 2022-11-05).

mozgást tízből hárman teljesítik. A felnőttek egyharmada nem sportol, de munkája során teljesíti a megfelelő mennyiségű mozgást.

Egészségi állapot: Ötfokú skálán mérve a 15 éves és annál idősebb hazai lakosság átlagosan 3,7-re értékelte a saját egészségét 2019-ben. Az egészség önértékelése erőteljesen függ – különösen a középkorúak esetében – az iskolai végzettségtől.

Tehetünk-e az egészségünkért? A 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés eredményei alapján szinte minden magyar (98%) úgy gondolja, hogy az egészségünkért mi magunk is tehetünk valamit.

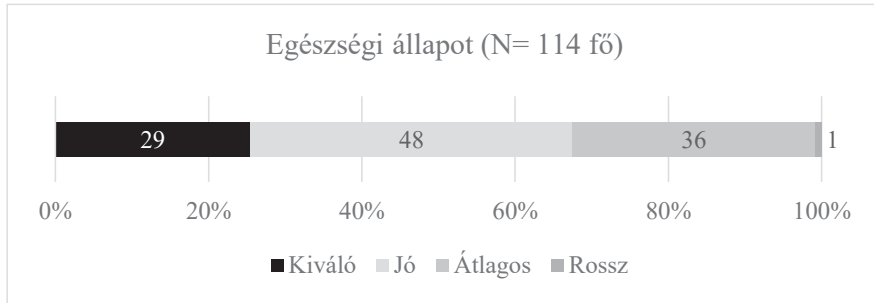
Az életmódszokásokat vizsgálva a 2009. évi ELEF eredményeihez képest változás következett be a férfiak dohányzási szokásaiban. A legfeljebb 8 általánost végzettek kivételével 2019-re csökkent a naponta dohányzók aránya. A nagyivók száma összességében emelkedett, ez a nőkre különösen jellemző volt, és a felsőfokú végzettségűek körében is emelkedés volt tapasztalható. Gyümölcsöt 2019-ben a lakosság 55%-a fogyasztott naponta, míg zöldséget 45%-a. A WHO ajánlásának megfelelő heti 150 perces testmozgást a felnőtt lakosság 31%-a végzett. Nőtt az elhízottak száma mindkét nemnél. A férfiak esetében az elhízottak és a túlsúlyosak aránya magasabb volt, mint a nőknél 2019-ben. A 15 éves és annál idősebb lakosság 34%-a esett a túlsúlyos, és 24%-a az elhízott kategóriába. A felsőfokú végzettségűek körében található a legnagyobb arányban normál testalkatú.¹⁵

4.3. Saját kutatásunk az ELEF 2019-es felmérés tükrében

Saját kutatásunkban a hallgatók közel kétharmada jónak, illetve nagyon jónak tartotta saját egészségi állapotát (1. ábra). Arra a kérdésre, hogy mennyire motiváltak egészségük megőrzésében a megkérdezettek közül 95,6% nyilatkozott úgy, hogy sokat tehet egészsége megőrzéséért.

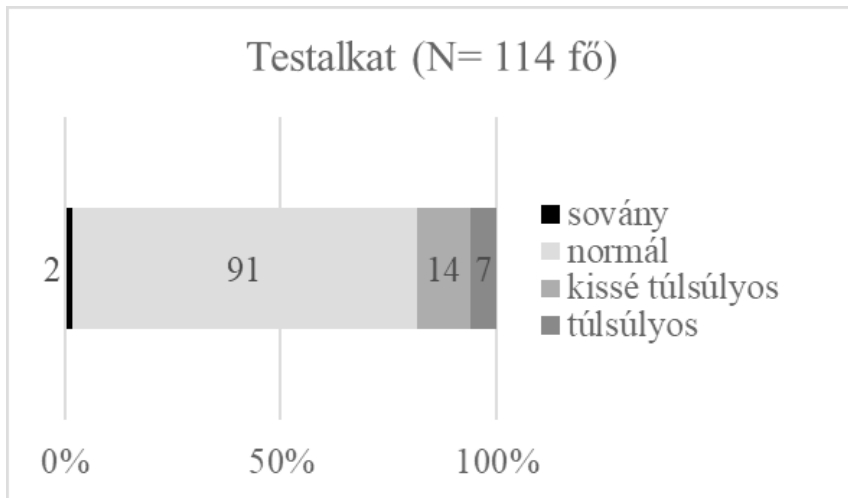
Az ELEF felmérésben (2019) az egészségi állapotukat jónak vagy nagyon jónak ítélte meg a megkérdezettek 62%-a, az egészségi állapot összefüggést mutatott a korról, iskolai végzettséggel, jövedelemmel.

15 EURÓPAI LAKOSSÁGI EGÉSZSÉGFELMÉRÉS, 2019, <https://www.ksh.hu/elef> (letöltve 2022-05-01)

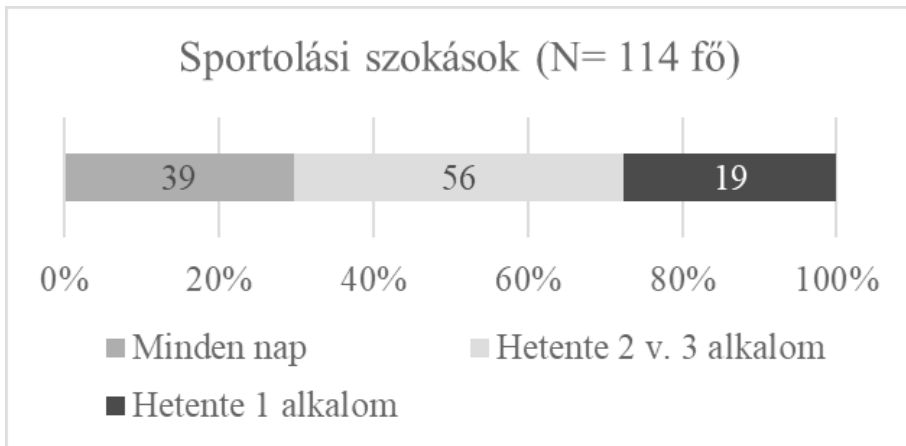
1. ábra Egészségi állapot megítélése

Az életmódbeli tényezőket vizsgálva saját kutatásunkban a hallgatók 80%-a normál testsúlyú, 18%-a túlsúlyos volt (2. ábra).

2. ábra Életmódbeli tényezők: Testsúly

Az ELEF felmérést (2019) áttekintve a 15 éves és annál idősebb lakosság 34%-a esett a túlsúlyos, és 24%-a az elhízott kategóriába. Megállapítást nyert, hogy a felsőfokú végzettségűek körében voltak a legnagyobb arányban normál testalkatúak.

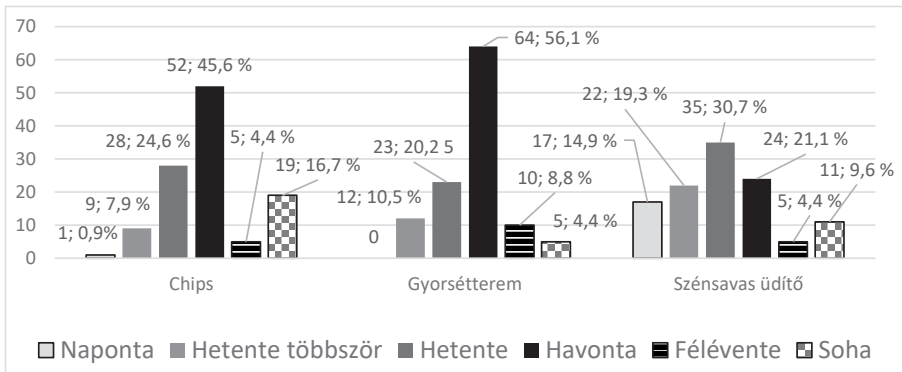
3. ábra Sportolási szokások

A sportolási szokásokat vizsgálva hallgatóink között a megkérdezettek háromnegyede napi rendszerességgel végzett testmozgást. (3. ábra)

Az ELEF felmérés (2019) alapján heti 150 perces testmozgást a lakosság 31%-a (nők: 24,7%, férfiak: 33,1%) végez.

Sportszakos hallgatókat vizsgálva fontosnak tartottuk megkérdezni, hogy életükben milyen szerepet tölt be az egészséges táplálkozásra való törekvés. A megkérdezettek kétharmadának az egészséges táplálkozás fontos szempont, viszonylag kevésbé jellemzőek rájuk egészségtelen táplálékfogyasztási szokások. Az életmódbeli szokások vizsgálata során kíváncsiak voltunk arra, hogy a fiatal fogyasztók milyen gyakorisággal választanak egészségtelen (magas cukor-, szénhidrát- és transzsírtartalmú) ételeket.

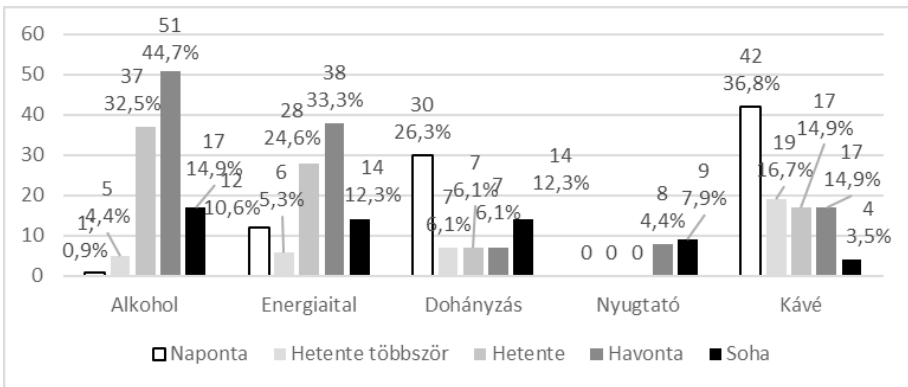
A megkérdezettek 24,6%-a hetente, 45,6%-a havonta fogyaszt chipset. Gyorsétterembe a hallgatók 56,1%-a havonta, 20,25%-a hetente jár. Szénsavas üdítőt a fiatalok 30,7%-a hetente, míg 21,1%-a havonta fogyaszt. A napi rendszerességű chipsfogyasztás elenyésző 0,9%, hasonló a gyorséttermi fogyasztáshoz, ahová a hallgatók nem járnak napi rendszerességgel. A naponta elfogyasztott szénsavas üdítő mennyisége 14,9%, itt valószínűleg az alacsony szénhidrát-tartalmú italok választása kerül előtérbe (4. ábra).

4. ábra Táplálékfogyasztási szokások

Az ELEF felmérés (2019) szerint a napi gyümölcsfogyasztás a lakosság 55%-át, a zöldségfogyasztás 45%-át jellemzi. A gyümölcsöt és zöldséget (1-4 adag) napi rendszerességgel fogyasztó nők %-os megoszlása hazánkban 60,1%, míg a férfiaké 50,5%.

A legális szerfogyasztás az alkohol, az energiaital, a kávé és a dohányzási szokások vizsgálatát jelentette.

5. ábra Alkohol, energiaital, dohányzás, nyugtató, kávéfogyasztás

A vizsgált hallgatók 32,5%-a hetente fogyaszt alkoholt. A legalább havi alkalommal fogyasztók száma 44,7%. Az energiaital- és a kávéfogyasztás mértéke meglepően magas. Az energiaitalokat rendszeresen, illetve havonta legalább fogyasztók aránya 73,8%. A rendszeres kávéfogyasztás (napi) és

alkalmi (hetente, havonta) értéke 83,3%. A dohányzási szokások vizsgálata során azt kaptuk, hogy a megkérdezettek 26,3%-a napi rendszerességgel szív cigarettát. A nyugtatók fogyasztása nem jellemző, 4,4% él vele havonta (5. ábra). Azaz a hallgatók egyötöde naponta rendszeresen dohányzik, alkoholt majdnem kétharmaduk fogyaszt alkalmanként.

Az ELEF felmérés (2019) tükrében Magyarországon a nők 22,6 %-a, a férfiak 28,6%-a napi rendszerességgel dohányzik. Az életkor előrehaladtával nem változott a napi rendszerességgel dohányzók száma. A heti rendszerességű alkoholfogyasztás nők között 10,7%, a férfiaknál 29,9%. A heti rendszerességű alkoholfogyasztás összességében emelkedett, ez a nőkre különösen jellemző volt, még a felsőfokú végzettségűek körében is.

Összességében elmondható, hogy a 2019-es kutatásunkkal összehasonlítva az ELEF2019-es vizsgálatot hasonló eredményeket kaptunk.¹⁶

5. Összegzés

A 2019-es egészségügyi helyzetképre tekintve a magyarok arra számíthatnak, hogy átlagosan 62 éven át egészségesek lesznek. Az elmúlt évtizedben a születéskor várható egészséges életevek száma nőtt, a lakosság egyre pozitívabban vélekedik egészségéről. A 16 éves és annál idősebbek négytizedének van krónikus betegsége vagy más tartós egészségi problémája. A halálozások feléért egészség-magatartásbeli kockázati tényezők okolhatók.

Az egészség, mint érték azon tényezők összessége, amelyek eszközértékként szerepelhetnek a megfelelő egészségi állapot elérésében, megtartásában, helyreállításában. Érték tényezőkként jelennek meg a mindennapokban az egészségtudatos táplálkozás, a testmozgás és a sport, illetve a dohányzás, az alkoholfogyasztás, a drog és egyéb szerek mellőzése.

A társadalmi-gazdasági körülmények és a jövedelem mértéke szoros összefüggést mutat. Az egészségműveltség szoros kapcsolatban áll az iskolázottsággal, az anyagi helyzettel és a munkaviszonnyal. Azoknak az embereknek, akiknek magasabb az egészségműveltsége, jobb az egészségi állapota, és magasabb körökben azok száma, akik egészséges életmódot folytatnak.

Az egészségi állapot és a társadalmi-gazdasági háttérváltozók egymással szorosan korrelálnak, hatnák egymásra. Az egészségi állapotot befolyáso-

16 Barabásné Kárpáti Dóra – Olajos Judit: „Egyetemi hallgatók életmód vizsgálata”, *Létünk*, Újvidék. 2020, 50:1 142-152.

ló társadalmi-gazdasági háttérváltozók növelésével lehetne hozzájárulni az egészségesebb élet kialakításához, tovább növelve a társadalmi és gazdasági hatékonyságot is.

Az egészséges életmód szélesebb körű elterjesztésére irányuló programok tovább javítanák a lakosság egészségi állapotát.

A fiatal korosztály életmódbeli tényezőinek vizsgálata azért is bír óriási jelentőséggel, mivel ők lesznek a jövő munkavállalói és fogyasztói. Egyetemi tanulmányaik alatt saját napi döntéseket hoznak életmódjukkal kapcsolatban.

Az egyetemi évek alatti fiatal felnőttkorban az egészséges életmód törekvésére irányuló tapasztalatok nagyon meghatározóak a későbbi életvitel kialakításában. Az egészséges életmód, az egészségfejlesztés, az egész életen át tartó tanulás, a kreatív gondolkodás fontosságát a felsőoktatásban tanuló fiatalok életének részévé kell tenni.

Amennyiben hallgatóinkat képesek vagyunk egészségtudatosságra motiváló ismeretekkel felvértezni, úgy életük későbbi részében képesek lesznek megvalósítani egy jóval hatékonyabb életvezetést.

Lehet-e kötelező az oltás?

A kötelező oltásokkal kapcsolatos vélemények vizsgálata emberi jogi szempontból

A koronavírus járvány pandémiaként való kezelése sokszerűen érte a világ lakosságát és nagyon sok kérdést vetett fel. Az állam társadalmi szabályozási képességét és az emberek alapvető jogait új megvilágításba helyezte. Az egyes ember sokszor azt érezhette, hogy az állam olyan kérdésekbe szól bele, melyre egy demokratikus berendezkedésben nincs felhatalmazása. Ezekben a vitákban a közérdek és a magánérdek viszonya is más hangsúlyokat kapott. A koronavírus járvány ellen hozott intézkedések közül, véleményünk szerint, a legjobban a vírus elleni oltások kötelezővé tétele borzolta fel a kedélyeket.

Ebben a cikkben, a történeti kitekintésen túl, meg szeretnénk megvizsgálni az állam és az egyén viszonyát. Kifejezetten arra keressük a választ, hogy mikor lehet legális joga arra az államnak, hogy lényegesen korlátozza az állampolgárok, a területén élő, tartózkodó emberek döntési szabadságát.

Azt hihetnénk, hogy a védőoltások intézménye egy igen modern intézmény. A járványok elleni védekezés ilyen formája 1790-re, Angliába vezethető vissza. Bár több ezer éve, már Afrika és Ázsia népei már alkalmazták az ún. inokulációt, amikor fertőzött váladékot dörzsöltek nyílt sebekbe vagy porított himlővart szívtak fel az orrukon át. Ezzel egy enyhébb lefolyású megbetegedést idéztek elő, elkerülve a súlyos, sokszor halálos kimenetelű fertőzést.

1790-ben azonban Edward Jenner tovább lépett, ő volt az első orvos, aki elölt korokozókat fecskendezett be emberi szervezetbe. Akkoriban a fekete himlő nagyon súlyos fertőző betegség volt. Jenner rájött, hogy az inokuláció gyengítette ugyan a betegség tüneteit, de a megfertőzöttek még terjesztették a kórt, így jobb megoldást keresett. Megfigyelte, hogy a tehénhimlővel fertőzött fejő nők később nem kapják el a fekete himlőt. Egy elölt vírust tartalmazó vakcinát (vacca-tehén szóból) fejlesztett ki, melyet beoltott az emberi szervezetbe.

Ez az eljárás sikeres volt, de csak hosszú küzdelem után sikerült a fekete himlőt „kiirtani” a mindennapokból.¹ Hamar megtapasztalták, hogy ha egy közösségben elég embert oltanak be, akkor emelhetik az együtt élő csoportok védekező képességét. Ezzel mesterségesen immunizálják a közösséget, ez pedig egy idő után „nyájjimmunitáshoz” vezet. Így az adott államnak alapvető érdeke lett, hogy a lakossága immunitás szintjét emelje, ennek érdekében kötelező és választható oltásokat határozzon meg.

A kezdeti kísérletek után, hazánkban még száz év sem kellett hozzá, hogy erről törvény szülessen: „A védhimlőoltási ügy állami intézmény; a hatóság a fennálló szabályok szerint intézkedik arról, hogy a védhimlőoltás a kellő segédlet kirendelésével akadálytalanul teljesíttessék. A védhimlőoltás, esetleg a felnőttek újraoltása, évenként minden községben teljesítendő.”² - írja a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk.

A kezdeti intézkedéseket tovább bővítették állami szinten, így egyre sikeresebben vették fel a harcot a fertőző betegségek elleni küzdelemben. A főszabályozási elv szerint életkorhoz kötötten és megbetegedési veszély miatt írtak elő kötelező oltásokat. Emellett megjelentek az ajánlott és önkéntes védőoltások is. A hazai védőoltási rendszernek az a legfontosabb pillére, hogy állami felelősségvállalással mindenkit érint, így térítésmentesen, mindenki számára biztosított.³

A járványok elkerülését minden állam elsődleges feladatának tekintette. Így a küzdelem fontos eszközeként a vakcinák jelentek meg, és a fekete himlőn túl egyéb betegségek legyőzésében is szerepet játszottak.⁴ 1904-ben

1 A védőoltás eredményeként fokozatosan himlő mentessé vált Európa, majd Észak-Amerika és a többi földrész is. Az utolsó járvány Koszovóban tört ki, ahova egy Mekkából hazatérő zarándok hurcolta be, 175 fertőzöttből 35 halt meg. Természetes úton 1979 óta nem fertőződött meg senki. Érdekességként meg lehet említeni, hogy a közel múltban többször is olvashattunk a himlő elleni oltásról, amikor tavaly felütötte a fejét a majomhimlő betegsége.

2 1876. XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről, <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600014.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>.

3 A magyar oltási rend: 0-6 hét: BCG, 3 hó: DPT I/a, 4 hó: DPT I/b, 5 hó: DPT I/c, 6. hó: BCG (negativitás esetén), 14. hó: kanyaró, 3 év: DPT II, 2-38 hó: polio Sabin I-III-II. (szept., okt., dec.), 6 év: DPT III, korcsoport szerinti kampányoltás, 11 év: DT, korcsoport szerinti kampányoltás, 7-8 év, 13-14 év, 16-18 év: tuberculin próba, negativitás esetén BCG. A kötelező védőoltások 6 féle betegség (TBC, diftéria, szamárköhögés, tetanusz, járványos gyermekbénulás, kanyaró) ellen nyújtottak védelmet. A kanyaró és a Sabin vakcinák kivételével magyar oltóanyagokat használnak. Egészségtudomány LIV. évfolyam 2010. 75. p.

4 Például a gyermekbénulás, mely napjainkban újra felütötte fejét Szíriában, hiszen a háborús övezetekben az állam nem tudta megkövetelni a kötelező oltásokra vonatkozó szabályozás betartását.

újabb vakcina jelenik meg, melyet a kolera, lépfene ellen fejlesztettek ki. Magyarként büszkén írhatjuk a jelenlegi történeti sor végére Karikó Katalin nevét, aki hatalmas szerepet játszott a koronavírus elleni mRNS oltás kifejlesztésében.

Bár a számok igazolták, hogy az oltások valóban hozzájárulnak az egyes, komoly következményeket kiváltó járványok felszámolásához, mégis megfigyelhető, hogy az oltások kötelezővé tétele az emberek nagyfokú ellenállását is felszította.

Kifejezetten igaz ez az állítás a koronavírus elleni védekezésben, ahol a kulcsszerepet az oltások játszották.

A korábban már említett fekete himlő felszámolását célzó kötelező vakcinák ellen jött létre az első vakcinaellenes csoport Bostonban.⁵ Már ekkor megkérdőjelezték az oltás ellenzői annak hatékonyságát és biztonságosságát.

Ekkor fogalmazódnak meg először azok az érvek, amiket ma is gyakran hangoztatnak: az államnak nincs joga erőszakkal rákényszeríteni a szabad akarattal bíró állampolgárát arra, hogy saját egészségéről ne maga döntsön. Fontos érv volt akkor is, hogy az oltás nem veszélytelen, akár testi károsodáshoz is vezethet. Vagyis a kötelezően előírt oltás súlyosan sérti az egyén polgári szabadságjogait. 1902-ben törvényjavaslatot terjesztettek be a kötelezően elrendelhető oltásokról szóló szabályozás hatályon kívül helyezéséről. A tervezet ellen és mellett is komoly szaktekintélyek jelentek meg. Végül a törvény hatályban maradt.

1904-ben a Jacobson kontra Massachusetts ügyben egy állampolgár megtámadta azt a massachusettsi törvényt, amely lehetővé tette a hivatal számára, hogy pénzbírságot szabjon ki rá az újraoltás megtagadása miatt. Jacobson szerint „minden szabad embernek veleszületett joga, hogy úgy tördjön saját testével és egészségével, ahogyan a legjobbnak látja”⁶. 1905-ben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága hét-kettő arányban az államnak adott igazat, kimondva azt, hogy főszabály szerint az államnak nincs joga korlátozni az egyén egészséghez fűződő jogát, de veszélyes, fertőző betegség esetén mindenképpen a lakosság védelmét kell szem előtt tartania.

5 Anti-Compulsory Vaccination League Forrás? <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/197/11/> (2022.10.11.)

6 Jacobson v. Commonwealth of Massachusetts, 197 U.S. 11 (1905) Ez a jogesetnek a száma, amiből idéztem, itt olvasható: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/197/11/> (2022.10.11.)

1. Állam és egyén viszonya

A fenti esetben is az a legfontosabb kérdés, hogy az egyénnek van-e joga kijelölni saját magánszféráját. További kérdésként merülhet fel, hogy az állam mit tehet ebben a témakörben, milyen joga van beleszólni az egyes ember magánéletébe? Ha szélsőségesek vagyunk, arra is választ kell adnunk, hogy egyáltalán szükségünk van-e egy olyan államra, mely ilyen súlyosan korlátozza az életünket.

Először a felvilágosodás korában kezdték ezt a „problémakört” részletesen vizsgálni. A gondolkodók szerint az állam azért jött létre, mert a „természeti állapotban” az emberek nem tudnának békében létezni, csakis hadiállapotban: „bellum omnium contra omnes” (mindenki harca mindenki ellen).⁷

Az ember alapjában véve, egoista, önző! Ebben a természeti állapotban csakis az értelem tudja megteremteni a rendet. Az emberek belátják, hogy jogaikról lemondva meg kell bízniuk egy külső hatalmat, mely az államon keresztül garantálhatja a kiszámítható rendet, a biztonságot.

Az emberek (állampolgárok) lemondva jogaikról megállapodnak az állammal, hogy biztosítsa ezt a rendet az állam tagjai között. A létrejött megállapodást, tartalmi elemeire való tekintettel társadalmi szerződésnek nevezik el. Ez a társadalmi szerződés lesz a mai államok legmagasabb szintű jogszabálya, az alkotmány.

Ezek az alkotmányok általában két nagy részre oszthatóak, az egyikben találhatjuk az alapvető emberi jogok és állampolgári kötelezettségek rendszerét, míg a másik részben az állam felépítésére vonatkozó legfontosabb sarokköveket. Fontos követelmény, hogy az állam működése átlátható, kiszámítható legyen, hiszen ezt várja el a területén élő/tartózkodó emberektől is. Az adott ember/állampolgár csakis előre meghatározott szabályok szerint tud együtt élni a többi társával. Mivel az emberek átadták a döntési jogokat az államnak, ezért fontos követelmény maradt a részükről, hogy ez a hatalom az ő érdekükben mindig átláthatóan működjön.

A Magyar Alaptörvény három nagy részre tagolható, a bevezető rész a nemzeti összefogás rendszerének elveit fekteti le. A második rész tartalmazza az emberi és állampolgári jogokat és kötelezettségeket.⁸ Ezeknek a jogok-

7 Hobbes, Thomas: *Leviathan*. Budapest, 2014, 75.

8 A jogokra és kötelezettségekre való utalásként Szabadság és felelősség címet kapta ez a rész. Itt is látszik, hogy az államban az egyén életét úgy kell elképzelni, mint egy kétoldalú jogviszonyt.

nak a garantálása a mindenkori magyar állam feladata. Végül, „Az Állam” című részben találhatjuk meg a hatalommegosztás elvei szerint megjelenő hatalmi ágakra vonatkozó szabályozást. Az állampolgárok szempontjából azért fontos ez a rész, mivel egy jogállamban csakis átlátható, kontrollálható szabályok alapján működhet a hatalom. Az emberek azért kötötték meg a felettük hatalmat gyakorlókkal a „társadalmi szerződést”, azért mondanak le bizonyos jogokról, azért korlátozzák saját hatalmukat, hogy kiszámítható szabályok között biztonságban tudjanak élni. Ez alatt a biztonság alatt szerintünk a téma szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy nem csak anyagi biztonságot kell érteni, hanem lelki, fizikai egészség nyújtotta biztonságot is!

Az Alaptörvény az emberi és állampolgári jogokat sorolja és mutatja be. Az államnak elsődleges feladata, hogy a területén élők jogait tiszteletben tartsa és érvényesülésüket biztosítsa. Az egyén életteréből ki kell ugyan vonulnia, de ennek az államnak a magánautonómia tiszteletben tartásán kívül az is a feladata egyrészt, hogy biztosítsa a területén élő minden személy emberi méltóságát, másrészt, hogy bizonyos rendkívüli helyzetekben, a közjó vagy a közegészségügy érdekében mindenkire kötelező, akár korlátozó szabályokat alkosson.

„Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény alapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.” (Alaptörvény I. cikk (3))

2. Az Emberi jogok jellemzői

Az alapvető jogaink először emberi jogok néven jelennek meg a szakirodalomban. Ezekre a jogokra jellemző, hogy a **társadalom létrejöttével egyidősek**, és kifejezetten az élőlények közül csakis az emberhez tapadnak.⁹ Ezek a jogok soha **el nem évülnek**, vagyis nem lehet egy időkorlátot felállítani, ameddig ezzel a joggal az egyén élhet. Sőt, ha bizonyos ideig nem

Nem csak jogai vannak az embernek, hanem kötelezettségei is. (Pl. adó/illeték fizetés, tanúzási kötelezettség).

9 Bár napjainkban vannak olyan kezdeményezések, melyek az állati jogok, sőt növények jogainak kodifikálását vetik fel.

éltek velük (pl. egy diktatúra idején), akkor nem lehet arra hivatkozni, hogy élévültek, vagyis a jogok állam általi védettsége megszűnt volna.

További fontos tulajdonsága az összes emberi jognak, hogy ezek a jogok **személyhez tapadnak**, és elidegeníthetetlenek. Ez alapján, csakis az adott személy tudja megítélni, hogy a saját személyét/integritását az adott cselekménnyel megsértették-e. Csakis ő indíthat eljárást az ügyben. Bár az érintett személy kezében van a saját jogaival szembeni döntési jogosultság, de fő szabály szerint ezeket a jogokat **nem idegenítheti el**. Vagyis pénzért sem mondhat le róluk, azt másra nem ruházhatja át őket.

Az emberi jogok/személyiségi jogok védelme esetében nagy segítség, hogy **az állam garantálja az érvényesítésüket**. Ezt nem csak az állam - egyén viszonylatában, hanem az egyén – egyén kapcsolatában is meg kell követelni.

3. Oltásra való kötelezés állami szabályokkal

A kötelező oltások elleni tiltakozás eljutott az Emberi Jogok Európai Bíróságához, mely precedens értékű döntésében több fontos elvet mondott ki. Ezeket a jogelveket a koronavírus elleni kötelező oltások esetében is segítségül hívhatjuk.

Vavříčka úr (felperes) beperelte a Cseh államot, mert különféle adminisztratív eszközzel arra kötelezte a családot, hogy a gyerekeket oltassa be az állam által meghatározott oltási program szerint. Mivel ő erre nem volt hajlandó, ezért az állam többször pénzbírságra kötelezte, illetve az állam megtiltotta, hogy oltási könyv hiányában a gyermekek óvodába járjanak.

A felperes szerint korlátozták több emberi jogát: Először az élethez való jogának sértésére. Az élethez való jog az emberi jogok közül vitathatatlanul a legfontosabb jog, mindenki egyetért abban, hogy nem lehet korlátozni. Ha ez a jog egy másik alapjoggal - pl. véleménynyilvánítási joggal - ütközik össze, akkor mindig az élethez való jog az irányadó.¹⁰ A Bíróság szerint egy kötelező oltás esetében nem merülhet fel az ember élethez való jogának a megsértése, hiszen az oltásoknak lehetnek ugyan mellékhatásai, de ezek a kockázatok nem lehetnek olyan súlyosak, hogy az élethez való jogot sértsék.

¹⁰ Ezt a jogintézményt kollízióknak nevezik, két alapjog összeütközése esetén azt vizsgálják, melyikhez fűződik nagyobb érdek, hogy teljesüljön.

A koronavírus elleni védőoltás esetében azonban van egy kérdés, amit a fenti bírósági döntés nem vizsgált. A koronavírus elleni oltások kidolgozásánál a tudósok versenyt futottak az idővel. Itt nem volt idő a szokásos kísérleti, ellenőrzési eljárások véghezvitelére, melyek legtöbbször 4-5 évet is igényelnek. 2020 végén előzetes engedélyezési eljárás keretében adtak engedélyt a járványügyi hivatalok az oltóanyagok alkalmazására. Az eljárások alapján az oltásellenesek sokszor „emberkísérletre” hivatkoztak, melyekben nem kívántak részt venni. Valamennyire őket igazolta, hogy nagyobb számú oltóanyag használata után derült fény több, előzetesen nem jelzett mellékhatásra.¹¹ Lehet, hogy ezeknek a tényeknek az ismeretében nem lett volna teljes mértékben elutasító a bíróság. Ellenben az is igaz, hogy egy államnak az egész társadalom védelmét kell szem előtt tartania. Így nem az egyes ember, hanem a területén élő közösség védelmére kell koncentrálnia. Szintén későbbi kutatások kimutatták, hogy az oltások csökkentik a vírus okozta mellékhatások súlyosságát, illetve a nagyobb számú beoltott egyén, az adott közösség nyájimmunitásának kialakulásához vezethet. Ez csökkenti a vírus mutációs képességét és fertőzőképességét. Vitathatatlan, hogy ezzel az állam teljesíteni tudja a társadalom felé alapvető feladatát: meg tudja védeni tagjait a súlyos járványoktól, végső sorban a halálozástól.

A korábban említett jogesetben az élethez való jog mellett a **magánélet védelméhez való jog** megsértését is számonkérte Vavříčka úr.

A magánautonómia az államon belül egy olyan szűk területet jelöl ki, ahol az egyének saját szabályaik szerint élhetnek, melyeket maguk határoznak meg, az állam itt nem lehet szabályalkotó. Az államnak pontosan ki kell jelölni, hogy meddig tart a magánautonómia határa és hol kezdődik a közszféra szabályozási szférája. De ezen a területen is mások emberi méltóságát tiszteletben kell tartani. Ez egyrészt azt jelenti: az államnak biztosítania kell minden ember egyenlő méltóságú személyként való kezelését, másrészt az államon túl a személyeket is kötelezi, így mindenkinek tisztelnie kell a másik személy emberi méltóságát.¹²

A magánautonómia fogalma azért is fontos, mert egy család, s benne a tagok, saját identitásának fenntartása érdekében hozhat olyan döntéseket, melyek nem mindig vágnak egybe az állam pillanatnyi értékrendjével, álta-

11 <https://www.portfolio.hu/uzlet/20221129/veszelyes-mellekhatast-vizsgalnak-a-pfizer-es-a-moderna-koronavirus-vakcinajanal-581718> (letöltve: 2023. 02. 06.)

12 Itt leginkább az egyenlő méltóságú személyek megkülönböztetésmentes kezelésére kell gondolni, vagyis az általánosan hangoztatott diszkrimináció tilalmára.

lános szokásaival. Ilyenkor nagyon gondos körütekintést érdemel, hogy az állam mikor avatkozzon be, hiszen ezzel a család szerepét, döntési pozícióját gyengítheti.

Zlinszky János alkotmánybíró szerint „nem szabad arra törekedni – és nem is lehet elérni -, hogy ott, ahol a szerződési szabadság, vagy a családi kapcsolatok szűk köre szabadságként érvényesül, s az államnak a tartózkodást írja elő, bármely hatóság „diszkrimináció gyanújának ürügyével beavatkozzék a magánszférába, s megrontsa, annak nyugalmat”¹³

A védőoltások esetében leggyakrabban arra hivatkoznak, hogy az egyén döntési szabadsága nyilvánvalóan sérül, hiszen beleegyezés hiányában annak beadását adminisztratív eszközzel elrendelik. A magánautonómia keretében sok szülő hivatkozik arra is, hogy az állam beavatkozik ezzel a szülők nevelési jogába, hiszen nincs joga eldönteni, hogy a gyermekét milyen egészséges nevelésben részesítse. Az EJE (Emberi Jogok Európai Bírósága) esetjoga azokat a szabályokat is ide sorolja, amikor közvetve, valamilyen hátrány kilátásba helyezésével vonják el az egyéntől a döntés jogát.

A magánélethez való jog azonban egy fontos dologban különbözik az élethez való jogtól: míg utóbbi soha nem, addig az előbbi bizonyos esetben, csak törvényben meghatározott keretek között korlátozható. A korlátozásnak a szükségesség és az arányosság tesztjét ki kell állnia.

A **szükségesség** fogalma megköveteli, hogy legyen egy tényleges társadalmi szükséglet, melyre hivatkozva a jogkorlátozást be lehet vezetni, az **arányosság** fogalma azt vizsgálja, hogy a korlátozás arányban áll-e az intézkedés által elérni kívánt céllal.

A covid elleni védőoltás esetében az ENSZ határozata¹⁴ a tudomány akkori álláspontja alapján kimondta, hogy az oltás a járvány megfékezésének társadalmi szükséglete. Ezzel a határozattal a szükségesség tesztjét a koronavírus elleni oltás ki is állta.

A fenti teszten túl az **arányosság** kérdését is meg kell vizsgálnunk. Előszörban azt a kérdést kell mérlegelni, hogy milyen hátrányt szenvedhet el valaki, ha a koronavírus elleni oltást elutasítja. „Az arányosság elve az emberi jogok határainak meghatározására szolgál, más szóval felügyeli, hogy csak igazolt esetekben és csak a szükséges mértékig kerüljön sor a jogok kor-

13 Zlinszky János: „Törvény az „egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről”. Gondolatok és aggályok egy koncepcióról. In: Fundamentum 2. (2003) 131-136.

14 <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-vaccines/advice> (letöltve: 2022.10.12.)

látozására. Egy intézkedésnek helyes egyensúlyt kell keresnie a közösség általános érdekéből fakadó igények és az egyén alapvető jogainak védelméből fakadó követelmények között.”¹⁵

Igazából munkaviszony keretében már a koronavírus elleni oltás előtt is voltak olyan előírások, melyek a munkaviszony fenntartását bizonyos oltások felvételéhez kötötték. Például az egészségügyi dolgozóknak minden évben kötelező volt az influenza elleni oltás beadatása. A vadőröknek ugyanígy kötelező volt a Hepatitis B oltás felvétele. Itt a kötelezést azzal lehetett indokolni, hogy az adott munka elvégzéséhez speciális kockázat kapcsolódik. A munkáltató köteles az egészséget nem veszélyeztető munkakörülményeket biztosítani. Azt is meg kell jegyezni, hogy a munkavállaló dönthet úgy, hogy nem veszi fel az előírt oltásokat, és az adott pályát elhagyja.

A koronavírus elleni oltás esetében ezt az arányossági tesztet nem állná ki az akkori magyar, és több európai jogszabály, hiszen ezekben általánosan szabtak egy végső határidőt, ameddig a munkavállalóknak az oltást fel kellett volna venni. Ha ez nem teljesült, akkor a munkavállaló munkajogviszonyát azonnali hatállyal meg kellett a munkáltatónak szüntetnie.

„A foglalkoztatott jogviszonyát felmentéssel, illetve felmondással azonnali hatállyal meg kell szüntetni, ha

a) a foglalkoztatott a védőoltás felvételét a (8) bekezdés szerinti felhívástól számított 15 napon belül nem igazolta a munkáltató felé a (6) bekezdés a)–d) pontjában meghatározott módon, és b) a foglalkoztatott az (5) bekezdés szerinti orvosi szakvéleményt a (8) bekezdés szerinti felhívástól számított 15 napon belül nem mutatja.”¹⁶

Ez azonban a jogi szakértők szerint egy nagyon komoly szankciót jelentett volna a munkavállalónak, hiszen a saját és a családja megélhetését veszélyeztették volna ezzel. A szankció teljesen objektív, a munkavállalónak semmilyen döntési lehetőséget nem biztosít. Pedig akár a munkavégzés helyének, minőségének (home office) megváltoztatásával egyéb megoldási lehetőségek is lehettek volna.

Mind a munkáltatók és a munkavállalók bizonytalanságát jól mutatja, hogy az oltást elutasítók közül legtöbben fizetés nélküli szabadságot kértek és kaptak.

15 <https://qubit.hu/2021/11/23/serti-e-az-alapveto-emberi-jogokat-a-kotelezo-oltas> (letöltve: 2022.10.11.)

16 449/2021.(VII.29.) kormányrendelet a koronavírus elleni védőoltás kötelező igénybevételéről, <https://net.jogtar.hu> (2023.03.11).

Szerencsére a járványügyi adatok javultak, és a vitatott rendeletet 2022. VI. 1-től visszavonták.

A kötelező oltások ellen nagyon sokszor hivatkoznak a **gondolat és vallásszabadság** megsértésére. Ez a jog is igen korán, az emberi jogok első generációs jogai között alakult ki. Ezek a jogok elvárják az államtól, hogy a jog megvalósulását ne akadályozza, engedélyezze az egyéneknek a gondolat és vallásszabadsággal kapcsolatos tevékenységek gyakorlását.

Ez a jog azonban szintén nem korlátozhatatlan!

Ha megvizsgáljuk, látható, hogy itt is a köz- és a magánszféra összeütközéséről van szó. Az adott állam mindig rendelkezik egy társadalmi értékrenddel, ami a többség értékrendje. Ezt kívánja betartatni a területén mindenkivel, és az ettől lényegesen eltérő „gondolatokat, vallásokat” korlátozni, vagy tiltani hivatott!¹⁷

Bizonyos vallási tanítások szerint a védőoltás elfogadhatatlan, mert az emberi életbe külsőleg avatkozik be.

Sokszor az oltóanyagok egyes részei miatt tiltakoznak az oltás felvétele ellen. Problémát jelenthet egyes vallásoknál, hogy sertés kötőszövetéből kinyert zselatint vagy egyéb állati eredetű anyagokat használnak segédanyagként.

2005. július 9-én egy amerikai katolikus közösség vezetőjének a kérdésére adott ki állásfoglalást az Apostoli Szentszék. Azt vizsgálták, hogy megtagadható-e a kötelező gyermekoltás, ha az oltóanyagot a művi abortuszról származó sejtvonalak segítik elő.¹⁸

A Vatikán állásfoglalása az oltást kifejlesztők, használók, alkalmazók felelősségét vizsgálja a közreműködés foka szerint. „Formális közreműködés valósul meg, ha az erkölcsi cselekedetre képes alany együttműködik, valamely más személy erkölcstelen cselekedetével, osztozva az utóbbinak rossz szándékában.”¹⁹ Eszerint az orvosoknak és a családoknak kötelességük alternatív vakcinák használatát kérni, amennyiben ilyenek léteznek.

De a vatikáni állásfoglalás is hangsúlyozza, hogy az oltások használatától, - ha a lakosság egésze jelentős egészségügyi veszélynek van kitéve, - eltérni nem lehet!

17 Említhetjük itt a demokratikus értékrenddel bíró Németország és a területén élő vallásos törökök vitájára a mai napig alkalmazott, előre elrendezett házasság intézményével kapcsolatban vagy Franciaországban a sok vitát kiváltó „fejkendő törvényt”.

18 <https://www.academyforlife.va/content/pav/en/the-academy/activity-academy/note-vaccini.html>.

19 <http://bioetikai-tarsasag.hu/docs/Vedooltas-allasfoglalas.pdf> 9.p. Letöltés ideje (2023. január 17.)

4. Záró gondolatok

Látható, hogy a kötelezővé tett oltások már több, mint száz éve is heves vitákat váltottak ki. Igazából ez mára sem csitult, nincs olyan általános jogelv, mellyel az állam mindig igazolni tudja, hogy ebben a kérdésben miért korlátozza az egyén magánszféráját!

Az állam részéről a fő rendező elv a társadalom védelmi igénye, mely összességét tekintve fontosabb érdek, mint az egyén magánéletének döntési szabadsága.

De az államnak szem előtt kell tartania, hogy emberi jogokat korlátozó szabályokat csakis a szükséges közérdek védelmére való hivatkozással, a legkisebb hátrányt okozva alkothatja meg! (szükségesség és arányosság tesztje)

A legjobb az lenne, ha az oltások terén nem lennének kötelező jogszabályok, hanem az értelmes ember racionális indokok alapján maga döntene egy-egy oltás mellett! (Az állam pedig csak a fizikai feltételeket és a pontos információt biztosítaná!)

Háború és béke Urartuban. Legitimációs eszközök és integrációs stratégiák egy birodalomépítés szolgálatában

Urartu az ókori Közel-Kelet egyik meghatározó állama volt a Kr. e. 9–7. század között a korabeli Kelet-Anatólia területén. Az írásos források szerint az első uralkodója I. Sarduri volt (Kr.e. kb. 835-825), aki a Van-tó keleti partján, Tušpában (ma: Vankale) rendezte be a székhelyét. Utódai alatt, a Kr.e. 9. század végére, 8. század első felére tehető az urartui állam expanzív, „formatív” szakasza: Išpuini és Minua idején (Kr.e. kb. 825-790) bekebelezi a nyugat-iráni Urmia-tó vidékét, keleti irányban pedig a hadjáratok eljutnak az Euphratesig. I. Argišti idején megkezdődik a transzkaukázusi térség pacifikálása.¹

Urartu hatalmának növekedésében némi törést az okoz a Kr.e. 8. század második felében, hogy megkezdődik az Asszír Birodalom újabb nagyhatalmi korszaka. III. Tukulti-apil-ešarra (Kr.e. 745-727) 743-ban legyőzi II. Sarduri Szíriába „kimerészkedő” csapatait, II. Šarru-kín (Kr.e. 721-705) pedig 714-ben, a nyolcadik hadjárata alkalmával győzelmet arat az urartuiak felett az Urmia-tótól nyugatra található Uauš-hegynél (ma: Sahend-hegy). A vereségek azonban nem törik meg az állam erejét; a Kr.e. 7. század közepére, III. (Erimena fia) Rusa idejére tehető Urartu „másodvirágzása”; ez különböző építkezési aktivitásokban nyilvánul meg, ill. feltehetőleg az kormányzati adminisztráció struktúrájának átalakulásában is nyomon követhető.

Ez a „másodvirágzás” azonban nem tart sokáig, és nemsokára bekövetkezik Urartu pusztulása. Az azonban, hogy ehhez milyen folyamatok, ese-

¹ Urartu történetével foglalkozó legutóbbi átfogó monográfia: Salvini, Mirjo: *Geschichte und Kultur der Urartäer*, Darmstadt 1995. Ugyanakkor sok tekintetben ez a munka is mára már kezd meghaladottá válni; egy újabb történeti összefoglalót ln.: Fuchs, Andreas: „Urartu in der Zeit”, In: Kroll, Stephan (szerk.), *Bainili-Urartu: the proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007; Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12. - 14. Oktober 2007*, Leuven 2012, 135-161. Egy újabb, átfogó jellegű összefoglaló munka: Çifçi, Ali, *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*, Leiden – Boston 2017.

mények vezettek, nem teljesen világos. Hérodotosz szerint a Kr.e. 6. század elején a méd-lyd ellenségeskedést egy 585. május 28-án bekövetkezett napfogyatkozás zárta le (Hér I:74). Mivel ebben a konfliktusban Urartu nem szerepel, annak ellenére, hogy területe a tulajdonképpeni hadszíntér, logikusan az a következtetés adódik, hogy ekkor már nem számít politikai entitásnak. Urartu „elpusztítóinak” szerepében sokan látták elsősorban a médeket;² de az utóbbi években megjelent olyan feltételezés is, hogy Urartu – valamilyen formában – fennmaradt egészen a perzsa Kyrosz koráig is.³

Urartu története tekintetében is meghatározóak azok a földrajzi-éghajlati viszonyok, amelyek között az állam kialakult, illetve. amelyek megszabták népességének társadalmi, gazdasági körülményeit. Kelet-Anatólia térsége alapvetően hegyvidékes terület; Urartu magterülete, a Van-tó környéke olyan magas hegyekkel körülvett terület, mint például a NemrudDaği (3050 m) nyugaton, az Aladağlar (3255 m) északon, ill. déli, délkeleti irányban a Taurus-hegység. A Van-tó tengerszint feletti magassága mintegy 1600 m, hasonló módon, mint a szintén az urartui fennhatóság alá kerülő Sevan-tó Transzkaukáziában (1900 m) vagy az Urmia-tó Nyugat-Íránban (kb. 1500 m).

Az Aladağlartól északra húzódik a Karasu-Aras-hegység, amelynek keleti részéből emelkedik ki az Ararat-hegy (Ağrı Daği, 5165 m) és az Ararat (3925 m). A magas hegyvonulatok által körbezárt területeken kisebb vulkanikus hegységek, bazaltmezők terülnek el (Nemrud-, Süphan- és a Tendürek-hegy – ld. I. ábra).

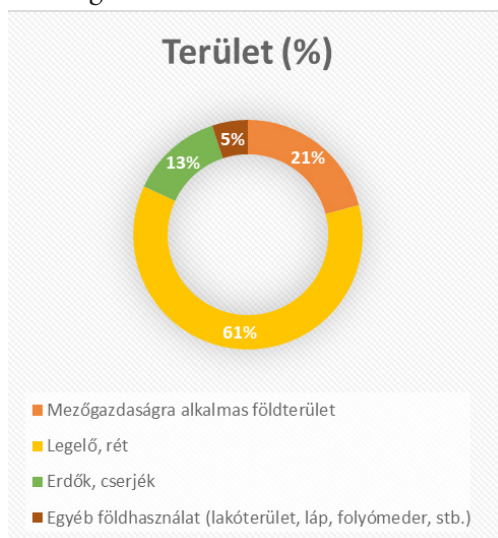
2 A régebbi, monografikus összefoglalások tekintetében ld. Pjetrovskij, Boris: *The Ancient Civilization of Urartu*, Genève 1969, 196 sk.

3 Rollinger, Robert: *The Median »Empire«, the End of Urartu and Cyrus' the Great Campaign in 547 BC (Nabonidus Chronicle II 16)*. In: *Ancient West & East* 7 (2009) 49-63.
Rollinger, R – Kellner, A: „Once More The Nabonidus Chronicle (BM 35382) and Cyrus' Campaign in 547 BC”. In: *Ancient West & East* 18 (2019) 161-171.

1. ábra: Urartu területének és tágabb környezetének földrajzi-domborzati viszonyai

A modern kori törökországi statisztikai adatok tanúsága szerint a kelet-törökországi térség mindössze kb. ötöde alkalmas mezőgazdasági tevékenységre (2. ábra). A terület nagyobb része főleg magashegységi legelő, rét (törökül *yayla*), amelyeken manapság is, és a történelmi időkben bizonyára még inkább transzhumáló pásztorkodás folyik, azaz a megélhetés forrásának számító nyájak az időjárás és a növénytakaró évszakok szerinti ciklusait kihasználva a nyarat a hegyi legelőkön töltik, télen pedig a melegebb síkságokon, folyóvölgyekben legelnek.

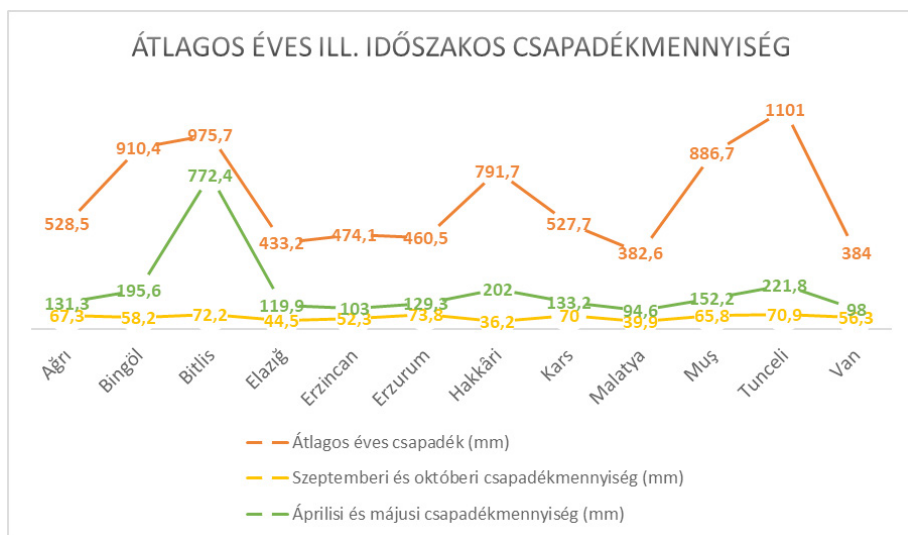

2. ábra: A földhasználat megoszlása Kelet-Anatóliában (Çifçi 2017. Tab.3 alapján)

A térség legnagyobb folyói az Urartu nyugati határvidékét jelentő Euphrates anatóliai szakasza ill. annak folyásirány szerinti felső ágai, a Karasu és a Murat, valamint – északon – a Kaszpi-tengerbe folyó Aras (antik nevén: Araxész) és Kura. Ezeket a folyókat, valamint a térség hegyvidéki régióinak számos kis mellékfolyóját túlnyomórészt a hó és a heves tavaszi esőzések olvadékvize táplálja, és széles síkságokon és szurdokokon folynak át. A tél alapvetően (főleg a magashegyi területeken) hosszú, hideg és csapadékos, míg a nyár száraz. A statisztikai adatok szerint azokban a kelet-törökországi tartományokban, amelyek területén egykor Urartu feküdt (3. ábra), az éves és az időszakos csapadékmennyiség térben is időben is meglehetősen egyenetlen (4. ábra). Ráadásul a három nagy „urartui” tó, a Van-, az Urmia- és a Sevan-tó vize egyaránt sós, így alapvetően a kisebb-nagyobb folyók vizét, vízfolyásokat, a tavaszi olvadékvizet lehetett és kellett hasznosítani a földműveléshez vagy a megélhetéshez.

3. ábra: A mai Törökország közigazgatási térképe ill. az egykor Urartu területéhez tartozó keleti tartományok

4. ábra: Az átlagos éves ill. időszakos csapadékmennyiség a mai Kelet-Törökországnak az egykor Urartuhoz tartozó tartományaiban (Çifçi 2017. Tab.4 alapján)

A földrajzi és éghajlati viszonyok ennek megfelelően Kelet-Anatóliában is nagymértékben meghatározták az ott élő népesség társadalmi és szociális viszonyait – erről leginkább nyilvánvalóan az oszmán-korból vannak a legjobb adataink, de nem kétséges, hogy a korábbi időszakokban is hasonló volt a helyzet. Az oszmán-kor néprajzi adataiból tudjuk, hogy a népesség alapvető szervezeti egysége az *aşiret*, azaz a magashegyek által körbezárt völgyekben élő törzs, ill. azok laza és mozaikszerű szövetségi és kapcsolati hálózata.⁴Nincs ez másként a Kr.e. 9. században és azt megelőzően sem: amikor I. Šulmánu-ašarídu (Kr.e. 1263-1234) hadjáratot vezet a későbbi Urartu térségébe, az asszír király felirata szerint a hadjárat három nap alatt nyolc „országot” foglalt el és 51 „várost” rombolt le.⁵Az elfoglalt nyolc „ország” (és

4 „War Balmaz Atilla: „War and Identity in the Early History of Urartu”. In: Çilingiroglu, Altan A. – Salvini, Mirjo (szerk.): *Anatolian Iron Ages 7. The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages. Colloquium Held at Edirne, 19–24 April 2010*, Leuven – Párizs – Walpole, MA 2012, 26.

5 Grayson, Albert K.: „*Assyrian Rulers of the Third and Second Millenia B.C. (To 1115 B.C.)*”, Toronto 1987, 180–186. Mayer, Walter: „Die Frühgeschichte der assyrisch-urartäischen Beziehungen vom 14. bis zur 2. Hälfte des 9. Jhd. v. Chr.”. In: Mauer, G – Magen, U. (szerk.): *Ad bene et fideliter seminarandum. Festgabe für Karlheinz Deller zum 21. Februar 1987*, Neukirchen-Vluyn 1988, 199–246. In: Hatmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti cselekmények*. Bp. 1963 I. G 6.

51 „város”) nyilvánvalóan nem a korabeli asszír birodalommal egyenértékű politikai szerveződést jelent, hanem törzsek, törzsszövetségek laza, alkalomszerű hálózatát.

III. Šulmanu-ašaredu idején (Kr. e. 858–824) azonban némi változás következett be. Ekkor ugyanis az asszír győzelmi beszámolókból eltűnt az „országokra” történő utalás, ezzel szemben konkrét város- és uralkodónevek bukkantak fel. Az asszír király első hadjáratában (Kr. e. 858.) bukkant fel először az urartui Arame és székvárosa, Sugunia neve. Később, a harmadik hadjáratában (Kr.e. 856.) szintén feltűnt Arame és egy új város, Aršašku(n).⁶ Kr. e. 832-ben pedig a legfőbb asszír hadvezér, a *turtānu* vezetésével indult újabb hadjárat Urartu és királya, Siduri ellen.⁷ Ez utóbbi személy ugyanakkor már nyomon követhető urartui források alapján is: I. Sarduri (Kr. e.kb. 835–825) ugyanis az első olyan urartui uralkodó, aki írott forrásokat hagyott maga után (CTU⁸ A 1A-F).⁹

I. Sarduri utódai, Išpuini (Kr.e. kb. 825-805) és Minua (Kr.e. kb. 805-790) idejében azonban az urartui királyok is jelentős expatilaanzíós tevékenységbe kezdenek; keleti irányban lerombolják Hasanlut, nyugat felé pedig eljutnak az Euphrates anatóliai szakaszáig. A nem is feltétlenül területi, hanem inkább vallási, ideológiai expanzió jegyében pedig az uralkodó és trónörökös bevonul Muşasirba, az urartui pantheon főistenévé váló Haldi legfőbb kultuszhelyére (CTU A 3-11). Minua utóda, I. Argišti idején (Kr.e. kb. 790-760) pedig a transzkaukázusi térség is az urartui hódítások célkeresztjébe kerül; ekkorra tehetőek az első hadjáratok a Kura-Araxes-folyók térségébe, ill. különböző városok, erődök alapítására is sor kerül (pl. Erebuni¹⁰).

Az államalapítással és a hódításokkal együtt, azokkal összefüggésben megjelenik Urartuban az írásbeliség is. Az első „íráshasználó” király a már említett I. Sarduri volt, aki egyébként egy asszír mintájú, ékírásos szövegben nyilvánítja ki saját hatalmának nagyságát.¹¹ Később, ahol az urartui csapatok

6 Grayson, Albert K.: *Assyrian Rulers of the Early First Millenium B.C. Vol. II (858–745 B.C.)* (The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 3), Toronto – Buffalo – London 1996, 8, Text 1:29b–30a; lásd még 14, Text 2 i 24.

7 Uo. 69, Text 14:144.

8 Salvini, Mirjo (szerk.), *Corpus testi dei Urartei*. Vol. I-IV. Roma 2008 – 2012.

9 Wilhelm, Gernot: „Urartuals Regionder Keilschriftkultur”. In: HAAS, VOLKERT (szerk.), *Das Reich Urartu. Einaltorientalischer Staatim 1. Jahrtausend v. Chr.*, Konstanz 1986, 95–113.

10 Stronach, David et al., „Erebuni 2008-2010”. In: *Armenian Journal of Near Eastern Studies* 5/2 (2010) 99-133.

11 Wilhelm, Gernot i.m.

megjelennek, az uralkodók különböző szikla- és sztéléfeliratok formájában hagyják ott beszámolóikat a cselekedeteikről, vagy csak a jelenlétükről.¹²

Ezekon a feliratokon pedig – ahogy az az 1. táblázatban is látható – az urartui királyok részletesen beszámolnak a különböző zsákmánylistákról, mint a hadjáratok eredményeiről. Ezekon leginkább zsákmányolt állatokról van szó (szarvasmarha, juh és kecske, ló, ritkábban tevé), de vannak különböző deportációs listák is. Ezek alapján, bár a különböző kifejezések terminológiai jelentéséről van vita a szakirodalomban,¹³ és többször a pontos számok sem azonosíthatóak a feliratok károsodásai miatt, megállapítható, hogy az urartui uralkodók jelentős embertömeget „mozgattak” a hódításaik során.

Király	Szöveg (CTU)	Ellenség	Szarvasmarha	Juh & kecske	Ló	Tevé	Szamar & öszvér	Ffi	Gyermek	Harcos	Nő	Ember	Össz. ember
Išpuini	A 3-4	Etiuhi	13,540	20,785	26	-	-	X720	-	-	X670	-	-
	A 3-9	Mešta, Paršua	X2.000	X5.000	1120	365	483	X160	X6.600	-	-	-	-
Mínua	A 5-2 A-F	Etiuni	7616	15,320	1733	-	-	-	-	-	-	5X.XXX	-
	A 5-9	Mana (Hate), Alzi						-	-	-	-	2113	-
		Marmani, Dirguni, Uliba						-	-	-	-	X55	-
I. Argišti	A 8-2 Ro	Irkuni, Mana, Aššur	2251	8205	286	-	-	-	-	-	-	6481	-
		Buštu, Aška- ia, Ušini	4909	19,550	290	101	-	-	-	-	-	7873	-
		Diauehi, Qada, Ašqalaši	14.478	73,770	4426	-	-	2734	15,181?	-	-	16.004	-

12 Az urartui epigráfiai anyag legutóbbi gyűjteményes kiadása: Salvini, Mirjo (szerk.), *Corpus testi dei Urartei*. Vol. I-IV. Roma 2008 – 2012. (Rövidítve: CTU)

13 Buhály Artilla: „(sal/mí) lutu: urartui ifjak?”. In: Jenei Teréz – Margitics Ferenc (szerk.): *Generációk és nézőpontok. A Pedagógusképző Kar 2010. évi Tudomány Napi Konferenciájának előadásai*, Nyíregyháza 2011, 233-251.

	A 8-3 I	Diauehi, Seriazí, Zabahaé, Eriahi, Apuni, Uiteruhi	35.015	X1.829	1104	-	-	19.255	-	10.140	23.280	-	52.675
II. Sarduri	A 8-3 II	Hate (Militia), Tuate	17.964	10.000	-	-	-	8298	2539	-	1[8].057	-	29.284
		Etiuni, Uluani, Uria, Irkiuni	X	126.000	12.80X	-	-	?	-	-	10.X00	-	22.179
		Etiuni, Siluni, Uburda, Uišuší, Hahia	X803	11.626	232	-	-	2655	7648	-	8497	-	119.790
	A 8-3 III	Aššur, Qilašini						-	11.439?	-	-	-	-
		Aššur, Buštu, Paršua	X987	...X5	X	-	-	-	-	-	-	X5.140	-
		Aššur, Buštu, Tariu, H[...], Arhau	6.257	33.203	606	184	-	-	-	-	-	18.827	-
	A 8-3 IV	Ijani, Mana, Buštu	22.529	36.830	790	-	100	-	-	-	-	18.243	-
		Mana, Irkiuna	2251	8205	286	-	-	-	-	-	-	6471	-
		Mana, Buštu	4909	19.550	290	110	-	-	-	-	-	7573	-
	A 8-3 V	Mana	2411	6160	170	62	-	-	-	-	-	3270	-
		Mana, Buštu	8221	32.538	308	-	-	-	-	-	-	13.979	-
		Mana, Etiuni, Eriahi, Išqigulu, Uiteruhi	29.504	60.305	12.00X	-	-						
	A 8-3 VI	Urme	X744	48.825	25	-	-	-	-	-	-	24.813	-
	A 8-6	Etiuni						150	-	-	6200	-	-
	A 9-1	Rihiša, [...]	5747	19.062	352	-	-	1829	-	-	7751	-	22.190
A 9-3 I	Mana, Babilu, Baruata	12.300	32.100	2500	-	-	8135	-	6000	25.000	-	-	
	Etiuni, Liqiu	2538	8000	-	-	-	3500	-	4000	15.000	-	-	
	Urme	23.335	58.000	-	-	-	110	-	2000	6500	-	-	
A 9-3 II	Qulha, Huša, Abiliani-hi	X090	10.897	65	-	-	2890	-	-	6408	3496	9904	
	Eriahi, Abiliani-hi						-	-	-	-	7150	-	

A 9-3 III	Qulha, Uiteruhi	17.300	31.600	1500	-	-	8100	-	-	9110	-	17.200
A 9-3 IV	Puluadi, Eriahi	16.529	37.685	1613	115	-	643	-	-	15.553	-	-
A 9-3 V	Mana, Eriahi	6665	25.735	-	-	-	3225	-	-	4928	-	8153
A 9-3 VI	Arquqi, Ada- hu, Lipru, Ešumua, Kamniu, Qu'alba, Uhuni, Téria	40.353	211.470	3500	-	-	10.000	-	-	23.200	4600	37.800

i. táblázat: Urartui királyok zsákmány- és deportációs listái (Çifçi 2017. Tab.9 és 30 alapján)

Vegyük például I. Argišti esetét. Ahogy a táblázatból is látható, csak a *Hate* (azaz esetünkben: Malatya) elleni hadjárata végeztével deportál – saját bevallása szerint – 29.284 embert, köztük férfiakat, nőket, gyermekeket (bár a szövegben használt terminológia pontos jelentése nem tisztázott – A 8-3 II), a részben Diauehi elleni hadjárata során egyik felirata szerint (A 8-2Ro) 2734 férfit, 15.181(?) gyermeket és 16.004 nőt, egy másik felirat szerint pedig (vagy máskor? A 8-3 I) 19.255 férfit, 10.140 *harcost*, 23.280 nőt – összesen 52.675 embert.

Ezeknek a deportációs folyamatoknak a célja nem csupán az elfoglalt területek ellenállóképességének letörése lehetett. Jól tudjuk a feliratokból, hogy az urartui királyok egyik legfontosabb feladata és célja a város- és/vagy erődalapítás volt; szinte nem volt olyan uralkodó, aki ne alapított volna legalább egy várost (URU) vagy erődöt (É.GAL – ld. 5. ábra). A fentebb említett I. Argišti például *Argištibinilit* (ma: Armavir)¹⁴ és Erebut (ma: Arinberd)¹⁵ a mai Örményországban, utódja, II. Sarduri (Kr.e. kb. 760-734) pedig *Sarduribinilit* (ma: Çavuştepe, Törökország)¹⁶. A folyamat később sem áll le, sőt: a Kr.e. VII. században II. (Erimena fia) Rusa és III. ([II.] Argišti fia) Rusa¹⁷

14 Martirosjan, Artjun: *Argištibinili*. Erevan 1974. (Archeologičeskie Pamjatniki Armenii 8)

15 Stronach, David i. m.

16 Erzen, Aif: *Çavuştepe I. Urartian Architectural Monuments of the 7th and 6th Centuries BC and a necropolis of the Middle Ages*, Ankara 1988.

17 A szakirodalomban jelenleg komoly vita zajlik arról, hogy két Rusa nevű uralkodó hogyan követte egymást a trónon. A probléma ott jelentkezik, hogy míg az urartui királyok a felirataikban pontosan feltüntették az apjuk (és egyben elődjük) nevét is, és ez alapján jól sorrendbe

összesen legalább öt várost vagy erődöt épít: Adilcevaz,¹⁸ Ayanist,¹⁹ Toprakkalét²⁰ (mindhárom a mai Törökország területén), Karmir-blurt²¹ (Örményország) és Bastamot (Irán).²²

lehet állítani őket, egy uralkodónak, Erimena fia Rusának az apja, Erimena – legalábbis az eddigi ismereteink szerint – soha nem volt király, így az ő uralkodása a „levegőben lóg”. A „hagyományos” interpretáció e tekintetben a következő (Salvini, Mirjo: *Geschichte und Kultur der Urartäer*, Darmstadt 1995, 207. alapján, zárójelben az asszír kronológiai utalásokkal):

I. (Sarduri fia) Rusa ~734 – 714/13, II. Šarrukín ellenfele az asszír király hadjárata idején;

II. (Rusa fia) Argišti 713 - ? (708)

II. (Argišti fia) Rusa (673/72)

Erimena

III. (Erimena fia) Rusa (652)

Az utóbbi időben többen megkérdőjelezték ezt a sorrendet, és inkább amellet érveltek, hogy *Erimena fia* Rusa uralkodása megelőzte *Argišti fia* Rusáét – ebben az esetben viszont az általunk használt sorszámozás értelemszerűen megcserélődik. A vita még nem jutott nyugvópont-ra (lásd Çİfçİ, Alı, i. m. 2017, 305–310.; illetve a *Bianili-Urartu*-kötet megfelelő tanulmányait: Kroll, Stefan et al. (szerk.), *Bianili-Urartu. The Proceedings of the Symposium Held. In: Munich 12–14 October 2007. Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12.–14. Oktober 2007*, Leuven 2012, 111–134 (Salvini, M.); 135–161 (Fuchs, A.); 177–181 (Seidl, U.); 183–186 (Kroll, S.); 227–241 (Hellwag, U.). Az érvek pontos ismertetése szétfeszítené jelen írás kereteit, így a következőkben a Çİfçİ, Alı i. m. 310. szerinti sorrendet követjük, zárójelben feltüntetve a *patronymikont*.

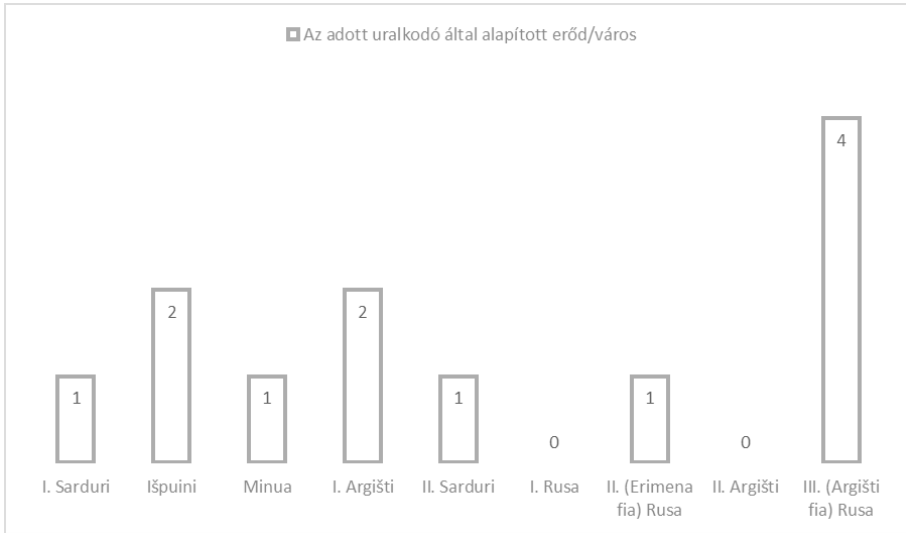
18 Blibigic, Emin – Ögün, Baki: „*Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları 1965 – Second Season of Excavation at Kef Kalesi of Adilcevaz*”. In: *Anadolu (Anatolia)* 9. (1965) 1–20.

19 Çilingirroglu, Altan A. – Salvini, Mirjo (szerk.): *Ayanis I. Ten Years' Excavations at Rusabinili Eiduru-kai*, Roma 2001 (Documenta Asiana VI).

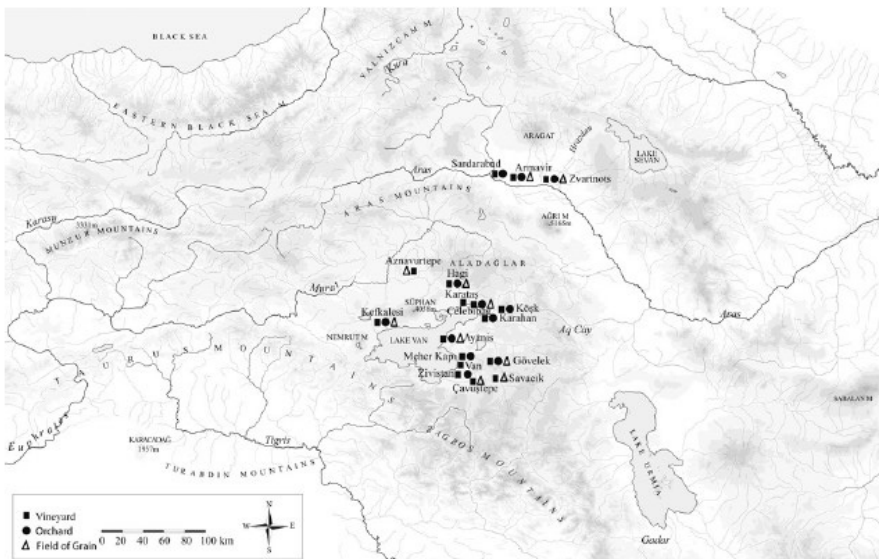
20 Barnett, Richard D.: „*The Excavation of the British Museum at ToprakKale, near Van*”, In: *Iraq* 12 (1950) 1–43.; Uő, „*The Excavation of the British Museum at ToprakKale, near Van – Adenda*”, in *Iraq* 16 (1954) 3–22.

21 Piotrovskij, Boris B.: *Karmir-blur*. Vol. I–III. Erevan 1950, 1952, 1955. (Archeologičeskie Raszkopki v Armenii No. 1, 2, 5).

22 Kleiss, Wolfram (szerk.): *Bastam I. Ausgrabungen in denurartäischen Anlagen 1972–1975*, Berlin 1979. (Teheraner Forschungen 4); Uő (szerk.), *Bastam II. Ausgrabungen in denurartäischen Anlagen 1972–1975*, Berlin 1988. (Teheraner Forschungen 5).

5. ábra: urartui uralkodók által alapított város (URU) és/vagy erőd (É.GAL) (Çifçi 2017. Tab. 1 alapján)

MAP 4 Agricultural projects of Urartian kings.

6. ábra: urartui uralkodók által alapított város (URU) és/vagy erőd (É.GAL) (Çifçi 2017. Map7 alapján)

A legyőzött területeken élők deportálásának így feltehetőleg másik oka is lehetett, mégpedig a gondoskodás ezeknek az újonnan alapított városoknak a felépítéséről és benépesítéséről. Az eredeti lakhelyről való elhurcolás együttjárt ugyanis az új lakhelyen való letelepítéssel, így az uralkodók „feladata” volt a lakhely, a megélhetés, az egzisztencia biztosítása a deportált népesség számára az újonnan alapított városokban.

A feliratok tanúsága szerint pedig ezt a „szerepet” az uralkodók ki is használták a saját legitimitációjuk hangsúlyozására. A számos példa közül nézzük csak a már említett I. Argištiarmaviri feliratát a város, *Argištibinili* felépítése kapcsán:

(1) ^d <i>hal-di-né-né al-su-ú-i-še20-né</i> (2) ^m <i>ar-giš-ti-še^m mìn-nu-a-be-né-še</i> (3) <i>a-le-e</i> É.GAL <i>ba-du-ú-se-i-e</i>	(¹)Haldi nagysága által (²)Argišti, Minua fia (³) szól:
(4) <i>ši-i-di-iš-tú-ú-bé te-ru-ú-bé</i> (5) ^m <i>ar-gi-iš-ti-he-né-le ti-i-né</i>	„Egy erődöt az ő dicsőségének (⁴) felépítettem, meghatároztam (⁵) a nevét: Argištié [= <i>Argištibinili</i> – B.A.].
(6) <i>qi-ú-ra-a-né qu-ul-di-né ma-anu</i> (7) <i>ú-i ge-i iš-ti-né ši-da-ú-re</i>	(⁶) A föld puszta volt, (⁷) semmi sem volt ott felépítve.
(8) ^{id} <i>mu-na-a-né 4 PA5^{meš} a-gu-bé</i> (9) ^{giš} <i>ul-de-e^{giš} za-re-e te-ru-bé</i> (10) <i>za-du-bé ar-ni-še20-né-le iš-ti-né</i>	(⁸) A folyótól négy csatornát vezettem, (⁹) szőlőskertet és ültetvényt alapítottam, (¹⁰) (nagy) cselekedeteket hajtottam ott végre.”
(11) ^m <i>ar-gi-iš-ti-né^m mìn-nu-a-be</i> (12) LUGÁL DAN-NU LUGÁL <i>al-su-ú-i-né-e</i> (13) LUGÁL ^{kur} <i>bi-i-a-i-na-a-ú-e</i> (14) <i>a-lu-se^{uru} tu-uš-pa-a-e URU</i>	(¹¹)Argišti, Minua fia (¹²) hatalmas király, nagy király, (¹³) a Bia-beliek [= <i>Biaínili</i> , azaz Urartu – B.A.] királya, (¹⁴)Tušpa város kormányzója. (CTU A 8-16)

A jellegzetes urartui „epigráfiai paneleket” felmutató szövegben nagyon jól látható, mi volt a feliratnak, ill. a felirat által megörökített cselekményeknek a funkciója az uralkodói hatalom stabilizációja, legitimitációjának biztosítása szempontjából:

Az erőd építtetője maga az uralkodó. Nemcsak abból a szempontból, hogy a király akarata volt az adott építmény felépítése pontosan az adott helyszínen; hanem tágabb értelmezésben is. Az építkezés megvalósulása ugyanis nyilvánvalóan csak a jéghegy csúcsa, ahhoz rengeteg szervezési feladat is járul: az előkészítés, tervezés, a megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerő és alapanyag biztosítása, koordinációja, logisztikája... Annak a kinyilvánítása az uralkodó részéről, hogy ő építtette az erődöt, azt is jelenti, hogy megvolt (és megvan) a kellő befolyása, rendelkezésre álltak (és állnak) a megfelelő anyagi és szellemi erőforrások, munkás és szaktudás egy ekkora volumenű projekt megvalósításához.

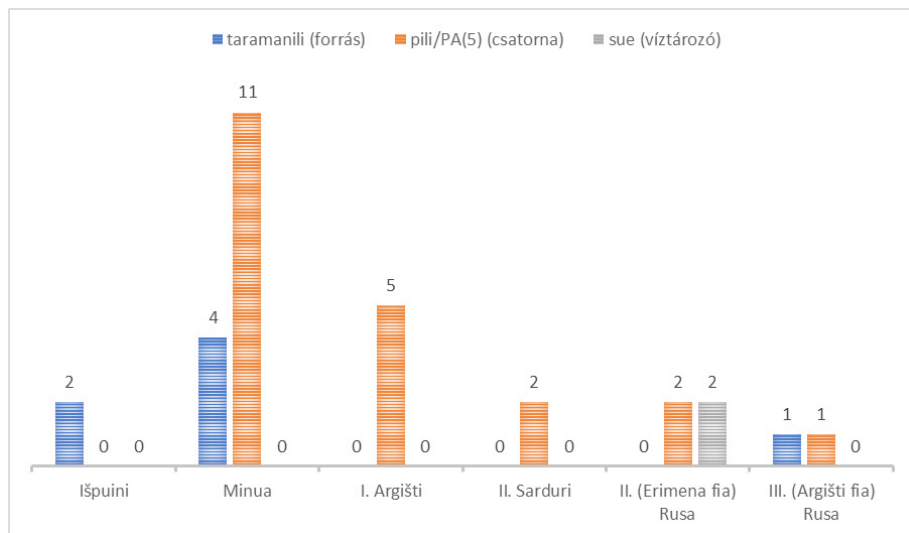
„A föld pusztá volt, semmi sem volt ott felépítve” (6-7. sor) – azaz mindez előzmény nélküli, az eddigi történésekhez viszonyítva páratlan lépés, erő és befolyás.

Az erőd mellett megtörtént az azt kiszolgáló, a megélhetés biztosításául szolgáló „agrárlétesítmények” (csatorna, szőlőkert, ültetvény – 8-10. sor) megvalósítása is, természetesen az előző gondolatoknak megfelelő kontextusban.

Végül pedig, hogy végképp ne legyen kétsége a felirat olvasóinak, egy titulátúra zárja a szöveget.

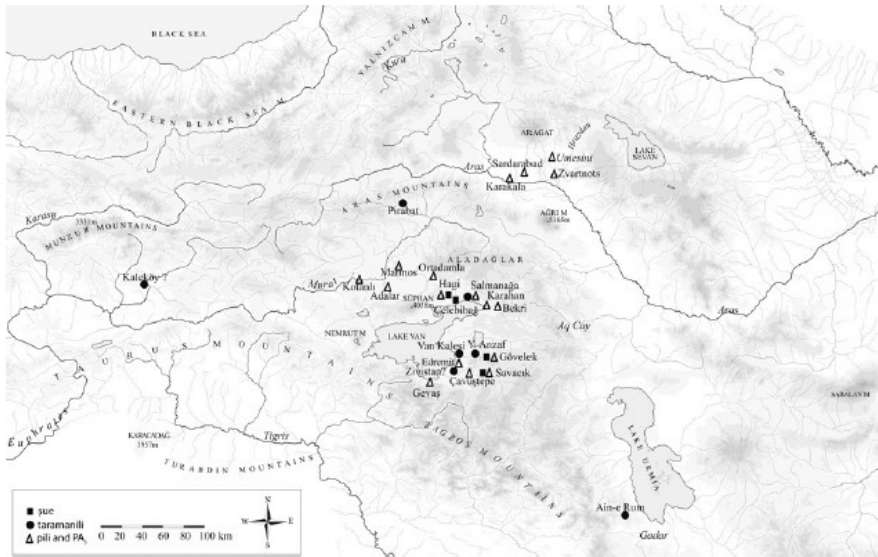
Ahogy I. Argišti feliratából is látható, a városok, erődök alapítása mellett az urartui uralkodók egyik célja volt a mindennapi megélhetéshez szükséges „agrárprojektek” megvalósítása, azaz szántók, legelők, gyümölcsösök és szőlőültetvények alapítása is. A feliratok szinte minden uralkodó esetében többször is beszámolnak különböző mezőgazdasági létesítmények alapításáról (ld. 7. ábra). Ezek a létesítmények alapjában véve a Van-tótól északra, északkeletre, keletre jöttek létre, illetve a mezőgazdaság tekintetében nagy potenciált jelentő Aras-völgyben (8. ábra). Ahogy láthattuk ezt a városalapításoknál is, mindez összekapcsolódott a deportált népesség letelepítésével, a munkaerő, ezáltal pedig az élelemforrások biztosításával. A különböző hadjáratok során az urartui nézőpontból peremterületeken élő népesség a magterületek, ill. a mezőgazdaságra alkalmasabb – vagy csatornák, gátrendszerek építése által alkalmassá tett – területek felé koncentrált.

Ugyanakkor, ahogy ezt már fentebb láthattuk, Urartu területén a sajátos földrajzi, éghajlati körülmények térben és időben meglehetősen egyenetlen csapadékviszonyokat eredményeznek (4. ábra). Emiatt, illetve a sós vízű tavak miatt is alapvetően a kisebb-nagyobb folyók vizét, vízfolyásokat, valamint a tavaszi olvadékvizet lehetett és kellett hasznosítani a földműveléshez vagy a megélhetéshez. A felépített városok, erődök, illetve a mezőgazdasági létesítmények megfelelő kiszolgálása, működtetése tekintetében komoly infrastrukturális feladat volt a megfelelő vízmennyiség tárolása és biztosítása.²³ Ezt az urartui királyok meg is valósították, illetve ki is használták a saját legitimitációjuk biztosítása szempontjából: mintegy harminc alkalommal számolnak be a feliratok különböző csatornák (PA5), víztározók (*sue*) létrehozásáról vagy kiépített források (*taraminili*) biztosításáról (9-10. ábra).

9. ábra: urartui királyok által alapított vízellátóhelyek említése különböző szövegekben (Çifçi 2017. Tab. 2 alapján)

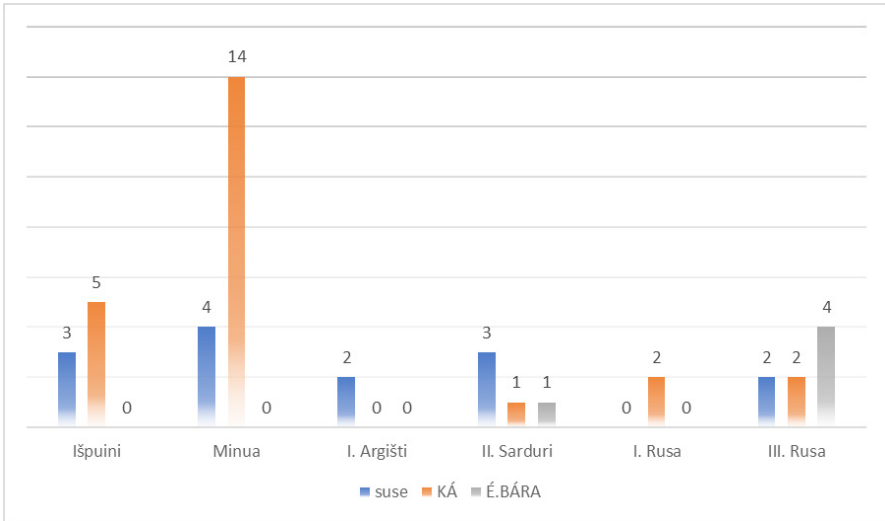
²³ Belli, Oktay: „Dams, Reservoirs and Irrigation Channels of the Van Plain in the Period of the Urartian Kingdom”. In: *Anatolian Studies* 49 (1999) 11-26.

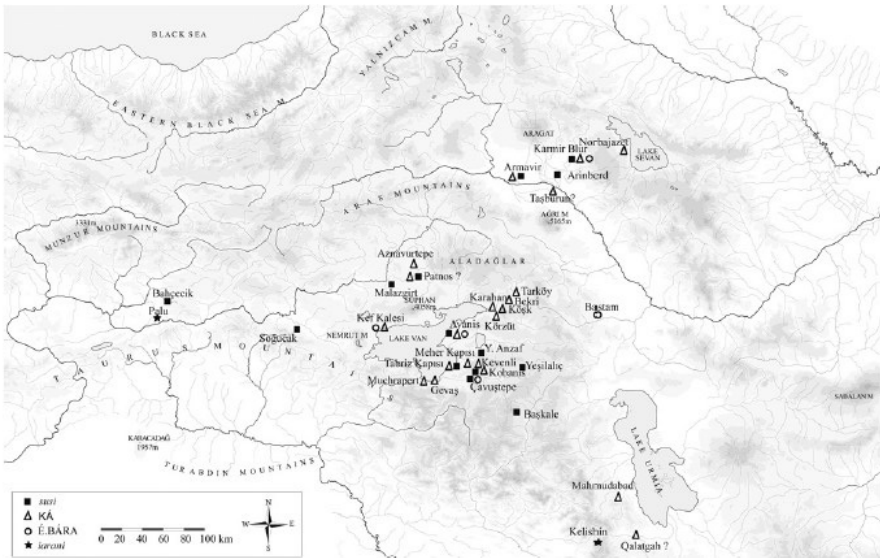
MAP 3 *Distribution of water facilities.*

10. ábra: urartui királyok által alapított vízellátóhelyek (Çifçi 2017. Map 3 alapján)

A letelepített népesség lakóhelyének, megélhetésének biztosítása tekintetében az épületek, a mezőgazdasági létesítmények mellett fontos szerepe volt a különböző szentélyek, templomok alapításának is. Az urartui szövegtörzsek nagy része – az előbb említetteken túl – a különböző szentélyek alapításáról szól, jórészt azokban az erődökben, amelyeket az uralkodók alapítottak (11-12. ábra).

11. ábra: szentélyek alapításáról szóló feliratok (Çifçi 2017. Tab. 23 alapján)

MAP 8 Cultic Structures mentioned in Urartian royal inscriptions.

12. ábra: szentélyek alapításáról szóló feliratok (Çifçi 2017. Map 8 alapján)

A szentélyek két alapvető típusa a *suse* és a legtöbbször sumerogrammal jelzett „kapu” (KÁ). A *suse* egy négyszögletes elrendezésű, vastag falazattal rendelkező sarokrízalitos épület, benne egy belső kamrával, az ún. cellával. A régészeti adatok alapján elmondható, hogy szinte nincsolyan urartui város, erőd, ahol ne lett volna legalább egy, általában a legfőbb istennek, Haldinak emelt ilyen *suse*-szentély.²⁴

A *kapuk* pedig kifejezetten Haldi istennek tulajdonított áljátók voltak, amiket – legalábbis Urartu történetének korai korszakában – lakott területeken kívül sziklába véstek (ld. pl. Meher Kapısı²⁵). Mivel azonban – úgy tűnik – a *suse*-szentélyeknek a cellába vezető bejárata ugyanúgy nézett ki, mint egy Haldi-kapu,²⁶ előfordulhat, hogy ez a két létesítményforma valójában ugyanazt a szerepet töltötte be. III. (Argišti fia) Rusaalábbi karmir-bluri szentélyfelirata szerint legalábbis a *suse*-szentély építése együtt járt egy Haldi-kapu létrehozásával is; mivel pedig nincs tudomásunk arról, hogy III. Rusa létrehozott volna egy szabadtéri „kaput”, ezért vélhetően a feliratban említett „kapu” nem más, mint a *suse*-szentély cellájának a bejárata:

<p>^dhal-di-eEN-ŠŪ i-né^é su-se-e^m ru-sa-a-še [m]a]r-giš-ti7-be-né-še ši-di-iš-tú-né e-'a^d hal-di[-né-le^{gi}KÁ]</p> <p>⁽²⁾ba-du-se-e^m'a-za-i-ni KUR-né^dIŠKUR-né URU ku-šú-né [aT-q] a-na-du-né^dhal-di-e^mru-sa-a-še a-le qar[-besal-zima-nu]</p>	<p>⁽¹⁾Haldinak, az ő Urának ezt a <i>suse</i>-szentélyt Rusa, Argišti fia felépítette; egy Haldi-kaput ⁽²⁾az ő dicsőségének 'Aza földjén, Teišeba városában felállított, és áldozott Haldinak.</p>
<p>KI^{im}qu-ul-di-né ú-i ge-i iš-ti-né ši-da[-ú-r]e</p>	<p>Rusa szól: „A szikla kopár volt, ⁽³⁾a föld puszta volt, semmi sem volt ott felépítve...”</p>
<p>...</p>	<p>...</p>

24 Çilingiroglu, Altan: „Urartian Temples”. In: Kroll, Stefan et al. (szerk.): *Bianili-Urartu. The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12–14 October 2007. Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12.–14. Oktober 2007*, Leuven 2012, 295–307.

25 Salvini, Mirjo: „The Historical Background of the Urartian Monument of Meher Kapısı”. In: Çilingiroglu, Altan. – French, D. H. (szerk.): *Anatolian Iron Ages 3. The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6–12. August 1990* Ankara 1994, 205–210. (British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph No. 16)

26 Trahan, Tener – Sevin, Veli: „The Relation Between Urartian Temple Gates and Monumental Rock Niches”. In: *Belleten* 39. (1975) 401–412.

<p>...^mru-sa-a-še a-le... m[a-n]u-le qu[-d]u-la-né šú-be-na- šeMÁŠ.TUR ^dhal-di-e ni-ip-si-du- li<-né>GUD ^dhal-di-eTAG UDU ^dIŠKUR-a UDU ^dUTU-né...^{gud}ÁB] ^d'a-ru-ba-i-ni-e UDU ^dhal-di-na- u-e BE.LI UDU ^dhal-di-na-u-e KÁ UDU ^di-ár/ub-šá-a</p>	<p>(⁶)Rusa szól:,... (⁷)Új(hold³)kor történ- jék: Egy bárányt Haldinak vágja- nak le, egy szarvasmarhát Haldinak áldozzanak, egy juhot Teišeának, egy juhot Šiuinének..., egy tehenet (⁸)Arubainének, egy juhot Haldi fegyverének, egy juhot Haldi kapujá- nak, egy juhot Iubšának/Ivaršának.” (CTU A 12-2)</p>
---	---

Ahogy a feliraton is látható, a szentélyek falain és „kapuk” belső felületén többé-kevésbé terjedelmes feliratanyagot hoztak létre az urartui királyok, és ezeknek a feliratoknak a központi témája a szentélyekhez és „kapukhoz” kapcsolódó rituális aktivitás volt. Amellett, hogy előkerülnek a már fentebb, az armaviri feliraton megismert toposzok a területnek a civilizációba való bevonásáról (2-3. sor), kifejezett utalás történik leginkább Haldi, de más isten számára való áldozatbemutatásra is (6-8. sor).

Hasonló isten- és áldozatlisták tanulmányozása alapján már tudjuk, hogy azok fontos szerepet játszottak az urartui állam formálódásában, legalábbis annak eszmei, ideologikus szintjén. A Meher Kapısı-felirat istenlistájáról például tudjuk: az nem más, mint egyfajta „térkép”, amelyen azok az eredetileg lokális istenségek és nekik bemutatott áldozatok szerepelnek, amelyek az első urartui királyok látókörébe kerültek.²⁷ A különböző területek meghódítása, pacifikálása az adott területek istenségeinek szóló rituális gyakorlat integrálását is jelentette – ez pedig megkönnyítette az adott területen élő, az adott rituális gyakorlatot folytató népességintegrálását is. Ez a kanonizációs-integrációs folyamat nem állt meg a későbbiekben sem, ahogy ezt a karmir-bluri szentélyfelirat idézett részlete is mutatja: a 8. sor Iubša (vagy Ivarša²⁸) istenét feltehetőleg az a deportált és itt letelepített népesség hozta magával, amely az urartui király által alapított város lakosságát, egyben – talán – a várost felépítő munkaerőt adta.

27 Salvini, Mirjo: „The Historical Background of the Urartian Monument of Meher Kapısı”. In: Çilingiroglu, Altan – French, D. H. (szerk.), *Anatolian Iron Ages 3. The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium* held at Van, 6-12. August 1990m Ankara 1994, 205-210. (British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph No. 16).

28 Gaál Ernő: „Ivarša”. In: Hanh István (szerk.): *Idő és történelem. A Marót Károly emlékkonferencia előadásai*, Bp. 1974, 65-74. (Az ELTE ókori történeti tanszékeinek kiadványai 7).

Összegzőképpen megállapítható, hogy a birodalomépítésben, az urartui állam és az urartui királyok hatalomépítésében, hatalomgyakorlásában nemcsak katonai eszközök játszottak szerepet – Urartubansem. Sőt, ahogy sok hasonló példát láthatunk erre a világtörténelemben, pusztán *csak* katonai eszközökkel egy birodalmat összetartani nem sokáig lehet; ahhoz, hogy egy államépítés hosszabb távon eredményes legyen, nemcsak a háborút kell megnyerni, hanem a békét is. Persze az, hogy egy kb. 150-200 éves időszakasz Urartu esetében hosszú vagy kevés, viszonyítás kérdése. A katonai akciók, hadjáratok sikeressége mindenestre nyilvánvalóan visszaigazolja az uralkodó elvárt státuszát, erősíti a legitimitását. Ezeket azonban követniük kell a következő integrációs folyamatoknak:

a deportált népesség letelepítése, megélhetéshez juttatása, akár földhöz juttatás formájában, akár úgy, hogy mint munkaerő, részt vesznek különböző város- és erődépítésekben;

amennyiben a deportált népesség valamely részének a kívánt cél tekintetében van valamilyen szaktudása, speciális szakismerete, annak felhasználása mindebben;

az adott régióban a megnövekedett népességszám és népsűrűség miatt ki kellett terjeszteni a gabonatermesztésbe, ill. a kertművelésbe bevont területek nagyságát.

Mindehhez a kellő vízmennyiség és vízbiztonság biztosítása érdekében gondoskodni kellett csatornák és víztározók építéséről;

valamint ki kellett alakítani a megfelelő rituális gyakorlatot, összeolvasztva különböző helyi, ill. a deportált és letelepített népesség által hozott istenségeket.

Nem tudjuk persze, hogy az urartui uralkodók, vagy éppen a hatalmi elit mennyire tudatosan használta ezeket az eszközöket; az ezekre való törekvés, illetve mindezek felhasználása a királyi hatalom legitimitációjának erősítésére az urartui epigráfiai anyag egyik legmeghatározóbb üzenete.

SCHMERCZ ISTVÁN

SZAGKHF

A nyelvi tehetséggondozás hatékonysága a Covid járvány alatt

I. Konceptió

Az elmúlt évtizedekben sokféle elméleti és gyakorlati eljárást dolgoztak ki a pszichológusok, pedagógusok az iskolai tehetségfejlesztés hatékonyabbá tétele érdekében. A 2011. évi CXCV. számú nemzeti köznevelésről szóló törvény a kiemelt figyelmet igénylő tanulók közé sorolja a tehetségeket és célként jelöli meg az iskolai tehetséggondozást. A Pedagógiai Szakszolgálat egyik feladata a kiemelten tehetséges gyerekek gondozása, számukra versenyek szervezése. A középfokú iskola kötelessége, hogy a tanuló heti kötelező óraszámát és az osztályok engedélyezett heti időkeretét különböztetve terhére, a tehetség kibontakoztatására osztályonként legalább heti egy-egy órát biztosítson.

A NAT előírása szerint a tehetséggondozásnak minden nevelési-oktatási intézményben be kell épülnie a pedagógiai programba. „Az idegennyelv-tanítás és -tanulás a nyelvtudásmegszerzésén túl hozzájárul a megismerő folyamatok fejlődéséhez, más tanulási területek fejlesztési céljainak és nevelési feladatainak megvalósításához. A nyelvtanulás során közvetített ismeretek segítik az adott nyelvet használó emberek megismerését, az egyes kultúrák, valamint az azok közötti eltérések megértését, a nyitott és befogadó élet szemlélet kialakítását. Az idegen nyelvek ismerete hozzájárul továbbá az érdeklődő, tájékozott nyelvtanulói magatartás kialakításához, és fejleszti a nyelvet tanuló és nyelvet használó anyanyelvi kompetenciáit.”¹ A nyelv iránt érdeklődő, tehetséges tanulók számára a heti kötelező óraszámot túl szak-

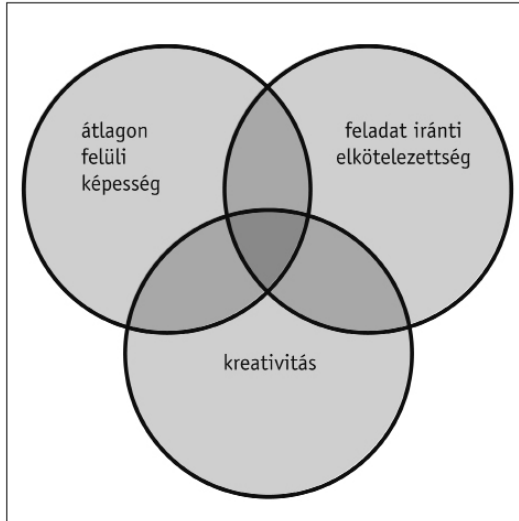
¹ A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. II.3.2. Idegen nyelv fejezet 26.o.

köri foglalkozások keretében történhet tehetségfejlesztés. Középiskolában ez a feladat a többnyelvűség kontextusában is megjelenhet, vagyis az órákon lehetőség van építeni a tanulók korábban megszerzett nyelvi kompetenciáira, nyelvtanulási stratégiáira.

A Mátészalkai Esze Tamás Gimnáziumban az angol és a német tagozatos osztályokban az első idegen nyelvet heti 5 órában tanulják. Az iskola, mint akkreditált kiváló tehetségpont, tanórán kívüli programokat biztosít az idegen nyelvekből.

A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a tanórán kívüli nyelvi képzésben részt vevő csoportoknál a járvány előtti és alatti helyzetben milyen különbségek vannak az intelligencia és a kreativitás fejlődésében.

A vizsgálat elméleti megalapozásához Joseph J. S. Renzulli modelljét használjuk:

Ahogy az ábra is mutatja, tehetségről akkor beszélünk, ha a gyerek átlagon felüli képességekkel rendelkezik, továbbá megvan benne a feladat iránti elkötelezettség és a kreativitás.² A meghatározás kodifikálása a Nemzeti Köznevelési Törvényben a következő: „Tehetséges az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki átlag feletti általános vagy speciális képességek birtokában magas fokú kreativitással rendelkezik, és felkelthető benne a feladat iránti erős motiváció, elkötelezettség”.³

2 Szabó Zsuzsa (szerk.): A tehetség kézikönyve. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest 2020.

3 2011. évi CXCV-es törvény 4. § 13.

A vizsgálatunk során az átlagon felüli képességek jelzésére a Raven teszttel mérhető intelligenciát, a feladat iránti elköteleződés jelzésére a motivációt, míg a kreativitás jellemzőihez a divergens gondolkodási képességeket mérő Torrance tesztet használtuk.

2. A fejlesztő munka

A fejlesztés a nyelvi (angol, német) területen a tanórán kívüli programokban részt vevő tanulónál valósult meg, akik az iskola 9-10. osztályába jártak. A foglalkozásokat Pásztorné Kurucz Márta és Kürti Anetta tanárnők tartották.

A foglalkozásokon az ismeretek más megvilágításba helyezése, rendszerezése, bővítése valósult meg. Cél volt a digitális és műszaki-technikai, nyelvi, kommunikációs kompetenciák fejlesztése az alkalmazott eljárásokkal, feladatokkal.

Az angol és a német nyelvi foglalkozásokon és a kiegészítő programokon a gazdagítás, a dúsítás és a szóbeli kommunikáció fejlesztése volt a feladat. Az egyes modulokban a tanulók beszélgetéseket folytatnak, ezzel fejlesztik kommunikációjukat. Cél a szövegolvasás, szövegértés és szövegalkotás képességének fejlesztése is. A projektmunka során az egyik legfontosabb az, hogy a diákok az egymástól szerzett információkat a saját feladatok megoldásában alkalmazzák, gondolataikat, érzéseiket, véleményeiket az adott idegen nyelven kifejezzék, és erősödjön bennük az angol és a német nyelvű, illetve más kultúrák iránti pozitív attitűd.

A kulcskompetencia az ismeretek, képességek és készségek, valamint az attitűdök rendszerét foglalja magába, melynek célja a személyiségfejlesztésen keresztül a társadalomba történő beilleszkedés és a foglalkoztatás elősegítése. Ezeket a diákoknak a közoktatás időszakában kell elsajátítaniuk.

Az idegen nyelvi kommunikáció, mint kulcskompetencia, a szövegértés, a beszéd, az olvasás, az írás elsajátítását jelenti a társadalmi kontextusokban, illetve a tanuló egyéni szükségletei szerint. Ide tartoznak még a kultúrák közötti megértéshez kapcsolódó képességek és készségek.

A kutatásba bevont tanulók általában erős motivációval, átlagosnál jobb kognitív képességekkel rendelkeztek. Volt már elköteleződésük a nyelvtanulás iránt és az átlagosnál több ismeretük volt a témákban. A csoportok eltérő osztályokba járó tanulókból álltak, így az együttműködés során megvaló-

sult az egymástól tanulás. Mindenkinek más az erőssége, mind tudásban, kompetenciákban, mind a személyiségjegyekben (vezető egyéniség, precíz kidolgozó, határidőkre figyelő, együttműködő típus stb.).

Az önálló munkavégzés, ill. tanári konzulens szerep segíti az elmélyülést, jobb megértést. A választott feladatok lehetővé teszik a gyakorlati alkalmazások megértését. A feladatok versenyeken, emelt szintű érettségiken szerepeltek, tehát komoly kihívást jelentenek a tanulók többségének, és erősítették az ismereteiket. A foglalkozásokon alkalmazott digitális eszközök használata a tanulók többségének természetes, másoknál a fejlődést biztosítja.

A vizsgálatokat a Mátészalkai Esze Tamás Gimnáziumban végeztük. Az intézmény folyamatosan szervez olyan programokat, amelyek biztosítják a kikapcsolódási lehetőséget a tanulóiknak: ide tartoznak a színházlátogatások, Filharmónia-bérlet, rendhagyó irodalomórák, a diákönkormányzat vidám vetélkedői, családi napok a szülőkkel, a közösségi szolgálat keretében szociális és környezetvédelmi projektek, osztálykirándulások, üzem- vagy laborlátogatások stb. Ez utóbbiak pályaorientációs célt is szolgálnak. A fejlesztésbe bevont tanulók részt vettek a korábbi években tavasszal a szomszédos szakköznevelő Digitális Témahéthez kapcsolódó rendezvényein és a robotika szakkörön, amelyen a személyiségfejlesztő és szituációs játékok is oldják a feszültséget, segítik a figyelem fenntartását.

A járványhelyzetben ezen foglalkozások nagy része elmaradt vagy átkerült az online térbe.

A hatékonyságot három területen mértük: egyrészt azt néztük, hogy a 30-30 óra elteltével hogyan változtak a divergens gondolkodási képességek, az általános intellektuális képességek, valamint a motiváció. Ezeket a változásokat összehasonlítottuk a járványhelyzet előtti és a járványhelyzet alatti csoportoknál végzett foglalkozások eredményeivel.

3. A jelenléti és az online oktatási forma a pedagógiai kommunikációban

A pedagógus szemszögéből

A tanteremi oktatásnál a nyelvórákon meghatározó szerepe van a személyes kontaktusnak, a nem verbális kommunikációs csatornák által adott folyamatos visszajelzések feldolgozásának. A pedagógus részéről sokkal

könnyebb megszervezni a páros, illetve a kiscsoportos munkákat, míg a Microsoft Teams rendszerrel a csoportszobákba történő belépés csak időleges lehet, minden csoportban nem tud egyszerre ott lenni a tanár. Az online térben lecsökken a visszacsatolás mennyisége és lehetősége: a tanuló nem feltétlenül élő képpel van jelen, hanem sokszor csak az avatárjával. Így a tanár gyakran csak egy ikonnal beszélget, ami az érzelmi visszajelzésre, az érvelések és ellenvélemények megjelenítésére csak korlátozottan alkalmas. Problémát jelent a pedagógus számára az, hogy nem látja, hogy értették-e az anyagot a diákok. A sok nem ellenőrizhető háttértevékenység miatt a figyelemkoncentráció a tanulóknál csökkenhet. Gondot jelenthet a jelenléti oktatáshoz képest a megnövekedett reakcióidő is. Ez az oktatási forma a 2-3 fős kiscsoportoknál a hatékonyabb. Könnyebb viszont a szemléltetés: a számítógépen lévő anyagokat a képernyő megosztással pillanatok alatt elérhetővé lehet tenni. Ellenőrzésre megfelelő az online környezet, de az értékelés objektivitása a diákok fejlett digitális kompetenciája miatt már megkérdőjelezhető.

A tanulók részéről

A tanulók úgy vélik, hogy a jelenléti oktatásnál és az online oktatásnál nincs különbség az órai koncentráció képességükben. Az digitális oktatás, annak ellenére, hogy az órák órarend szerint folytak, megzavarta bioritmusukat (későbbi kelés, gép előtt történő étkezés). A tanulási szokásaik jelentősen változtak. Az oktatás tartalmában és minőségében nem tapasztaltak változást. A tanárokkal való személyes találkozás hiánya sokkal kevesebb problémát jelentett, mint az osztálytársak hiánya. Az azonban segítség volt számukra a tanulás során, hogy lehetőségük volt képernyőfotókat készíteni, illetve az órát felvenni.

4. A motiváció változása

Azok a tanulók jelentkeztek mindkét esetben a foglalkozásokra, akik erősen elkötelezettek voltak a nyelvtanulás iránt. Az interjúk során nyilvánvalóvá vált, hogy ennek az elköteleződésnek a mértéke gyakorlatilag nem változott, a motívumok tárházában viszont vannak eltérések.

A járványhelyzet előtt

Motiválta a tanulókat, ha nem egyedül dolgozhattak, tagjai lehettek egy kisebb csoportnak. Fontos volt számukra az óra légköre, a hangulat finom rezdülését is észlelték. Véleményüket az értékek és a fontosság alapján mondták el. Csapongó gondolataikat könnyen át tudták adni a társaiknak. Motiváló számukra, ha közvetlen kontaktust tudnak másokkal teremteni. Szeretik a versenyhelyzeteket. Fontosnak tartják, hogy a csoportmunkában a társak hallgassanak rájuk, tanuljanak tőlük, válaszoljanak a kérdéseikre. Lényegesnek tartják, hogy a kitűzött célokhoz vezető úton teljesítsenek jól, nem annyira végeredmény érdekli őket.

A járvány alatt

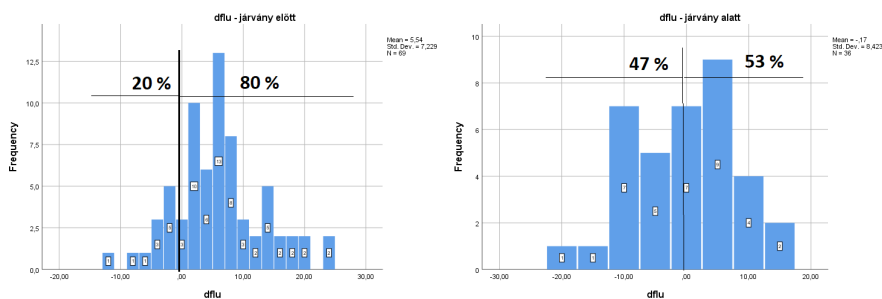
A nyelvvizsga a továbbtanulásban nemcsak többletpontot jelent, hanem elvárás is. A mai világban szinte mindenütt szükség van egy második és harmadik nyelvre. Az online oktatás kevés szorongást jelent a jó teljesítés vonatkozásában. A diákok ebben a tanítási környezetben ugyanúgy fontosnak tartják a jó teljesítést, a szülők biztatása pedig motiválja őket. Kedvelik továbbá az idegen nyelvű filmek szinkron nélküli nézését. A nyelv tanulásával kapcsolatos feladatokra, problémákra sokszor találnak megoldást az interneten és ez izgalmas számukra. A tanulás közben egyedül lehet otthon, nem zavarja senki, mint amikor az órán vesz részt. A tanulók a beszédképesség fejlesztéséhez fontosnak tartják a folyamatos kommunikációt és erre lehetőség van az online órán is. Az idegen nyelv elsajátítása több lehetőséget nyit meg számukra az életben, hiszen itt lehet különösebb következmény nélkül is kockáztatni, ki tudnak lépni a komfortzónájukból. Élvezik a nyelvi logika megértését, a szabályok egymásra épülését, melyek a dolgok jobb átlátását teszik lehetővé.

Összegezve elmondható, hogy a motiváció minkét csoportban erős. *Az online oktatás során háttérbe szorultak az osztálymunkából eredő ösztönzések és egyre inkább átvették a helyüket a nyelvi kompetencia ismeret részéhez kapcsolódó indítékok.*

5. A divergens gondolkodási képességek változása

Ezek a képességek jelentik a tanulói kreativitás alapját. J. P. Guilford szerint a gondolkodási folyamat egyszerre több szálon fut, és így lehetőség van több megoldás kipróbálására, természetesen a helytelen utak számos lehetősége mellett.⁴ Ez akkor a legnyilvánvalóbb, ha nincs egységes végkövetkeztetés, azaz a problémának több megoldása is lehet. A divergens stílus kevésbé célhoz kötött, a gondolatok itt szabadon szárnyalhatnak, és ha szükséges, akkor a régi megoldások elvetése és új irányok keresése történik. A divergens gondolkodási stílus alapvetően három képességen alapul.

- Könnyedség (fluencia), amely a szellemi tevékenység könnyedségét jelenti, ami a rendelkezésre álló asszociációk bőségében jelenik meg, és az ötletgazdagság a gondolatok szabad áramlásán alapul. A Torrance-féle tesztben (ahol az a feladat, hogy a diák a rendelkezésre álló körökből készítsen ábrákat, alakzatokat úgy, hogy a kör a rajz lényeges elemét képezze) a fluenciát az mutatja, hogy a rendelkezésre álló idő alatt hány kört használt fel a tanuló a rajzok készítéséhez.⁵ Ennek változását mutatja az ábra:

13. ábra: A gondolkodás könnyedségének változása

Látjuk, hogy a járvány előtti helyzetben a negatív változások (a második mérésnél az elsőhöz képest rosszabb eredményt ért el a tanulók száma) 20%-ot értek el, míg a járvány alatt ez az érték 47%-ra emelkedett. Amennyiben a számtani középértékeket hasonlítjuk össze (5,54 versus -0,17) még szembe

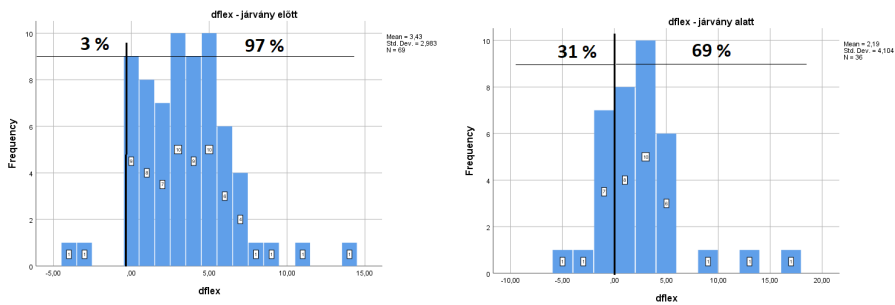
4 Guilford, J. P.: *Creativity*. American Psychologist, 1950/5 (9). 444–454. <https://doi.org/10.1037/h0063487> (2020.10.28.)

5 Torrance, E.P.: *Torrance Tests of Creative Thinking*. In: Scholastic Testing Service, Bensenville, IL, 1966.

tűnőbb a változás. Ez a különbség szignifikáns.⁶

A vizsgálat eredményei alapján elmondható, hogy ezen az egy területen találtunk jelentős eltérést a lányok és a fiúk között: A fiúknál fluencia növekedése jelentősebb (6,17), míg a lányoknál mérsékeltabb (2,29) Ez is szignifikáns eltérés.⁷

- A hajlékonyság (flexibilitás) a gondolkodásnak a változó körülményekhez való alkalmazkodását, ugyanannak a problémának a több szempontú megközelítésében rejlő fejlett decentrációját, a gyors szempontváltás képességét jelenti, az ismeretek más összefüggésben való felhasználásán, a gondolkodás bejáratott útjának (sémáknak) az elhagyásával jár együtt. A változó helyzetekhez való alkalmazkodás az információk többfajta osztályának egyidejű figyelembevételén alapul, és így eredményezheti az újfajta kombinációk létrehozását. A könnyedség és a rugalmasság együtt fejleszthető, tanítható: olyan helyzeteket kell teremteni, ahol a gyerekek lehetőséget kapnak arra, hogy ötleteiket mindenfajta negatív értékelés veszélye nélkül elmondhassák (a gondolatok szabad áramlása). Ezt látjuk a következő ábrán:

14. ábra: A gondolkodás hajlékonyságának változása

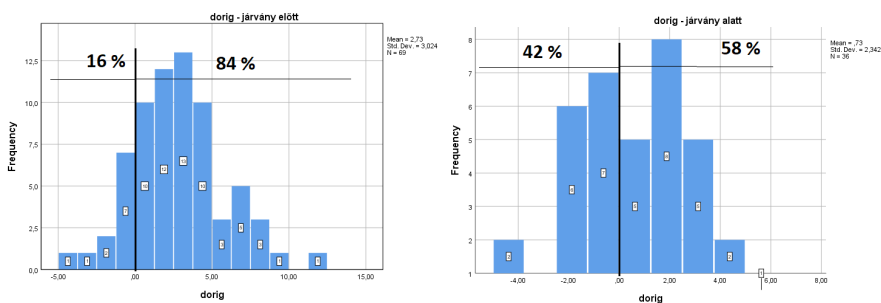
Itt a járvány előtti helyzetben két tanuló kivételével mindenkinél (97%) nőtt a flexibilitás, míg a járvány alatt ez a növekedés csak 69%-os. Ez a különbség nem szignifikáns és a nemek között sincs jelentős eltérés.

- Eredetiség (originalitás) a szokatlanságnak, az eredményre vezető újszerűségnek a megjelenése a szellemi tevékenységben. Többlépcsős

6 ANOVA: $F=13,129$ $p<0,001$.

7 ANOVA $F=5,623$ $p<0,021$.

asszociációk, egyedi, ritka, nem hétköznapi, nem sablonos megoldások jellemzik a fejlett originalitású tanulót. Minden tanulóban fejlett az originális látás- és gondolkodásmód, az iskolában azonban a szabályok, törvények ismerete sokszor visszaszorítja ezt. Az originalitás kevésbé tanítható, de bátorítással fejleszthető, viszont büntetéssel, a gyermekek szokatlan ötleteinek kigúnyolásával el is fojtható. Ezt mutatja a grafikon:

15. ábra: A gondolkodás eredetiségének változása

Ez a mutató a tanulók 84%-ánál javult a járvány előtti helyzetben, míg a járvány alatt csupán 58%-kal emelkedett. Ez a különbség is szignifikáns.⁸ A lányoknál és a fiúknál a változás mértéke azonos (2,0, és 2,1 a középérték).

6. Az általános intellektuális képességek változása

A változás jellemzésére az intelligenciát használjuk. Az intelligenciának több összetevőjét különböztetjük meg. R. Catell a hajlékony és a rögzült intelligenciát különíti el.⁹ *A rögzült intelligencia* a megszerzett tudás és a képességek alkalmazását jelenti. Jelzője a szókincs, az általános tájékozottság, a jó iskolai tanulmányi eredmény. Képességalapját az emlékezeti kompetenciák adják: a gyors bevézés, tartós megőrzés és pontos felidézés képességei. *A rögzült intelligencia* általában humán területen jelenik meg. *A hajlékony intelligencia* az információk használatát, a megértés mértékét, a szokatlan problémahelyzethez való alkalmazkodást jelenti. Alapja a jó művelési képes-

8 ANOVA $F=12,019$ $p>0,002$.

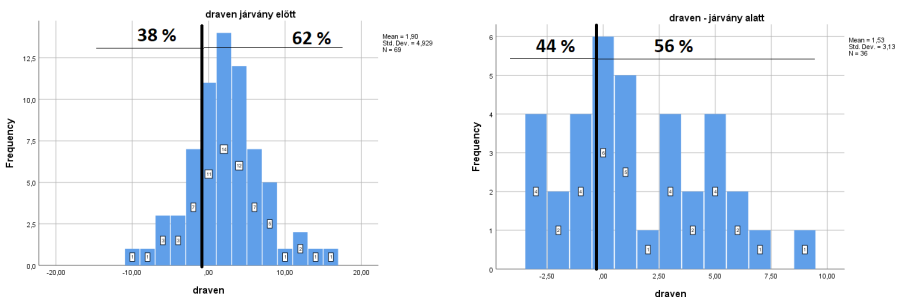
9 Catell, R. B.: *Are IQ Test Intelligent?* C. R. M. Books, Del Mar (USA), 1972.

ség (gondolkodás). Ennek mérésére mi a Raven-féle Progresszív Mátrixok (SPM) tesztet használtuk, amelynek feladatai - az ábraanalógia és a minta utáni kirakás - alkalmasak ennek a mérésére.

Ez egy perceptív, nem verbális teszt a hajlékony intelligencia vizsgálatára. A szakirodalom ezt a tesztet tartja az intellektuális tevékenység legtisztább mutatójának, mivel az összehasonlító vizsgálatok kimutatták, hogy az általános értelem leginkább az észlelési, nem verbális reakciók kibontásán és felhasználásán alapuló próbák eredményével vág egybe. Az eljárás azt a képességegyüttest méri, amely arra utal, hogy az egyén mennyire képes átlátni az ingereket, és megtalálni köztük az összefüggéseket. Információt ad emellett az iskolai munkához szükséges problémamegoldó gondolkodás és analógiás következtetések színvonaláról is, ugyanakkor kevésbé függ össze a verbális intelligenciával.

Az SPM 60 feladatból áll. Egy figurális sorozatnak az üresen maradt mezőjébe tartozó alakzatot kell megtalálni a vízszintesen és függőlegesen elrendezett keresztező mintázatban. A megoldáshoz két sornak, illetve két oszlopnak a rendezési elvét felismerve, a két elv összehangolásával keressük meg a helyes választ. Ez egy komplex logikai művelet, mivel megkívánja a szabályosság, a rendezési elvek felismerését, és az egységeknek - mint sorok, illetve oszlopok lehetséges tagjainak - a mérlegelését is. Ezeknél a műveleteknél figyelembe kell venni az ábrák soralkotásánál a növekedést, a csökkenést, a forgatást, a dichotómiát, az összevonást és a kivételképzést is. Minden helyes megoldás 1 pontot ér, a maximális pontszám pedig 60.

A két csoport eredményei a következők:

16. ábra: A hajlékony intelligencia változása

A Raven teszt a tanulók 62%-ánál, illetve 56%-ánál mutatott javulást, ami közel sem tekinthető jelentős eltérésnek.

Összegezve: a tehetségfejlesztés a járvány alatt és előtt is eredményes volt, mivel a tanulók átlagosan 59%-ánál a járvány alatt, 81%-ánál a járványhelyzet előtt is pozitív változás mutatható ki a vizsgált mentális jellemzőkkel kapcsolatban. Az online módon folyó tehetségfejlesztés hatásfoka viszont gyengébb.

7. Kitekintés

- A tanteremi oktatás keretei között is érdemes a tehetséggondozásnál az online formákat használni.
- Jól lehet építeni az online oktatás során a nyelvi kompetencia ismeret részéhez kapcsolódó indítékokra.
- A 2-3 fős kiscsoportokban hatékonyabb az oktatás, mint frontálisan.
- Online formában könnyebb a szemléltetés, mivel a képernyőn lévő anyagokat megosztva pillanatok alatt elérhetővé lehet tenni mindenki számára.

